

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HZ. MUHAMMED'İN İBADETLERİ TOPLUMA
BENİMSETME STRATEJİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN

HAZIRLAYAN
Turgut TUNÇ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HZ. MUHAMMED'İN İBADETLERİ TOPLUMA BENİMSETME
STRATEJİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu Yüksek Lisans Tezi ödevi/...../2010 tarihinde aşağıdaki jüri
üyeleri tarafından oybirliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

.....

Üye

.....

Üye

.....

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../2010
tarih ve sayılı kararıyla onaylamıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Hız. Muhammed'in İbadetleri Topluma Benimsetme Stratejisi

Turğut TUNÇ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

2010, Sayfa: VII + 96

Hız. Muhammed'in İbadetleri Topluma Benimsetme Stratejisi tolerans ve sabrı kapsamaktadır. Hiç eğitilmemiş ve gelişmemiş bir toplum bu strateji ile kısa süre içerisinde modern, uzlaşmacı ve tolerans sahibi bir topluma dönüşmüştür.

Bu strateji muhatabın tüm karakteri ve davranışlarına dikkat ettiği için dinleyenlere daima inanılmaz bir şekilde etkilemiştir. Buna ilave olarak bu strateji puta inanma yerine doğru inancı bulmaya yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak İslam Hız. Muhammed'in bu stratejisi sayesinde bir dünya dini olmuştur. Bugün milyonlarca müntesibi bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hız. Muhammed, İbadet, Strateji, Tolerans, Sabır, Din, Cahillik, İnanç.

SUMMARY

Master Thesis

The Strategy of Adopting the Prophet Muhammad's Worship to the Puplic

Turğut TUNÇ

University of Fırat

The Institute of Scences

And Postgraduate Study in History and Art of Islam

Main Science Branch of Islamic History

2010, Page: VII + 96

The strategy of adopting the Prophet Muhammad's worship to the puplic comprises the tolerance and the patience. Any uneducated and undeveloped puplic were easily changed to be very modern and very high level egreeable and tolerable puplic in a short time by means of this strategy. Since this strategy takes care of all the personalities and the bahaviours of the listeners, it always gives an unbelievable effect to them. Additionally, it also helps these people to find the right beliefs instead of believing the idolater.

In conclusion, the Islam becomes a world religion due to the strategy of the Prophet Muhammad and recently millions and millions people are still trying to be a member of this religion.

Key Worlds: The Muhammad, Worship, Strategy, Tolerance, Patience, Religion, İgnorance, Belief.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASI İNANÇ ÖZELLİKLERİ

A- İNANÇ ŞEKİLLERİ	6
1-Putperestlik İnancı	7
a- Meşhur Putlar	9
2-Hıristiyanlık.....	15
3-Yahudilik.....	16
4-Sabiilik	17
B- İSLAM ÖNCESİ DÖNEMİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ.....	17
1-Döneme İsmi Verilen Cahiliye Kelimesi ve Anlamı	18
2-Cahiliye Döneminin Tanımı	21
3-Cahiliye de Düşünce Sistemi.....	22
4-Cahiliye İnsanın İmanı ve Bazı Özellikleri.....	23
a-Bizi Öldüren Zamandır İnanışı	24
b-Çürümüş Kemikler Dirilmez İnancı.....	25
c- Cahiliye İnsanın Meleklerle İlgili İnançları.....	26
5-Allah İncinin Fıtri Oluşu	29
6-Kişiler Nasıl İlahlaştırılıyordu?	31

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED VE İBADET STRATEJİSİ

A-HZ. MUHAMMED'E PEYGAMBERLİĞİN GELİŞİ	34
1-İlk Vahyin Gelişi	34
2-İslam ve İbadet	37
3-İslam'da İbadetin Önemi	39
4-İbadetin Hedefi.....	46
5-İslam Öncesinde Namaz İbadeti ve Tedrici Olarak Değiştirilmesi.....	50
6-İslam Öncesi Oruç İbadeti ve Değiştirilmesi	52
B-İBADETLERİ ÖĞRETMEDEKİ NEBEVİ METODUN İNCELİKLERİ.....	55
1-Hz. Muhammed'in İletişim İlkeleri.....	55
2-Hz. Muhammed'in Kendini Bir Beşer ve Tebliğci Olarak Tanıtması	56
3-Muhatabın Durumunu Dikkate Alması ve Hoşgörü Realitesi	58
4-Toplumu Sosyolojik Yönden Dikkate Alması	61
5- İnsanlarla Her Fırsatta İletişim Kurmaya Çalışması	63
6-Empati Kurarak Karşısındaki Kişileri Etkilemesi	65
7-İnsan Sevgisini Ön Plana Çıkarması ve Kibar İfadelerle Hitap Etmesi	66
8-İnsanların Akıl ve Duygularına Hitap Etmesi.....	68
9-Dinin ve Müslüman'ın Özgün Olması	70
10-Ortak Değerleri Ön Plana Çıkarması.....	72
11-Diyalog Ortamına Süreklilik Kazandırma Çalışması	73
12-Mesajını Yayımak İçin Çevresindeki İnsanlara Sorumluluk Vermesi	74
13- Sembolik Anlatımlarla Mesajına Dikkat Çekmesi.....	76
14-Olumsuz Tepkilere Karşı Sabır ve Tahammül Göstermesi	77
15- Sinirlenmemesi, İyiliği Tercih Etmesi, İntikam Alma Yoluna Gitmemesi	79
16- Uyarı, Azarlama ve Müdahale Etme Yoluna Gitmesi	81
17-Rol ve Statü İlişkilerini İyi Ayarlaması	82
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	87
ÖZGEÇMİŞ	96

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhi-s-Selam
Ank.	: Ankara
AÜİF	: Ankara Ün. İlahiyat Fak.
b.	: bin, ibn
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakültesi
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
mad.	: Maddesi
ra.	: Radiyallahu anh ve Radiyallahu anha
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallellahu aleyhi vesellem
SDÜ.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
Tahk.	: Tahkik
TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
terc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarihsiz
Ünv.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire
vd.	: ve devamı
yay.	: yayınevi, yayınları
yy.	: yıl yok

ÖNSÖZ

“Hz. Muhammed’in İbadetleri Topluma Benimsetme Stratejisi” adlı bu çalışmamızda İslam tarihinin en önemli safhasında meydana gelen toplumsal değişmeyi, Hz. Muhammed (s.a.s)’in rolünü ve bu değişme esnasındaki stratejisini tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde İslam öncesi toplumun inanç özelliklerini incelemeye gayret gösterdik. Bu safha bilinmeden, değişmenin boyutu ve değişimde izlenen yolu bilmenin imkânsızlığından dolayı kısaca buna değindik. İkinci bölümde Hz. Muhammed’e ilk vahyin gelişini, ibadetlerin tanımını, tarihsel sürecini, ibadetin önemini, namaz ibadetinin cahiliyedeki şeklini ve değişmesini sonra oruç ibadetinin safhalarını inceldik. Hz. Muhammed’in yeni dini ve ibadetleri kabul ettirmede izlediği yöntemleri irdelemeye çalıştık. Bunu işlemedeki amacımız Hz. Muhammed’in değişik ve arka planda kalan bir yönünü öne çıkarmaktır.

Çağımızda teknolojinin bu kadar gelişmesine rağmen, toplumda küçük bir değişikliğin nasıl zorlu bir iş olduğunu tüm insanlık anlamış durumdadır. Fakat Hz. Muhammed’in bunu nasıl başardığını tarihteki örnekleriyle ve kendi sözleriyle gün ışığına çıkarmaya çalıştık. Bu araştırma Hz. Muhammed’in bu çalışmasının ve gerçekleştirdiği başarının hangi safhalardan geçtiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmamızın bütün aşamalarında, ilgi ve yardımlarını esirgemeyen, bilgi birikimini ve kitap hazinesini açan, en güzel çalışma ortamını sağlayan, tüm maddi ve manevi katkılarda bulunan Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN hocama teşekkürü bir borç bilirim.

ELAZIĞ–2010

Turgut TUNÇ

GİRİŞ

Ferdi hayatın en eski ve en tipik tezahürlerinden biri olan dini inanışa, insanlık tarihinin en eski devirlerinden günümüze kadar tüm toplumlarda rastlanmaktadır. Tarihten günümüze kadar dinsiz bir toplum görülmemiştir.¹ Fert bazında dinsiz kimselerin bulunmuş olması bu kuralı değiştirmez. Bu durum her devirde ister istemez insanları bu olaylar üzerinde düşünmeye sevk etmektedir.² Cahiliye diye adlandırılan, Hz. Muhammed'den önceki dönemde de çeşitli dinler tezahür etmiştir. Bu dinlerden bir kısmı muharref bir kısmı ise putperestlik olarak toplumda etkili olmuşlardır.

Dini inanışın insanlarda nasıl başladığı sorusuna tarihte çeşitli cevaplar verilmiştir. Edward Börnette Tylor; Animizim'le³ Herbert Spencer; atalara tapınma ile başladığını⁴ iddia etseler bile ilahi kitaplar bunun fitri bir duygu olduğunu⁵ ve Peygamberler aracılığı ile insanlara öğretildiğini bildirmektedir. Tüm bu nazariyelerin dile getirdikleri inanış şekillerinde ibadet ritüeli mevcuttur.

Allah'ı Teala'nın insanlığa son mesajı olan Kur'an, 14 asır önce Hz. Peygamber aracılığı ile insanlığa tebliğ edilmiştir. Kur'an, Nebilerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (a.s.)'a⁶ indirilen son kitap olmasının yanı sıra içerdiği prensipler evrenseldir. Getirdiği itikadi ve ahlaki ilkeler itibariyle Kur'an'ın kıyamete dek korunması Allah'a aittir.⁷ Hz. Muhammed (a.s.)'a ayet ayet, sure sure indirilen yüce kitap,⁸ getirdiği prensipleri ile bütün dünyada köklü değişiklikler yapacak veya bu yolu tüm insanlığa açacak ilahi ilkeler manzumesidir. Kur'an'ın tebliğiyle görevli Hz. Muhammed'in davet ilkeleri bu değişimi daha da hızlandıracak bir konsepteydi. Öyle ki çok kısa bir zaman diliminde hakimiyeti hakka teslim ederek yönetimde, kabile asabiyetinden hak ve adalete dayalı devlet bilincine; ekonomide, takas usulüne dayalı

¹ İsra, 17/15. (Biz Uyarıcı göndermediğimiz hiçbir kavme azap edecek değiliz.)

² Günay, Tümer, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 87; Günay, Tümer- Abdurrahman, Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s.27.

³ İnsanın dünyada bedenini yöneten ve ölümle ondan ayrılan bir cevherin olduğu tezine denir. Ruhçulukla benzer kabul etmektedir. Bu görüşe göre tabiat canlıydı ve bir ruha sahipti. İlk oluşum din insanlarda bu şekilde başlamıştır. (Mircae, Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, terc. Mehmet, Aydın, Din Bilimler Yayınları, Konya, 1995, s.51.)

⁴ Günay, Tümer- Abdurrahman, Küçük, a.g.e., s.27-34.

⁵ Rum 30/30; Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifi'z-Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Terc. Kamil, Miras), D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1993, c.IV, s.529.

⁶ Ahzap, 33/40.

⁷ Hicr, 15/9.

⁸ İsra, 17/106.

ibtidai alış veriş adetinden, serbest pazar ekonomisine; yargıda, kabilelerden birinin işlediği suçtan dolayı toptan cezalandırma anlayışından, suçun ferdiliğine, zulümden adalete, en önemlisi de çok tanrılı inanç isteminden, tevhit inancına dönüşü başarmıştır.⁹

İslam, hâkim olduğu topluluğun tevhide aykırı olmayan adet ve geleneklerini korumakla birlikte, o toplumun içinde köklü değişiklikler yapmış, mücadelesinde daima en güzel metodu benimsemiştir.¹⁰ Muhatap, çevre ve zaman faktörünü vs. gözeterek toplu bir değişim politikası yerine, doğru olanları bırak yanlış olanları en güzel biçimde değiştir prensibini kendine ilke edinmiştir. Kısaca, insanı kazanmayı ve kazandığı insana dünya ve ahiret saadeti kazandırmayı amaçlamıştır.¹¹ Allah Teâlâ'nın gözetimi altında, Hz. Peygamber (a.s) önderliğinde, İslam insanların hayatlarına uygulanmış, ilkeleri yaşanmış ve vahin nüzul sürecinde model bir toplum ortaya çıkmıştır.¹²

İbadetin etimolojik anlamı “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma”¹³ Yaratana tazim yönü üzere boyun eğme, tevazu gösterme, itaat etme¹⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Din ıstılahında ise; mükellef insanın, nefsinin arzusu hilafına, rabbini tazim niyetiyle yaptığı şuurlu fiillerdir.¹⁵ İbadet duygusu az veya çok her fertte bulunmaktadır. Çünkü inanma duygusu fitridir.¹⁶ Fakat bu duygunun tezahürleri farklı farklı olmuştur. Bu duygunun oluşmasında ekonomik, sosyal, kültürel, insan ve vahiy gibi çeşitli faktörlerin rol oynadığı aşikârdır. Bir başka tarifte ise ibadet; insanın yüce yaratana sevgi, saygı ve itaatini göstererek, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve davranışlardır.¹⁷ Kur'an-ı Kerim'de İnsan Allah'a ibadet için yaratılmıştır¹⁸ ayetiyle yaratılış amacı açıklanmıştır. Türkçe de kullanılan kulluk etme, ibadet etme, tapma sözcükleri aynı anlamları taşımaktadır.¹⁹ İbadet, yaratıcı kudret karşısında boyun eğmenin, saygı göstermenin en son noktası ve O'na olan sevginin

⁹ Talat, Sakallı, *Hadislerle İslam'da Hoşgörü ve Kolaylık*, İzmir, 1966, s. 11.

¹⁰ Nahl, 16/25.

¹¹ Sakallı, a.g.e., s. 11-12.

¹² Ali İmran, 3/110.

¹³ İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l -Arab*, a.b.d. maddesi, Kahire ty, Daru'l Mearif, I-VI, c. IV, s. 2778.

¹⁴ İbrahim, Mustafa – Ahmed Hasan, Zeyyat – Hamid, Abdulkadir – Muhammed Ali, Neccar, *Mucemul Vasîl*, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul ty., I-II, c. II, s. 579.

¹⁵ İsmail, Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2005, s. 285.

¹⁶ er-Rûm, 30/30.

¹⁷ Sinanoğlu, Mustafa, “*İbadet*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1999, I-..., c.XIX, s.233.

¹⁸ Zariyat, 51/56.

¹⁹ Sami, Şemsettin, *Kâmusu't-Türkî*, Derseadet, 1317, s. 920.

sonucu ve göstergesi olarak değerlendirilmiştir.²⁰ İslami literatürde genellikle bu tür davranış biçimleri için ubûdiyet ve ubûdet kavramları kullanılmıştır. Ubûdiyet kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olması,²¹ ibadetin de ötesinde her türlü söz ve davranışlarında gösterdiği saygı ve sevgi ile de yaratıcının hoşnutluğunu kazanmasıdır. Bir başka tarifte ise ferdin ibadet yapması O'nun emrettiği taabbudi emirlere boyun eğmesidir.²² Fahrettin Razi (ö.606/1209)'ye göre ise ibadet etme tüm yaratılmışlara şamildir. Bir kısmına şamil olsaydı genel (âam) olan ifadeleri özelleştirmek olurdu²³ demektedir.

Yaratılan tüm varlıkların tek yaratıcının karşı konulamaz yasalarına boyun eğmiş bir halde işlevlerini sürdürmeleri, bunlardan bazıları lisanlarıyla bazılarının da verilen görevlerini eksiksiz yerine getirmeleri yani sünnetullah çerçevesinde davranışları zorunlu ibadet sayılmıştır. Ayetlerde: “Göklerde ve yerde bulunanlar da onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sadece Allah’a secde ederler.”²⁴ “İster istemez” kelimeleri; insan dışındaki yaratılanlarında Allah'ın emirlerine uymasının mecburiyetini ifade etmektedir. “Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde ediyor...”²⁵ “Bitkiler ve ağaçlar secde eder.”²⁶ “Yedi gök, yer ve içinde bunlar Allah'ı tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlayamazsınız. O, halimdir, bağışlayıcıdır.”²⁷ Yüce Allah bu ayetler de varlıkların kendisine secde etme şekillerini açıkça anlatmaktadır. Tabiat ilimlerindeki inkişaf, bu ayetlerin açıklanmasına ve anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Nitekim önceleri cansız ve hareketsiz olduğu sanılan varlıkların her biri atomlardan oluştuğu tespit edilmiştir. İşte atom çekirdeklerinin etrafındaki elektronlar, sürekli ve muntazam şekilde çekirdeğin etrafında dönmektedir. Belki de onların bu dönüşleri, ilahi kanuna en ufak bir sapma

²⁰ Heyet, *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, İstanbul 1999, I-II, c. I, s. 217.

²¹ Beyyine, 98/8; Sinanoğlu, a.g.e, c. XIX, s. 233.

²² Karagöz, a.g.e., s. 665.

²³ Razi, Fahrettin Muhammed b. Ömer, *Tefsirul Kebîr*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999, I-XI, c. I, s. 321.

²⁴ Ra'd, 13/15.

²⁵ Hacc, 22/18.

²⁶ Rahmân, 55/6.

²⁷ İsrâ, 17/44.

göstermeksizin boyun eğmeleri, Kur'an-ı Kerim tarafından Allah'ı tesbih etmek olarak ifade edilmiştir.²⁸

İbadet kelimesi ve ritüeli; çeşitli dinlerde ve dillerde farklı kavramlarla ifade edilmiş, değişik biçimlerde anlaşıp uygulanmıştır. Hinduizm'in mukaddes kitaplarını içine alan metinler Veda'lardır. Veda'lar sanskritçe yazılmıştır. Hinduizmde ayin esnasında bir takım kutsal sözler telaffuz edilir. "Om ve Puja" en çok kullanılan kelimeleridir. Hemen her yerde ibadet etmek mümkündür. Tapınaklar var olmakla beraber ibadet ve ayinlerde ferdilik tercih edilir. Tanrı her yerde yapılan ibadeti gördüğü için, ibadetin belirli bir şekli ve düzeni yoktur. İbadetin ortak sembolü kabul edilen "Om", her ibadet de, Veda'ları okumaya başlarken her türlü işe yaparken söylenir. Sanskritçede "kutsamak, tazim etmek anlamında **puja** ve **om**" kelimeleri ibadetleri sembolize etmektedir. Om kelimesi, bir çeşit besmele şeklidir.²⁹ İbadetlerinin başlıca amacı dünya ızdırabı ve tenasühten kurtulup **Nirvana'ya** ulaşmayı hedefler.³⁰

Şintoizm'de Şinto kelimesi "Tanrılar Yolu" anlamına gelmektedir. Kutsal dili olan Japoncada ibadet kavramına karşılık "ilahi varlıklara devamlı kulluk ve itaat anlayışıyla yaşamak anlamındaki **mesturu**" kelimesi kullanılmaktadır.³¹ Şintoizm'de bilinen anlamda put kullanılmaz. Tapınaklarda tanrıları sembolize eden nesneler (Mitama-Şiro) vasıtasıyla tapınılır. "Şenlik ve ayinlerde tanrı gökten çağrılır."³²

Yahudilikte ise; kulluk etmeyi, ibadetle ilgili dini tutum ve davranışları adlandırmak üzere İbrânîce'de çalışmak, Allah'a ibadet hizmet etmek anlamına gelen **avodah** kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime Ahd-i Atik'te Rab Yahova'ya ibadet etme anlamında kullanılmıştır.³³

Bu örnekler bizlere, her dinde ibadeti simgeleyen değişik kelimelerin kullanıldığı ve ibadet için çeşitli ritüellerin bulunduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Her dinin terminolojisinde ibadet fenomenini ifade etmek üzere kullanılan kelimelerin ortak

²⁸ Ra'd, 13/2; İbrahim, 14/32-33; Nahl, 16/12.

²⁹ Sinanoğlu, a.g.e., c.XIX, s.233. Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, a.g.e., s. 104.

³⁰ Ekrem, Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, Isparta 2002, s. 171-172.

³¹ Sinanoğlu, a.g.e., s.234.

³² Sarıkçıoğlu, a.g.e., s.199; Sinanoğlu, a.g.m., T.D.V.İ.A., c. XIX, s.235.

³³ Kitabı Mukaddes, Çıkış, 3/12, 4/23; Melaki, 3/14; Eyup, 21/15; Küçük, Abdurrahman, T.D.V.İ.A., *İbadet Maddesi*, c.XIX, s.239; Sinanoğlu, a.g.e, s.234.

³³ Sinanoğlu, T.D.V.İ.A., a.g.m., c. XIX, s. 235.

özelliği şudur: İnsanların kendinden daha ulu bir varlığa küçüklüğünü, zayıflığını ve sığınma isteğini dile getirecek kelimeler etrafında buluşmalarıdır. Dolayısıyla bu kelimeler; insanın Tanrı ve tabiatüstü varlıklara inanmak suretiyle iç dinamiklerini harekete geçiren, evrensel fenomeni ifade etmektedir.³⁴ Sosyal bir fenomen olan dinin, insanlık tarihi içerisinde güçlü dalgalar halinde vuku bulan birçok toplumsal olaya damgasını vurmuştur. Bu bazen ilahi bazen de muharref dinler tarafından yapılmıştır. Tüm dinler toplumlarını ayakta tutabilmek için ibadet fenomenine önem vermiştir. İbadet fenomenini kitlelere benimseten dinler tarihte iz bırakmışlardır. Tarihin topluma mal olmuş ve toplumu etkilemiş dinlerden bahsetmesi bunun en önemli kanıtıdır. Bu itibarla, dinin toplumsallaşması, cemaat oluşturması, ibadet şekillerinin olması önemlidir.³⁵ İslam inancına göre dinin sahibi Allah'tır. Bütün sahih dinler Allah'tan gelmiş, bozulmaları akabinde yeni bir uyarıcıyla sözünü yenilemiştir. İlk peygamber ve ilk insan Hz. Âdem'dir.³⁶ İnsanlık tarihinin din ve ibadet olgusu onunla başlamıştır. Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.³⁷ İfadesi yaratılmışların var olma gayesini vurgulamaktadır. Bizler ne boşuna ne de başıboş yaratıldık.³⁸ Bizler, sadıkların ve şakilerin belirleneceği bir imtihan dünyasında bulunmaktayız. Bu imtihana tabi tutulan ilk kul ise Hz. Adem'dir.³⁹

Tüm Peygamberler Allah'a ibadet etmekle birlikte kendi kavimlerine de bunu yapmalarını öğütüyorlardı.⁴⁰ Yüce Allah insana başlangıçtan bu güne kadar gönderdiği dinin, tevhid (Hanif)⁴¹ dini olduğunu şu kelimeleriyle belirtmiştir. “(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir ki, Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”⁴² âyetiyle insanları inanmaya ve imanlarını tasdik etmeye yöneltmektedir. İnsanların doğası gereği bazı şeylere tapma ihtiyaçlarından dolayı din adı altında muhakkak bir tapınacağı veya yardım isteyeceği O kutsal olan Tanrıya muhtaçtır.

³⁴ Sinanoğlu, T.D.V.İ.A., a.g.m., c. XIX, s. 235.

³⁵ Mehmet Akif, Demir, *Hadislere Göre Cuma ve Toplumsal Boyutu*, Samsun 2002, s. 7.

³⁶ Bakara, 2/30-31-38.

³⁷ Zariat, 51/56.

³⁸ Mü'minun, 23/115.

³⁹ Bakara, 2/35-36.

⁴⁰ Hud, 11/87, Lokman, 31/17, Enbiya, 21/73.

⁴¹ H-N-F kökünden gelen hanif kelimesi sözlükte; delaletten istikamete meyleden kimseye denir. Din ıstılahında ise Hz. İbrahim (a.s.)'ın tebliğ ettiği hak din üzere olan ve Allah'ın birliğini kabul eden mü'minler'e denir. (Karagöz, a.g.e., s. 230.)

⁴² Rûm, 30/30.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASI İNANÇ ÖZELLİKLERİ

A- İNANÇ ŞEKİLLERİ

İslam öncesi Araplar, Güneyli ve Kuzeyli veya Adnani ve Kathani olmak üzere iki toplumsal gruba ayrılmışlardı. İklim ve coğrafyanın bir gereği olarak tamamen bedevi hayat alanı olan Güney Arabistan, sosyal yaşam gibi dini hayatta da oldukça yavaş değişim geçirmekteydi. Kuzey Arabistan ise yerleşimin daha fazla olduğu ve etkileşimin hızlı yaşandığı bir alanı oluşturmaktaydı.⁴³

Cahili Arapların, dini hakkında iki farklı görüş mevcuttur. Her ibtidai kavim gibi onlar da totemizim⁴⁴, animizim⁴⁵ ve fetişizim⁴⁶ gibi aşamalardan sonra putperestliği benimsediklerini iddia edenler olduğu gibi,⁴⁷ diğer tüm kavimleri gibi Araplar da yaratılış itibarıyla tek ilaha inandıklarını savunan tarihçiler de vardır. Yapılan arkeolojik kazılar ikinci tezi teyit etmektedir. Tarihçi el-Mes'udi Arapların puta tapıcılığını anlatırken; “Araplar dini bakımdan muhtelif fırkalara ayrılmış” olduğunu belirtip şu sınıflandırmaya gitmiştir:⁴⁸

⁴³ Günaltay, Şemsettin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara, 1997, s. 63.

⁴⁴ Totemizm'in kuramı Emile Durkheim (1858-1917) tarafından dile getirilir. Totem, bir insan yada bir insan topluluğuyla dinsel-büyüsel ilişkisi olduğuna ve o insanı ya da topluluğu koruduğuna, kader birliği kurduğuna inanılan hayvan, bitki, cansız nesne, doğasal olayların güçlerine inanılmasıdır. Algonkin'lerin dilinde Oteteman (benim klanım) ya da Totam (Klan) anlamına gelen bir kökten türemiştir. Bu din, mana ve tabu inançlarıyla da sıkıca ilişkilidir. Fransız Durkheim'e göre ilkelerin totem'de taptıkları mana gücüdür. Şöyle der: 'Klan üyelerinin taptığı şey ne hayvan, ne bitki, ne insan, ne damga, ne de armadır. Belki bunların hepsinde bulunan, ama hiç birine karışmayan adsız kişiliksiz bir güç'tür. Bu gücü kimse bütünüyle edinemez. Bu güç özel şeylerden bağımsızdır. Bireyden önce var olduğu gibi bireyden sonra da sürecektir. İşte, totem dininin taptığı tanrı bu güçtür.(Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İptidai Şekilleri*, Çev. Hüseyin Cahit, Yalçın, İstanbul, 1923, s.175.)

⁴⁵ Canlı ve cansız bütün doğanın ruhlu olduğu ve ruhlarla yönetildiği inancı.. İngiliz Antropolog Edward Burnett Tylor (1832-1917) tarafından Primitive Culture adlı eserinde ileri sürüldü. Tylor, ruh anlamına gelen anima (La.) sözcüğünden türettiği bu deyimle ilkelerin çevrelerindeki hayvan, bitki, ağaç, taş vb. bütün doğa nesnelerini ve belirtilerini ruhlu saydıkları varsayımını dile getirir. Dilimize ruhçuluk deymiyle de çevrilmiştir. (Ninian, Smart, *Tarih Öncesine Ait İlkel Dinler*, Çev. Günay Tümer, A.Ü.İ.F.D. c. XXV, Ankara, 1981, s. 298-323.)

⁴⁶ Fetiş kelimesi, Portekiz dilinden alınmıştır. Portekizli gemiciler, Afrika'da vahşi kabilelerin saygı gösterdikleri maddi şeylere “fetiş” adını vermişlerdir. Afrika yerlerinde ilk fetişler, çakıl taşları gibi şeylerdi. (Ninian, Smart, *Tarih Öncesine Ait İlkel Dinler*, Çev. Günay Tümer, A.Ü.İ.F.D. c. XXV, Ankara, 1981, s. 298-323.)

⁴⁷ Günaltay, Şemsettin, a.g.e., s.63.(Annamaria, Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara, 1955, s. 229.)

⁴⁸ Mesudi, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murucu'z-Zeheb*, Mısır, 1367/1947, c. II, s. 126-127; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, T.D.V.Y., Ankara, 1993, s. 14-15.

- 1- Onlardan bir kısmı muvahhit idiler. Yaratanını ikrar, ba's ve neşri tasdik, itaat edenin mükafata, asinin de azaba layık olduğuna inanıyorlardı. Bunlar Hanif diye adlandırılıyordu.⁴⁹ Nitekim Cahiliye döneminin Hanif inancını benimsemiş şairlerinden Ümeyye b. Ebü's-Salt'a isnat edilen bir beyitte duygu ve inancını şöyle dile getirmektedir: “Kıyamet gününde Allah katında Hanif dininin dışındaki bütün dinlerin uydurma olduğu ortaya çıkacaktır,” sözleri ölümden sonra dirilişi ve tek ilahı kabul ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁰
- 2- İkinci sınıf ise yaratamı kabul edip, bas'ı ve neşri tasdik ettikleri halde, elçiyi inkar ediyorlardı. Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle putlara şu sebeple tapıyorlardı: “O'nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler.”⁵¹ Şimdi Arap yarımadasında görülen inanç şekillerine bir bakalım:

1-Putperestlik İnancı

İslam'ın ana kenti Mekke'ye ve civar beldelere putların nasıl girdiği konusunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte en önemli rivayet: Huzaa kabilesine mensup ve Kâbe'nin perdedarlığını yapan Amr b. Luhay cilt hastalığına yakalanınca, derdine derman aramaya başlamıştı. Şam bölgesindeki Belka'nın şifalı suyunu duyunca Belka'ya gitti. Şifalı suyla yıkandı. Belka halkının bir takım putlara tapıtığını görünce sordu:

— Bunlar nedir?

— Bunlara tapıyoruz... Bunlarla yağmur yağması için dilekte bulunur, düşmanlarımıza karşı da yardım isteriz, dediler.

⁴⁹ Sarıçam, İbrahim, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2004, s. 56. Çağrııcı, Mustafa, “Arap” Maddesi, T.D.V.İ.A., c.3, s.316; Kuzgun, Şaban, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanifilik*, Ankara, 1985, s. 54.

⁵⁰ Çağrııcı, a.g.e., c.3, s.316; Kuzgun, Şaban, *Hanifi Maddesi*, T.D.V.İ.A., c. XVI, s. 36.

⁵¹ Mesudi, a.g.e., c.II, s.126-127; Cerrahoğlu, a.g.e., s. 14-15.

Mekke⁵² civarı az yağmur alan, kabileler arasında çatışmaların eksik olmadığı bir yerdi. O, böyle bir put edinebilirse, işine yarardı.⁵³ Böylece yağmurun yağması için bir çözüm bulacak hem de düşmanlarına karşı üstünlük sağlayacaktı.

Amr b. Luhay putlardan kendisine de vermelerini istedi ve bir tane aldı. Bu put kırmızı yakuttan yapılmış, cahiliyye çağında adını pek çok duyduğumuz Hûbel'den başkası değildi. Onu getirip Mekke de şehrin merkezine, en gözde yerine dikti. Böylece Mekke'ye puta tapıcılık girmiş oluyordu.⁵⁴

Putla tapma ve putçuluğun yayılması ile ilgili ikinci görüş şudur: Mekke'den ayrılan, ticari seferlere çıkan Araplar, Harem'e olan saygılarını, Mekke'ye olan bağlılıklarını ifade etmek için; Harem'den bir taş alıp yanlarında götürürlerdi. Her konak yerinde bu taşı yere koyup, Kâbe'yi tavaf eder gibi etrafında dönüyorlardı. Kâbe'ye hürmetlerini, tazimlerini bu şekilde gösteriyorlardı. Bu adetleri zamanla değişmiş, onları putlara tapmaya sevk etmiş ve Hz. İbrahim'in ve Hz. İsmail'in dinini bırakmışlardı. Bir rivayete göre de Nuh (as.)'ın kavminin tapmış olduğu Ved, Suvâ, Ya'uk, Vagus, Nesr zamanla Arap kültürüne yerleşmiş ve onlara tapmaya başlamışlardı.⁵⁵

Artık bir yandan Kâbe'yi mukaddes olarak kabullenirken, bir yandan da putlar için farklı yerlerde Kâbe gibi binalar yapıyorlardı. Kâbe'ye olan saygıları devam ettiği için, o putlardan bazılarını da Kâbe'ye getirmeye başladılar. Böylece şirk başlamış ve gelişmiş oldu. Putperestlik bataklığına batmış ve putlara aşırı derecede düşkün olmuşlardı. Kâbe'nin avlusunda 360 tane put vardı.⁵⁶ Arapların kutsal saydıkları putlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

⁵² Geniş bilgi için bakz.El-Ezraki,Ebul Velid Muhammed, *Ahbarul Mekke*, (Çev.Y. Vehbi Yavuz), Feyz Yayınları, İstanbul 1974.

⁵³ Zehebi, Muhammed Ahmed, *Tarihul İslam*, Beyrut, 1987, s. 72.

⁵⁴ İbn Kalbi, *Kitabu'l Esnâm*, (Çev. Beyza Düşüngen), Ankara, 1969, s. 28.

⁵⁵ İbn Kalbi, a.g.e., s. 29; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, I-X, c. VIII, s. 355 ve c. IV, s. 463; el-Bûtî, Mustafa Ramazan, *Fıkhu's Sire*, terc. Ali Nar-Orhan Aktepe, İstanbul 1984, s. 42; Berki, Ali Hikmet-Keskioğlu Osman, *Hız. Muhammed ve Hayatı*, Ankara 1993 s. 19-23.

⁵⁶ En-Nedvi, Ebu'l-Hasan, *Rahmet Peygamberi*, İstanbul, s. 70.

a- Meşhur Putlar

Necm Süresinin on dokuzuncu ayetinde geçen ticaret ve tarım merkezi olan, Mekke'nin 120 km güneyinde Taif'te bulunan bir ilahtan söz edilir.⁵⁷ Bu sanem Lat ismindeki puttu. Dört köşeli bir kayadır. Taiflilere göre putların en büyüğüdür ve özellikle Taifliler'in putudur. Taifliler bu put üzerine bir de bina yapmışlardır.⁵⁸ Bir görüşe göre "el-Lât" adı Allah lafzından esinlenerek konulmuştur. Lât kelimesinin aslı Allah lafzıdır. Kelimenin sonundaki "•" kaldırılıp yerine "te" konulmuş, böylece el-Lât adı ortaya çıkmıştır. Ona müennes ismi koymaktan kastın Allah'ın dışında olduğunu ifade etmek içindir. Necm Suresinde: "Gördünüz mü el-Lât ve Uzzâyı ve bir üçüncüsü olan Menatı. Erkekler sizin de dişiler Allah'ın mı? Bu takdirde o ne insafsızca paylaştırma" buyrulur.⁵⁹ *"Mekkelilerin erkek çocuklarını kendilerine nispet edip, kız çocuklarını Allah'a nispet ettikleri açıklanır. Putlar da birer diş gibi düşünülüp Allah'a yaklaşmak için bir meliğ'in yakınları şeklinde tasavvur ediliyorlardı. Halbuki Allah'a böyle putlar nispet etmek, dişileri ortak tutmak, ondan az altta ilah cinsinden dişilere inanmak çok insafsızca bir taksimdi".*⁶⁰ Daha sonraki ayet-i kerime de: *"Bunlar (bu putlar diş adları) sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden, başka bir şey değildir. Allah onlara hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (müşrikler) zanna ve kendi heveslerine uyuyorlar. Halbuki rablerinden kendilerine bir yol gösterici gelmiştir."*⁶¹

el-Lât'ın perdedarı ve sadinleri⁶² Ben-i Mu'teb kabilesindendir. Rasûlullah (s.a.v.) Huneyn Savaşından sonra Mekkenin fethi sırasında Müslüman olan Muaviye (r.a.)'ın babası Ebu Süfyan b. Harbla, hicretin beşinci yılından sonra Müslüman olan, Arapların dört dahisinden biri sayılan Muğire b. Şu'be'yi el-Lât denen putu ortadan kaldırmak için Taif'e gönderdi. Onlar da tapınağı ve Lât'ı ortadan kaldırıp yerine bir mescit yaptılar.⁶³

Menat ise Mekke ve Medine arasında Muşallal yöresinde Kudayt adlı yerde sahilde dikiliydi. Kitabu'l-Esnam'a göre putların en eskisi idi. İlahe siyah bir kayadan

⁵⁷ Necm 53/19.

⁵⁸ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, a.g.e., c. VII, s. 307.

⁵⁹ İbnü'l-Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesir el-Kureyşî ed-Dımeşki, **Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim**, İstanbul 1987, c. XIII, s. 266.

⁶⁰ Necm, 53/19-22.

⁶¹ Necm, 53/23.

⁶² Kapıcı ve Hizmetçi anlamındadır.

⁶³ İbnü'l-Kesir, a.g.e., c. XIII, s. 268.

ibaretti ve mukadderat ilahesi idi.⁶⁴ Menat Medine’de yerleşik olan Evs ve Hazrec adlı iki kardeşten türeyen iki kabilenin ilahı idi. Menat’a Arap kabileleri Evs ve Hazrec kadar saygı göstermemişlerdir.⁶⁵ Ayrıca Medineli olup, onların inançlarını benimsemeyen diğer Yesribliler de bu ilahı kendi ilahları olarak görüyorlardı.⁶⁶ Evs ve Hazrec kabileleri ona tazim gösterip etrafında kurban kesip, kendisine hediyeler sunarlardı. Evs ve Hazrec’liler hac esnasında onu ziyaret etmezlerse, haclarının kabul olmadığına inanırlardı. Şairler onu öven şiirler söylerlerdi.⁶⁷

Bu putlara ve tapınaklara “Tağut” da denilmektedir. Tağut canlı cansız her şey olabilir. **طغى**, haddi aşmaktır. Sınırı ve takdir edilen ölçüyü aşmaktır. Denizin dalgalanması, selin vadiden çok su getirmesi, yükselmek gibi manalara gelir. Bu sebepten her teaddi edene Tağut denir.⁶⁸

Uzza’ya gelince onu put edinen kişi Zalim b. As’ad’dır. O Kureyş’in en büyük putu idi. Onu ziyaret edenler hediyeler sunarak kurban⁶⁹ keserlerdi.⁷⁰ Uzzanın bakıcıları ve hacibleri Haşimilerin halifleri olan Beni Süleym kabilesindendir. İbnü’l-Kelbi’nin Kitabı’l-Esnamında verdiği bilgilere bakılırsa, Uzzânın bulunduğu yer üzerinde bir bina yapmışlardı. Orada ses duyuluyordu. Araplar ve Kureyşliler, “Abduluzzâ” (uzzânın kulu) diye adlarla anıyorlar, yanında kurban kesiyorlardı.⁷¹ Uzzâ adı el-Aziz’in müennesidir. Kureyş’liler Kabe’yi şöyle dua ederek tavaf ederlerdi:

-“Lat hakkı için, Uzza hakkı için

Onlar yüksek turnalardır,⁷²

⁶⁴ İbn Kalbi, a.g.e., s. 29.

⁶⁵ Çağrıçı, Mustafa, a.g.e., s. 318; Elmalılı, Hamdi Yazır, a.g.e., c. VII, s. 309.

⁶⁶ Elmalılı, Hamdi Yazır, a.g.e., c. VII, s. 304.

⁶⁷ İbn Kalbi, a.g.e., s.30; İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *Sirat-ü İbn-i Hişam*, I-IV, Kahire 1937, c. I, s. 90.

⁶⁸ İbnü’l-Kesir, a.g.e., c. XIII, s. 267-268.

⁶⁹ Bu kurbanlar arasında esir erkek, bayan ve çocukların da olduğu rivayet edilmiştir. İbn Kalbinin 135. dipnotunda bunu görmekteyiz.

⁷⁰ İbn Kalbi, a.g.e., s. 32

⁷¹ İbn Kalbi, a.g.e., s. 32; İbn’l-Kesir, a.g.e., c. XIII, s. 267; Necm, 53/23; Hitti c. I, s. 149; İslam Peygamberi, c. I, s. 118.

⁷² Garanik lafzı yüksek uçan kuşlar için kullanılır. Bu putların cenabı Hakkın yanında şefaateci olacaklarına inandıkları için bu lafzı kullanmışlardır. İslam tarihinde geçen garanik olayı da aslı astarı olmayan bazı uydurma rivayetlerde Peygamberin bu putları turnalara benzetip şefaatlerinin umulabileceklerini söylemesi sonucu gerçekleştiği rivayeti vardır. (İbn Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam İslam Tarihi*, terc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 2001, c. 2, s. 5-6.)

Onların şefaatine ümit bağlanabilir!

Üçüncüleri Menat hakkı için!⁷³

Hicretin üçüncü yılında Uhud Savaşının sonunda Müslümanlar yenilip Rasûlullah mağaraya sığınınca; müşriklerin başkomutanı Ebu Süfyan, atına binip: “لنا العزى ولا عزى” Bizim Uzzamız var sizin Uzzanız yok!” diye bağırıyordu. Rasûlullah’tan Hz. Ömer izin alarak: Allah bizim dostumuzdur sizin Mevla’nız yoktur diye cevap vermiştir.⁷⁴ Cahiliye insanı kutsadıkları bu putları yeminlerde de kullanmaktaydılar: İbnu’l Kesirde geçen rivayette “Kim yemininde ‘واللات والعزى’ ya yemin ederim derse لا إله إلا الله desin buyurarak onlar adına yemin edilmesini yasaklanmıştır.⁷⁵

Mekke’nin fethinden sonra Ramazan ayının bitimine beş gün kala, Halid b. Velid el-Uzzâyı yıkmak için, otuz atlıyla yola çıktı. Onu yıkarken şöyle söylüyordu: يا عزى “Ey Uzza nankörlük sana, seni tenzih (beri kılma) değil, ediyorum tezvil; Çünkü gördüm ki, Allah etmiş seni tahkir.”⁷⁶ Diyerek yıktı ve geri döndü. Rasûlullah (s.a.v.) yıkım sırasında bir şey görüp görmediğini sorunca “hayır” cevabını verdi. Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) onu tekrar geri gönderdi. Halid b. Velid kılıcını çekip tapınağa geldiğinde siyah, çıplak, saçları dağınık bir kadın karşısında gördü. Halid b. Velid kılıcıyla ona hücum etti. Uzzâ’nın bakıcısı da o sırada bağırıyordu. Halid b. Velid onu iki kılıç darbesiyle öldürdü. Sonra geri döndü. Olanları Rasûlullah’a anlatınca; “Evet o el-Uzzâdır. Artık kendisine ibadet eden insanların bulunmasından ümidini kesmiştir”⁷⁷ buyurdular.

Hübel ise kırmızı akikten insan şeklinde yapılmış bir puttu. Eli kırıldığı için ona altından bir el takılmıştı. Putların en büyüğü idi. Kabe’nin içinde bulunuyordu.⁷⁸

⁷³ İbn Kalbi, a.g.e., s. 32.

⁷⁴ İbrahim, Sarıçam, a.g.e., s. 175.

⁷⁵ İbnu’l-Kesir, a.g.e., c. XIII, s. 268.

⁷⁶ Zuhayfî, Vehbe, *Tefsiru’l Münir*, Bilimevi, terc. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutluay, Ebubekir Sifil, Nurettin Yıldız, İstanbul 2003, I-XIV, c.14, s.95; Elmalılı, Hamdi Yazır, a.g.e., c. VII, s. 309.

⁷⁷ Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam, a.g.e., c. I, s. 77–78.

⁷⁸ Philip, K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I-IV, terc. Tuğ, Salih, İstanbul 1980, c. I, s. 149.

Mekkenin Huzaalı reislerden biri olan Amr b. Luhay, bazı işleri ve sıcak su tedavisi için Mekke'den Şam'a⁷⁹ gidip oradan Hübel'i alıp getirmişti.⁸⁰

Cahiliye devri insanları Hübel'i en büyük put görüyorlardı. Kabe'nin içindeki zemzem kuyusunun başına dikmişlerdi.⁸¹ Allah Rasûlünün dedesi Abdülmuttalip, Allah'a verdiği sözden dolayı on oğlundan birini kurban edeceği zaman Hübel'in huzurunda kura çekmiştir. Cahiliye insanları bir işte tereddütte düştükleri zaman Hübel'in önünde bulunan oklarla kura çekerlerdi. Çekilen okun işaretine göre işlerini yaparlardı. Hicretin VI. yılı Medine'de nazil olan Mâide süresinde “Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvanlar, dikili taşlar üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal okları ile kısmet aramanız size haram kılındı”⁸² buyrulurken bu adette ebediyen kaldırılıyordu.

Cahiliye devri insanları, bir işin hayırlı olup olmadığı hususunda şüpheye düştükleri zaman Hübel'in yanında bulunan oklardan kura çekerlerdi. O okları çekecek olan şahıs görevliye yüz dirhem verip okları çekmeye başlardı. Bu oklar yedi taneydi. Ok çeken kimse birbirinin aynısı sadece üzerindeki yazılarda farklılık olan oklardan birini çeker, sonucunun güzel olacağına inanarak, çıkan oka göre karar verdi. Bu yedi oktan biri üzerinde “أمرني ربي: Rabbim bana emretti” diğeri üzerinde “نهاني ربي” (Rabbim beni nehyetti), üçüncüsünde افعل yap, dördüncüsünde لا تفعل yapma, bir başkasında “مُلسِق”(yapışık, sığıntıdır)⁸³ diğeri de “عقل”,⁸⁴ yedincisinde “غفل” (üzerinde

⁷⁹ Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I-VI, terc. Yiğit, İsmail, İstanbul, 1985, c. I, s. 65.

⁸⁰ Putçuluk İnancı başlığı altında bu konu anlatılmıştır.

⁸¹ Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam, c. I, s. 86.

⁸² Mâide 5/90.

⁸³ Eğer bir doğumdan şüphelendiklerinde ona bir hediye sunarlar sonra fal oklarını çekerlerdi. Sarih çıkarsa çocuğu kabul ederlerdi. Mulsak çıkarsa kabul etmezlerdi. (Hayrettin, Karaman – Mustafa, Çağrı – İbrahim Kafi, Dönmez – Sadrettin, Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, D.İ.B., Ankara, 2006, c. II, s. 215; İbn Kalbi, a.g.e., s. 36.)

⁸⁴ Müşrikler; öldürülmüş olarak bulunup, kimler tarafından cinayetin işlendiği bilinmeyen durumlarda, diyet parasını ödeyebilmek için de yine bir çeşit fal bakma olan bu yola başvurlardı. Hübel'in etrafında toplanan insanlardan, ok çekme işlemi kime isabet ederse diyeti o öderdi. Bunun için, üzerinde el-akl yazılı ibare bulunan oku çekmek yeterliydi. (Hayrettin, Karaman – Mustafa, Çağrı – İbrahim Kafi, Dönmez – Sadrettin, Gümüş, a.g.e., c. II, s. 215.)

işaret olmayan) yazıyordu.⁸⁵ Eğer ok üzerinde “Rabim bana emretti “ yazıyorsa o iş yapılır. Ok nehiy ifade ediyorsa yapılmaz, “غفل” çıkarsa tekrarlanır.⁸⁶

İslamiyet bir iş hususunda ilk başta istişare yapılmasını, karara varılamayan durumlarda istihareye yatılmasını öğütlemiştir. İstihare hayır kökünden alınan bir kelimedir. Allah’tan hayır istemek demektir. İnsan bir kul olarak aciz kaldığı işte Allah’a başvurmalıdır. O’ndan hayırlısını ve daha güzelini istemelidir. İstihare yapmak için önce mendup olan iki rekât namaz kılınır. Arkasından “Allah’ım, senin ilmine sığınarak hayır ne ise onu istiyorum, senin kudretin vesilesi ile güç istiyorum, senin büyük keremini diliyorum...” diye başlayan dua yapılır. Hiç kimse ile konuşmadan kible yönünde uykuya yatırılır. Cenabı Hakkın hayırlı bir işaret vermesi ümit edilir.⁸⁷

Cahiliye insanının tağutlarından söz edilirken Zulhalasa da anılır. Zulhalasa Mekke ile Yemen arasında, Mekke’ye yedi merhale uzaklıktaki Tebâle de bulunuyordu. Beyaz mermer taştan yontulmuştu. Üst ucuna bir taç şekli verilmişti. Zulhalasa özellikle Ebu Hureyre’nin de mensubu bulunduğu Devsliler, Hasam kabilesi ve Becilelilerin tağutu idi. Hasam kabilesi, Mekke’den 120 km uzaklıktaki Taif’in güneyine düşüyordu.⁸⁸ Meşhur muallaka şairlerinden İmru’l-Kaysın babasını Esed oğulları kabilesi tarafında öldürüldüğünde, Zülhalasa’nın yanında bulunan üç okla kısmetine baktırmış kendisine intikamdan vazgeçmesi yönünde işaret çıkınca, sanemi tahkir etmiş ona sövmüş ve onu taşlamıştır. Aynı hadisenin benzeri başka bir şahıs için de anlatılmaktadır. Babası öldürülen kişi intikam almayı çok arzulamakla beraber adet üzere Zülhalasa’nın önündeki kısmet oklarına danışmak istedi. Bu işe girişmemesi yönünde bir işaretin çıkması üzerine: “Ey Zulhalasa! Senin baban benimki gibi katledilip kabre konulsaydı, asılsız, yalan dolan ile düşmanlarımı öldürmeyi nehyetmezdin” demiştir.⁸⁹

Hicretin VIII. yılında sonra, İslam daha da hızlı yayılmaya başlamıştı. Hicretin onuncu yılında bir gün Rasûlullah Mescid-i Nebevi’de sahabelerle sohbet ediyordu. Bir

⁸⁵ Fîrûzâbâdi, Muhammed b. Ya’kub, *Tenviru’l-Mekabis min Tefsir-i ibn Abbas*, I-IV, İstanbul 1317, II, 229; İbnü’l-Kesir, a.g.e., c. V, s. 41.

⁸⁶ İbn Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam İslam Tarihi*, terc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 2001, c. I, s. 206-207.

⁸⁷ İbnü’l-Kesir, a.g.e., c. V, s. 44.

⁸⁸ İbnü’l-Kesir, a.g.e., c. XIII, s. 267.

⁸⁹ Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam, a.g.e., c. I, s. 77-78.

ara kapıyı göstererek: “Yanınıza şu kapıdan, Yemenli hayırlı birisi gelecek, yüzünde Melik ve Melek alameti var” buyurdu. Ashap o kapıdan girecek kimseyi beklemeye başladı. Evet İslam, Yemendeki Becile oğullarına ulaşmış Becileli Cerir b. Abdullah yanına yüz elli kişi alarak Medine’ye doğru yola çıkmıştı. Medine’ye girince yolculuk elbiselerini çıkarıp yenilerini giymişti. Az sonra temiz elbiseleri ile başkanı olduğu heyetin önünde Rasûlullah’ın haber verdiği kapıdan içeri girdi. Allah Resûlü ashabı arasında oturmuş hala sohbet ediyordu. O kapıdan içeri girince herkes ona baktı. Haber verilen kişiyi ilk görüyorlardı. Fakat melek yüzlü kişi bu olmalıydı. Cerir gidip topluluğa karıştı. Arkadaşları da kendini takip ettiler. Rasûlullah kendisine niçin geldiğini sorunca; “Huzurunuzda Müslüman olmak için ya Rasûlallah” diye cevap verdi. İslam üzere Peygambere biat edeceğini açıkladı. Allah Rasûlü da Allah’tan başka ilah olmadığına, kendisinin onun Rasûlü olduğuna, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmadan ibadet edeceğine, namazı kılıp oruç tutacağına, Müslümanlara yardımcı olacağına, Habeşli bir köle de olsa amirine itaat edeceğine ve müşriklerden ayrılacağına dair ondan biat istedi. O da: “Olur” diye bunu kabul etti. Allah Rasûlü elini uzattı ve biat edip Müslüman oldular. Rasûlullah onlara Zülhalasayı hatırlattı: “Zulhalasa ne oldu?” dedi. Onlarda yerinde olduğunu söyleyince: “Vallahi gün gelip ondan da kurtulacağım” dedi ve ekledi: “Beni ondan kurtarır mısın?”. Onlarda bunu kabul etti. Rasûlullah (s.a.s) in huzurundan ayrıldıktan sonra gidip Zülhalasayı yıktılar.⁹⁰ Böylece son putlardan biride yıkılarak tevhit inancı yeryüzünde pekiştirilmiş oluyordu.

Burada Cahiliye ile İslam devrindeki inanç farkı ortaya çıkmaktadır. Biri, hiçbir şey bilmeyen, cansız, hatta kendisine bile faydadan aciz mabutlardan hayır isterken, Müslüman ise, her şeyi bilen, bütün hayırları elinde bulunduran, her şeyi yaratan ve her şeye gücü yeten kâinatın Halik’ından hayır dilemektedir. Ona teveccüh edip ona yalvarmakta, onun önünde secdeye varmaktadır. Bizler bunu aracıya ihtiyaç duymadan yaparken cahiliye insanı bu putları bir aracı olarak kabul etmektedirler.

Putta tapan ve böylesi inançları ile çoğunluğu teşkil edenlerin taştan, ağaçtan, madenden, undan ve helvadan yapılan putlara tapma sebeplerinden birini Kur’an-ı Kerim kendi ağızlarından şöyle nakletmektedir: “(Ey Muhammed) şüphesiz kitabı sana hak olarak indirdik. O halde sen de dini Allah’a has kılarak, ihlâsla ibadet et, halis din

⁹⁰ İbnü-Sa’d, a.g.e., c. I, s. 347; Hitti, a.g.e., c. I. s. 145.

Allah'ındır. Onu bırakıp da putlardan dost edinenler : “Onlar bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz” derler. Doğrusu Allah ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir.⁹¹ Fakat cahiliye insanın zihniyeti farklıydı. Ayet yine aynı hakikate parmak basıyor ve şöyle buyuruyor. “Dikkat et (ancak) halis din Allah'ındır. Onu bırakıp (onun dünunda) kendilerine bir takım dostlar edinenler onlara, bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz” derler.⁹² Fakat Din-i Halis Allah'ındır. Bu sebepten ibadetler tek olan, eşi ve benzeri olmayan Allah için olmazsa kabul edilmez. Tabiun Müfessirlerinden Mücahid b. Cebr el-Mekki'nin talebesi, yine tabiun müfessirlerinden Katade: Halis din Allah'a aittir demek; “La ilahe illallah” diye şahadet etmektir. Şirki red etmek, tek olan, zıddı, benzeri ve adili olmayan Allah'a şahadettir.⁹³ Çünkü bunun ardından Allah, müşriklerden sanemlere tapanları zikretmiştir. Akıbetlerinin nasıl olacağını açıkça zikrederek uyarmıştır.

2-Hıristiyanlık

İslamiyet ortaya çıkmadan önce, Araplarda putperestliğin yanı sıra Hıristiyanlık inancı da mevcuttu. Kilise tarihçelerine göre Hıristiyanlığın Arabistan'a girişi miladi birinci asırda olmuştur. Fakat diğer tarihçiler ise miladi dördüncü asırda⁹⁴ Arap yarımadasına girmiş olduğunu, güneyde Habeşistan, kuzeyde Suriye yoluyla iki yönden nüfuz ederek belli bir dereceye kadar başarı sağladığını belirtmişlerdir. Beni Haris, Beni Tayy Beni Hanif gibi kabileler Hıristiyanlığı ilk kabul eden kabilelerdir.⁹⁵ M.s. IV. Asırda Doğu Roma imparatorlarının gayret ve çabaları sayesinde buralarda yayılan Hıristiyanlık, pek fazla taraftar toplayamamıştır.⁹⁶ Suriye hududu civarında bedeviler arasında sonra da Gassanilerin ülkelerinde ve aynı zamanda Yahudiliğe karşı mücadele halinde bulunan Yemen'de de pek fazla yayılamamıştır.⁹⁷ Roma hükümeti Hıristiyanlığın yayılma vazifesini üstüne alınca durum değişmişti. Bizanslılar ve Araplar arasındaki bu sıkı ilişkiler sayesinde Araplar Hıristiyanlıktan önemli ölçüde etkilenmişlerdir.⁹⁸ O çağlarda Hıristiyanlık birkaç kiliseye veya birkaç fırkaya

⁹¹ Zümer, 39/2-3.

⁹² Zümer, 39/3.

⁹³ İbnü'l-Kesir, a.g.e., c. XII, s. 111-112.

⁹⁴ Şemsaddin Günaltay, a.g.e., s. 89.

⁹⁵ İsmail Hami, Danişmed, *İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1960, c. I, s. 269.

⁹⁶ Sıddık Ünal, *H. Muhammed Döneminde İslam-Hristiyan Diyalogu*, s. 24.

⁹⁷ İsmail Hami, a.g.e., c. I, s. 300.

⁹⁸ Mehmet Zeki, Canan, *İslam Tarihi, Cahiliye Devri Siyer-i Nebi Halifeler Devri*, c.I, İstanbul 1977, s. 83.

bölünmüştü. Bunlardan Süryani kilisesi, İran hâkimiyetindeki bölgelerde yayılmıştır. İstanbul başpiskoposu ve Antakya ekolü tarafından desteklenen, Nasturi kilisesi, bir de İskenderiye kilisesi vardır.⁹⁹ Arap yarımadasına bu gruplardan Nasturiler ve Yakubiler nüfuz edebilmişlerdir. Nasturilik Hire de Yakubilik de Gassani de, İskenderiye kilisesi Suriye kabileleri arasında yayılmıştı.¹⁰⁰ Yahudiler gibi Hristiyanlar da Arabistan'da ticaretle meşgul olmuşlardır. Ticaretlerini şehirlerde, belirli menzillerde yaparak ekonomide söz sahibi olmuşlardı.¹⁰¹

3-Yahudilik

İlahi kaynaklı dinlerden olan Yahudilik, Arap yarımadasında Vadiü'l-Kura, Hayber, Teyma, Kureyza, Nadir, Kaynukaoğullarının bulunduğu Yesrib ve bilhassa Yemen'de yayılmıştır. Yesrib istisna edilecek olursa Yahudiliğin Arap Yarımadasında pek fazla ilgi görmediğini söylemek mümkündür.¹⁰² M.Ö. VI. yüzyılda vuku bulan Buhtunnasr tarafından Kudüs'ün işgali hadisesinden sonra Babil esareti hakim olmuştu. Kudüs'ten, Hicaz'a kaçıp gelen Yahudiler Medine, Hayber, Fedek gibi yerleri yurt edindiler. Hristiyanlığın Suriye'de yayılmasından sonra Romalılar tarafından sıkı takibata uğrayan Suriye ve Filistin Yahudilerinden bazıları da Hicaz'daki dindaşlarının yanlarına göç ettiler. Bu bölgede yaşayan Yahudiler inançlarını İslam'ın geldiği dönemde de yaşıyorlardı. Fakat Evs ve Hazrec ile araları hiçbir zaman iyi olmamıştır.¹⁰³

Hiz. Muhammed Mekke'den Medine'ye göç edince orada yaşayan Yahudi topluluklarıyla anlaşma yapmıştı. Ancak yapılan anlaşmaya kısa süre içinde ihanet eden ve Mekke'li Müşriklerle gizlice anlaşma yapan bu kabileler çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır. Sahabe-i Kiram arasında, daha önce Yahudi iken, İslamiyeti kabul etmiş güzide kimseler mevcut olduğu gibi, Abdullah ibn Sebe gibi sözde İslamiyeti kabul etmiş görünen, gerçekte ise Müslümanlar arasına nifak ve fitne sokan Yahudiler de vardır.¹⁰⁴

⁹⁹ Günay Tümer, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ank. 1975, s. 134.

¹⁰⁰ Ahmet Emin, *Fecrü'l-İslam (İslam'ın Doğuşu)* Çev: Ahmet Serdaroğlu, Ank. 1976, s. 57.

¹⁰¹ Ünal, a.g.e, s.25.

¹⁰² Ramazan, Hurç, *İslam'da Tarih Yazıcılığı ve İslam Öncesi Araplar*, Elazığ, 1998, s. 81.

¹⁰³ Sabri, Hizmetli, *İslam Tarihi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995, s. 90.

¹⁰⁴ Hikmet, Tanyu, *Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler*, İstanbul, 1979, c. I, s. 287.

4-Sabiilik

Sabii kelimesi Arapça “Sebee” kökünden gelmekte olup, bir dinden çıkıp başka bir dine girme veya halktan batıla dönme anlamına gelmektedir.¹⁰⁵ Hz. İbrahim’in peygamber olarak gönderildiği dönemde halk arasında yaygın olarak yaşanan inançlardan bir tanesi de “Sabilik” idi. Bunlar güneşe, aya ve yıldızlara tapıyorlardı.¹⁰⁶ Hz. İbrahim ne Sabi ne de putperestti. O yalnız Hanif idi.¹⁰⁷ Tevhit akidesini araştırıp Allah’ı bulup ona iman etmişti.

Sabiiler Hz. İbrahim’in peygamberliğini kabul etmeyip, Allah ile kullar arasında bir insanın aracı olamayacağını savunmuşlardır. Bu görevi ulvi ve temiz olan ruhanilerin yani meleklerin yerine getirebileceklerini söyleyip, peygamberlerin ancak meleklerden olabileceklerini savunmuşlardır.¹⁰⁸

Sabiiliğin batıl bir inanç olduğunu ve Hz. Muhammed zamanında müntesiplerinin mevcut olduğunu Kur’an-ı Kerim bizlere haber vermektedir. “Şüphesiz, iman edenler(İle) Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiiler(den kim) Allah’a ve ahiret gününe iman eder ve salih amellerde bulunursa, artık onların Allah Katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.”¹⁰⁹ buyrulmaktadır. Bu ayetin nazil olduğu dönemde sabiler mevcuttu ki, isimlerinden söz edilmiştir. Daha önce ortaya çıkan bütün rivayetleri inceleyen İsmail Cerrahoğlu, Sabilerin kutsal dinlere inananlardan farklı bir cemaat olduklarını ileri sürmüştür. Sabilerin Arap yarımadasında ve bu bölge civarında küçük çapta etkinlik göstermekle beraber zamanla yok olduklarını ve artık bu inanca bağlı kimsenin kalmadığını ifade etmektedir.¹¹⁰

B-İSLAM ÖNCESİ DÖNEMİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

İslam öncesi de Arap toplumu, kabilelerin birleşmesinden meydana gelen küçük gruplardan oluşmaktadır. Oluşan bu grupların aralarında sürekli bir mücadele ve düşmanlık mevcuttu. Bu bağlamda kabilelerin/toplulukların birbirleri arasındaki çekişmelerde, kavgalarda kan alabildiğine akmaktaydı. Akan bu kanların

¹⁰⁵ Şaban, Kuzgun, a.g.e., s. 101.

¹⁰⁶ Ramazan, Hurç, a.g.e., s. 82.

¹⁰⁷ Al-i İmran 3/67.

¹⁰⁸ Şaban, Kuzgun, a.g.e., s. 101.

¹⁰⁹ Bakara, 2/62.

¹¹⁰ İsmail, Cerrahoğlu, *Kur’an-ı Kerim ve Sabiler*, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara, 1962, c. X, s. 103-132.

neticesinde kan davaları güdülmekte, kız çocukları diri diri gömülmekte, zinanın, içkinin ve her türlü kötülüklerin ayyuka çıktığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Bildiklerine düşman, sınır tanımaz sadece kendi çıkar ve menfaatleri doğrultusunda hareket ederek sadece güçlünün yaşama hakkı bulunmaktaydı. İşte Arapların İslam öncesindeki hayat tarzları bundan ibaretti. bunu durduracak bir lider bulunmamaktaydı. Kısaca bu insanlara etki edecek hiçbir güç, lider yoktu. Başiboşluk, kargaşanın hüküm sürdüğü bir dönemi ele almaya çalışacağız.

1-Döneme İsmi Verilen Cahiliye Kelimesi ve Anlamı

Cahiliye C-H-L kökünden türetilmiştir. Cehl, ilmin zıddıdır.¹¹¹ İlmi, bilgisi ve marifeti olmayan, kaba ve sert davranışlı, inanç, söz ve fiilleri kötü olan kimseye cahil denir.¹¹² Sibeveyh cehalet, bilmediği ortaya çıktı anlamını yüklemiştir.¹¹³ İlim bir şeyi kesin ve doğru olarak bilmek, hakikatini idrak etmek olduğuna göre cehlde bilmemek, tanımamak, var olanın hilafına bir şeye inanma, kendi dışında kalan durumlara ilişkin bilinmezliği ifade eder.¹¹⁴ Cehl ancak yok olana inanmayla ortaya çıkar.¹¹⁵ İçinde şek, zan, rey de olabilir.¹¹⁶ Çünkü bir şeyin hakikatini idrak demek olan bilgi, şek ve zan'dan farklıdır. Sağlam bilgi, şek ve zan'dan kendini tamamen kurtarmış bilgidir.¹¹⁷

Cehalet, bilmeme, bir şeyin hakikatini idrak etmeme ve bir kimsenin bilmeden bir iş yapması manasına da gelir. Araplar bir şeyi bilmedikleri zaman جهل الشيء derler. Bu sözle cehl bilmeme, tanımama, bir şeyin hakikatini öğrenmemiş olma özelliğini kendinde göstermesidir. Nuh'un gemisi dağlar gibi dalgalar içinde sürüklenirken, Nuh bir kenarda ayrı kalan oğluna “Ey oğulcuğum! Bizimle beraber gel, kâfirlerle birlik olma” diye seslendiğinde O: “dağa sığınırım, o beni sudan kurtarır” demişti ve boğulmaktan kurtulamamıştı. Nuh (a.s.) Rabbine “Oğlum benim ailemdendi...”¹¹⁸ diye

¹¹¹ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadir er-Razî, *Muhtariüs-Sıhah*, Lübnan 1999, s. 101.

¹¹² Karagöz, a.g.e., s. 79.

¹¹³ İbnü'l-Manzûr, a.g.e., c. I, s. 713-714.

¹¹⁴ İbrahim Kafi, Dönmez, *Cehalet Maddesi*, T.D.V.İ A, c. VII, s. 220.

¹¹⁵ Cürçânî, el-Şerif, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Daru'l Kütübî'l-İlmiye, Lübnan 1995, s. 80.

¹¹⁶ Murat, Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, Isparta 1998, s. 1.

¹¹⁷ Murat, Sarıcık, *Zann-ı Cahiliyye, Hukm-i Cahiliyye*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sayı I, Isparta 1994, s. 87.

¹¹⁸ Hûd, 11/42-47.

hitap edince Allah; oğlunun kâfir olduğu için ailesinden sayılmayacağını bildirdi ve: “...bilmediğin şeyi benden isteme, işte sana öğüt, bilgisizlerden olma”.¹¹⁹ Burada bilmek veya bilmemek ayette arka arkaya gelmiş, bilinmeyen şeyin istenilmesi veya buna bağlı olarak cahillerden olma keyfiyeti zikredilmiştir. Beyzavi(ö.685/1288); Hz. Nuh oğluna gemiye bin demekle Allah’a iman et, kafirlerden (cahillerden) olma demek istemiştir, diye yorum yapmıştır.¹²⁰

Cehl kelimesinin birçok anlamı vardır. Bunlardan bir tanesi de o dönem zihniyetini taşıması o kimsenin cahili bir zihniyete sahip olmasını gösterirdi. Allah Resûlü bir hadisi şerifinde “إِنَّكَ إِمْرُؤٌ فِىكَ جَاهِلِيَّةٌ”, yani: “Şüphesiz sen kendisinde cahiliyet eseri bulunan kimsesin” buyurmuştur.¹²¹ İslam bir şahsın kabilesi, derisinin rengi ile sosyal mevkinin irtibatlandırılmasını doğru bulmamıştır. Çünkü Cahiliye devri insanların böyle bir zihniyet vardı. Onlar İslam’ın esaslarını ve kanunlarını bilmedikleri için, Allah ve iman esasları hakkında yanlış düşüncelere sahip kimselerdi.¹²² Kabilecilik onlarda en son safhaya ulaşmıştı. Kabiledeki insan sayısının çokluğu bir üstünlük vesilesi olarak kabul ediliyordu.¹²³ Değil farklı ırklar, bir babadan, bir soydan olan şahısların şahsi meziyetlerine hiç bakılmaksızın sırf o kabileye mensup olması nazara alınarak, diğer kabilelerden olana göre; daha şerefli, daha şahsiyetli ve üstün kabul edinilebiliyordu. Bu sebepten aynı ırkın farklı kabileleri arasında bile, suçların cezası değişiyordu.¹²⁴

Cehlin bilgisizlik manası bilinen en yaygın manasıdır; Arapların İslam öncesi haline “Cahiliye” denilmektedir.¹²⁵ Çünkü onlar İslam öncesi dönemde, Allah’ı, Rasûlü’nü, dinin kanun ve kaidelerini bilmiyorlardı.¹²⁶ Bu bilgisizlikten dolayı “Allah inançları” bir zanna dayanmaktaydı. Allah’ı bilmedikleri için ona şirk koşabiliyorlar,

¹¹⁹ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, a.g.e., c. IV, s. 542.

¹²⁰ Muhyiddin b. Muslihiddin Mustafa el-Kavci el-Hanefi, *Haşiyetü Muhyiddin Şeyh Zade A’la Tefsiri Kadı Beyzavi*, I. Baskı, Beyrut Lübnan 1999, Darul Kutubi’l-İlmiye, I-VIII, c. IV, s. 648.

¹²¹ İbnü’l-Manzûr, a.g.e., c.I, s.714, Fîruzâbâdî, Muhammed b. Ya’kub, *el-Kamusu’l-Muhît*, Darul Fikr, Beyrut 1999, s. 882.

¹²² Fayda, Mustafa, *Cahilliyeye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, c.VII, s.17–18

¹²³ Et-Tekasür, 102/1-8.

¹²⁴ Sarıcık, a.g.m., s. 91–101.

¹²⁵ İbrahim, Mustafa – Ahmed Hasan, Zeyyat – Hamid, Abdulkadir – Muhammed Ali, Neccar, a.g.e., c. I, s. 144.

¹²⁶ İbnü’l-Manzûr, a.g.e., I, 714; İbnü’l-Kesir, Ebu’l-Fidâ, İsmail ed-Dımeşki, *Tefsiru’l Kur’ani’l-Azim*, I-IV, İstanbul 1987, c. II, s. 65; el-Mâide, 50.

ecelin değişebileceğine itikat ediyorlar, Allah hakkında haksız zanlar besliyorlardı.¹²⁷ Hem zanni ve sathi imanlarından dolayı çabuk ümitsizliğe kapılıyorlardı.¹²⁸ Cehl kelimesi müştaklarında, karşı tarafı, onun hak ve hukukunu hafife almak, önemsememek, kendini fahre layık görmek, büyük saymak anlamları da vardır. “إستجهل”, “إستخف” hafife almak, önemsememektir.¹²⁹ Bu sebepten “إستجهلت الريح الغسن”: “Rüzgâr dalı hareket ettirdi.”denir. Burada rüzgârın dalı hafif bulduğu, hafife aldığı, bu sebeple ona hareket verdiği açıktır.¹³⁰ Nasıl rüzgar dalı hafif bulup hareketine sebep oluyorsa cehalette kişiyi öyle kötülükten kötülüğe savurabilir.

Cehilde bir sertlik tecavüz, haddi aşma, hareket etme, saldırganlık, barbarlık,¹³¹ tahrik, huşunet, didişme ve çekişmeye sebep olma manası da vardır. Cahiliye zihniyeti çekişmeyi, kavgacılığı, kan davası gütmeyi, öç almayı, hakları zayi etmeyi benimser.¹³² Bunlarda gösteriyor ki sertlik, tecavüz, zulüm, haddi aşma, kibir, utuv, cedel, fesad, bağı ve benzerleri küfrün dinamikleridir ve cahilliğin meziyetleridir.¹³³

Kendisinde cehaletten eser bulunana cahil denir. Bu da en ufak bir kızgınlık anında iradesini kaybedip parlayan, kaba ser davranışlı, halim ve alim sıfatlarından uzak olan kimsedir.¹³⁴ İnsanın itidalini kaybetmesini çağrıştırmaktadır. Kaynama durgun suya göre bir hareketi ifade ediyorsa, galeyana gelme, sınırı aşma, kaba davranışlı olmada cehli ifade etmektedir. Cehl ile hilm arasındaki ayrılığı Amr İbn Ahar al-Bahili’nin istiaresinde¹³⁵ şöyle ifade edilmiştir: “Cariyelerimizin avladığı (yani servis yaptığı) büyük kazanlar cahil olunca (kaynamaya başlayınca) bir daha halim olmaz.(sükûnet bulmaz)” Burada kazanlara insanlara ait iki vasıf yüklenmiştir. Bunlar cehl ve hilmidir. Yanan ateş üzerinde kaynayan siyah kazan istiaresi bize özlü biçimde cehl ve onu karşıtı olan hilm kavramını anlatmaktadır.¹³⁶

¹²⁷ Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, II, 76.

¹²⁸ Âli-İmrân, 139, 146, 149.

¹²⁹ Razi, Abdulkadir, a.g.e., s. 101.

¹³⁰ İbnü’l-Manzûr, a.g.e., c.I, s.714, Fîruzâbâdî; Muhammed b. Ya’kub, a.g.e., s. 883.

¹³¹ Sıddık, Ünal, *Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2001, Sayı: 6, s. 88.

¹³² Hüseyin, Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul 1986, c. I, s. 106.

¹³³ Muhammed, Arkoun, *Kur’an Okumaları*, terc. Ünal, Ahmet Zeki, İstanbul 1995, s. 91.

¹³⁴ Karagöz, a.g.e., s. 79.

¹³⁵ Belağat ilmindeki ilmi bir konunun ismidir.

¹³⁶ İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, terc. Ateş, Süleyman, İstanbul ty., s. 260, 261.

2-Cahiliye Döneminin Tanımı

Bilindiği gibi Cahiliye çağı denilince akla gelen Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamber olmadan önce Arap yarımadasının psiko-sosyal durumunu kapsayan dönem anlaşılmaktadır.¹³⁷ Arapların İslam öncesi dönemine bu ad verilmiştir. Ashabın cahiliye kelimesinden anladığı nübüvvet öncesi devirdir. Bunun sebebi Allah’ın K.Kerim’deki bazı ayetlerde böyle vasıflamasındandır. Allah (c.c) Peygamber hanımlarına Cahiliye devrindeki gibi açılıp saçılmamalarını söylemekle Peygamber’in nüzulünden önceki devri kastetmiştir. “Evlerinizde oturunuz ve daha önce Cahiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayınız, namazı güzelce kılınız, zekâtı veriniz, Allah’a ve Resulü’ne itaat ediniz. Ey peygamber ailesi! Allah’ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.”¹³⁸ İslam öncesinin müşrik, putperest, inanç, tutum ve davranışlarının adı olan cahiliye de, Allah ve iman esasları hakkında yanlış düşünce ve itikatların var olmuştur. Taassup, barbarlık, zulüm, zorbalık, saldırganlık, vahşet, kabalık, merhametsizlik ve kabileciliği ihtiva eden, güçlülerin zayıfları ezdiği ve güçlüünün haklı olduğu, fuhşun, kan davasının yaygınlaştığı, bozuk fikir ve adetlerin hüküm sürdüğü bir dönemdir.¹³⁹ Cahiliye Hz. Âdem’den sonraki bazı dönemler olarak da yorumlanmıştır.¹⁴⁰ Bazı mütefekkirler cahiliye’yi tarihsel bir devir değil, kişisel bir sıfat olarak kabul etmişlerdir. Bu manada sadece İslam’dan önceki devri ifade etmez. O, tüm İslami olana aykırı olanları ifade eder. Kişinin Müslüman olmadan önceki hayatına verilen isim olarak kabul edenler olmuştur.¹⁴¹

İslam öncesi cahiliye çağı ifadesinden Arapların bütün medeniyetlerden mahrum oldukları sonucu çıkarılmamalıdır. Hatta bazı kaynaklar ilmin zıddı anlamındaki cehaleti İslam öncesi Araplar için kullanmaktan kaçınmış, bu ifadenin İslam öncesi dönemi belirtme için kullanıldığını kaydetmişlerdir. Genel anlamda cahiliye çağı ifadesi

¹³⁷ İbrahim, Mustafa – Ahmed Hasan, Zeyyat – Hamid, Abdulkadir – Muhammed Ali, Neccar, a.g.e., c. I, s. 144.

¹³⁸ Ahzâb 33/33.

¹³⁹ Fırat, Yavuz, *Kur’an’ı Kerim’e Göre Vahiy Sürecinde Oluşan İslam Toplumu*, Kayseri 1997, s. 18-19.

¹⁴⁰ Hayrettin, Karaman – Mustafa, Çağrı – İbrahim Kafi, Dönmez – Sadrettin, Gümüş, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2003, D.İ.B. Dini Yayınlar Dairesi, I-V, c. IV s. 347-348.

¹⁴¹ İzutsu, a.g.e., s. 255.

Arapların din ve toplum yaşantılarının bazı sakat adet ve geleneklerini anlatmak için kullanılmıştır.¹⁴²

3-Cahiliye de Düşünce Sistemi

Cahiliye devri zihniyetinin en belirgin yönü; İnsanın kendi gücüne güvenmesi, çıkarlarını her şeyin önünde tutması, sınırsız benlik, tam bir serbestlik, insani olsun, ilahi olsun hiçbir otorite karşısında eğilmeme, özetle kulluğa aykırı düşen her şey cahiliye döneminde vardır ve benimsenmiştir.¹⁴³ Cahiliye’den söz eden ayet-i Kerime de “O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâıyk ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir.”¹⁴⁴ Taassup diye tercüme ettiğimiz kelime hamiyettir. Ragıp el-İsfehani hamiyet için: Öfke kuvveti kabarıp çoğaldığı zaman hamiyet denir. Hakkı kabule mani olan hamiyet, kırgınlık, ğadap halidir. Bu ayet bize o dönem insanın inadını, öfkesini ve zihniyeti hakkında bilgi vermektedir.¹⁴⁵ Cahiliye kelimesinin Kur’an-ı Kerimde ilk geçtiği ayeti kerime Al-i İmran 154. ayettir. Cenabı Hak ayetti kerimede o dönemde İslam’a girenlerin zihinlerinde oluşan cahili düşünce kalıntılarını şöyle açıklıyordu: “Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hali bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir gurup da, Allah'a karşı haksız yere cahiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar, “Bu işten bize ne!” diyorlardı. De ki: İş (zafer, yardım, her şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a aittir. Onlar, sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. “Bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik” diyorlar. Şöyle de: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah, içinizdekileri yoklamak ve kalplerinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı). Allah içinizde ne varsa hepsini bilir.”¹⁴⁶

¹⁴² Sıddık, Ünalın, a.g.e., s. 17.

¹⁴³ İzutsu, a.g.e., s. 255.

¹⁴⁴ Feth, 48/26.

¹⁴⁵ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, a.g.e., c. VII, s. 174.

¹⁴⁶ Al-i İmran, 3/154.

4-Cahiliye İnsanın İmanı ve Bazı Özellikleri

Cahiliye devri insanların bir kısmı, Allah’a inandıklarını ifade ettikleri halde, ona şirk koşarlar, Rasûlullah’a inanmazlardı. Bu sebepten cahiliye devrindeki insanların imanları; kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’a tam bir iman sayılmazdı. Münafıkların imanı da Cahiliye Zannı’na benziyordu. Zandan, şüpheden azade değildi: Allah hakkında haksız, yanlış zanni bir imandı. Müminin yakîni, kesin, sabit imanına¹⁴⁷ benzemiyordu.¹⁴⁸ Zann-ı Cahiliye itikadını taşıyanlar, “sebeplerin ilahi irade hilafına tesir icra edebileceği” görüşü içindeydiler. Halbuki her şey Müsebbibu’l-Esbab olan Allah’ın elindeydi.¹⁴⁹ Sebepleri de sonuçları da yaratan o idi, sebepler hakiki tesir sahibi değildirler, ilahi irade hilafına tesirleri olamazdı.

Bu toplumda zanla imanı arasında gidip gelenler olduğu gibi birde münafık bir kesimde bulunmaktaydı.¹⁵⁰ Çünkü Cahiliye devri insanların inançları da sathi, birçok çarpıklıklarla dolu, çoğu zaman içinde zıtlıkların olduğu bir imandı.¹⁵¹ Mesela insanlar bir yandan Allah’a inandıklarını söylerken, diğer yandan Ahiret hakkında, yeniden dirilme hususunda zan, şüphe ve şek içindeydiler. Hatta “Çürümüş kemikleri kim diriltebilir?”¹⁵² diye meydan okurcasına soranlar onlardı. Bir yandan Allah’a inanırken, öte yandan Peygamberlik hakkında şüpheleri vardı. Peygamber’e delilik isnat ediyorlar,¹⁵³ mecnun diyorlardı,¹⁵⁴ onu sihirbazlıkla itham ediyorlar,¹⁵⁵ kâh: “ona bir hazine indirilmeli değil miydi?”, kâh; “yanında bir melek gelmeli değil miydi?”¹⁵⁶ gibi düşünceleriyle Peygamberlik müessesesi hakkında yanlış kanaatlerini izhar ediyorlardı. Bir yandan Allah’a inandıklarını iddia ederken, uluhiyetin yeryüzünde tezahürüne vesile olacak, ilahi emir ve yasakların kendisi ile bildirdiği vahyi kabul etmek istemiyorlardı.¹⁵⁷ Diğer yandan hiçbir ilahi emre dayanmadığı halde, bazı şeyleri yapmaya ısrarla devam ediyorlar, kız çocuklarını belli bir yaşta diri diri toprağa gömebiliyorlardı.¹⁵⁸ Onlara göre

¹⁴⁷ Bakara, 2/3.

¹⁴⁸ Fîruzâbâdî, a.g.e., s. 127, 144, 155, 259(şek, zan, ilim ve yakîn maddeleri.).

¹⁴⁹ Elmalılı, Hamdi Yazır, a.g.e., c. II, s. 448.

¹⁵⁰ Ahzâb, 33/12.

¹⁵¹ Hac, 22/15.

¹⁵² Yâsin, 36/78; Câsiye, 45/26; Hûd, 11/7; Sâffât, 61/16.

¹⁵³ Arâf, 7/184; Müminûn, 40/24, 25, 70; Fâtır, 35/8.

¹⁵⁴ Hicr 15/6; Sâffât 61/36; Duhân 44/14; Zâriât 5/52-53; Tûr 52/29.

¹⁵⁵ Kamer 54/2; Enam 6/7; Hûd 11/7; Sebe 34/43; Sâffât 61/16.

¹⁵⁶ Hûd 11/12.

¹⁵⁷ Sebe 34/43-44; Tekvîr 81/19-21.

¹⁵⁸ Tekvîr 81/8-9.

Allah'ın bir insanı peygamber olarak göndermesi de kabul edilecek gibi değildi. Hatta bir insanın peygamber olarak gönderilmesi iman etmelerine mani olan husustu.¹⁵⁹ Allah'a inandıklarını ifade eden bu insanların, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye puta taptıkları da bir gerçektir.¹⁶⁰ Bunun şirk olduğunun farkında bile değillerdi. Müşrikler Peygamber'e: "Bir yıl sen bizim ilahlarımıza tap, bir yılda biz senin ilahına tapalım." Teklifini de yapabiliyorlardı.¹⁶¹

Cahiliye devri insanının imanından bir nebze bahisten sonra iman edipte cahili fikirleri kendisinde barındıran herkes için bu durumun tekrar meydana gelebileceğini söyleyebiliriz. Zann-ı Cahiliye zihniyeti, Allah'a iman hakikatine eremeyen, iman esaslarının inceliklerine inemeyen kimselerdi. Bunun için onların Allah'a karşı besledikleri itikat; imanının esaslarına oturan ve o hakikatlere dayanan imandan çok, zanla tesmiyeye uygun, içinde şeklerin, birçok şüphenin olduğu¹⁶² bir inanıştı. Onlar gerçek ehl-i iman gibi yakîn, sebat ve tevekkül içinde değillerdi. En ufak bir imtihanda hemen ümitsizliğe düşüyorlardı. Bu sebepten çok korkuyorlar, can korkusundan ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Onlara göre bu mağlubiyet sanki İslam'ın sonu idi.¹⁶³

a-Bizi Öldüren Zamandır İnanış

Tam bir inanç anarşisi içinde olan cahiliye insanlarından çoğu "Bizim için dünya hayatından başka hayat yoktur. Yaşar ve ölürüz. Bizi öldüren zamandan başka bir şey değildir."¹⁶⁴ diyorlardı. Kendileri için sadece dünya hayatının var olduğu inanışından hareket eden bu insanlar, her halde ömür denemeyen pek kıymetli sermayeyi, bir kudret mucizesi olan hayatı, olur olmaz şekilde istedikleri gibi harcıyorlardı. Nasıl olsa sonunda bunun hesabını vererek, yaptıkları karşılığında ceza veya mükafat görecekti. Böylesi bir inancın gereği ancak hayatımı istediğim gibi yaşarım felsefesi olsa gerektir.¹⁶⁵

Arapların bir kısmı ölümü dehre bağlıyorlardı Bu kelime âlemin yaratılışından başlayıp son bulduğu zamana kadar geçen müddeti ifade etmektedir. هل أتى علي الإنسان حين

¹⁵⁹ Câsiye 45/26.

¹⁶⁰ Zümer 39/3; Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam, a.g.e., c. I, s. 81

¹⁶¹ Kâfirûn 109/1-6.

¹⁶² İbnü'l-Kesir, a.g.e., c. I, s. 418.

¹⁶³ Muhammed b. İshak, *Siratu ibn İshak*, tahkik; Muhammed Hamidullah, Konya 1981, s. 309.

¹⁶⁴ Câsiye 45/24.

¹⁶⁵ Sarıcık, a.g.e., s. 75.

”من الدهر لم يكن شيا مذكورا“¹⁶⁶ ayetinde ifade edildiği gibi uzun bir zaman için **دهر** kelimesi kullanılır. Bir kimsenin dehri onun hayat müddeti demektir. Her başlangıcı olanın, her yaratılanın bir sonu olacaktır.

Araplar ömrünü dehre bağladıkları için ona sövüyorlardı. Feyzu’l – Kadir’de geçen hadiste: Kişi dehr hakkında ne kötüdür. Dehr ne kötüdür der.¹⁶⁷ Böylece kendinin gördüğü, eza ve zorluklarda, Ona hitap etmiş olur. Allah “Ene Dehr” “Dehr Benim” buyuruyor. Yani onu çeviren, tedbir eden, benim buyuruyor. Dehrin getirdikleri Allah’ın tasarruf ve tedbiriyledir. Allah, icraatında kullarına layık olanı verir, adildir, zülmetmez. Öyleyse dehre seb (kötü söz) yerinde değildir. Dehri meydana getiren, geceleri ve gündüzleri birbiri ardına değiştiren yaratan, günleri arka arkaya getiren, tedbir eden odur. Dehre nispet edilen şeylerin tasarrufu ondadır. Onun için dehre sövme hoş görülmemiştir.

b-Çürümüş Kemikler Dirilmez İnancı

Aslında hayat vazifesinden terhis, fani dünyadan baki âleme geçiş, hizmetten paydos olarak İslam’ın adlandırdığı yeniden doğuş, cahiliye de var olmayan bir inanış idi. Onlar şöyle düşünüyorlardı: Ölüm yokluktur, hiçliktir, fenadır, yıkılıştır ve inkırazdır, bir sönüştür. Onlar kendilerinin yoktan, nutfeden yaratıldıklarını unutuluyorlardı. Kur’an bu durumu bize şöyle anlatmaktadır:

“Görmedi mi o insan? Biz onu bir nutfeden yarattık da, şimdi o çeneli bir çekişken kesildi. Yaratılışını unutarak bize bir mesel getirdi. Çürümüş kemikleri kim diriltebilir dedi.¹⁶⁸ Rivayet olunur ki Ubey bin Halef Hz. Peygamber (s.a.v.)’in huzuruna çürümüş bir kemikle gelmiş ve onu eliyle ufalayarak “Allah bunu çürüdükten sonra diriltir” demişsin diyerek karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Peygamber “Evet, seni de diriltir ve ateşe kor” buyurmuş ve ayet sonundaki “و هو بكل خلق عليم” ayeti okumuştur. Yani her yaratılanın bütün inceliklerini, her birinin dağılan tüm parçalarını, usul ve furularını, niceliklerini, miktarlarını ve her türlü özelliklerini bilir. Her yaratmayı, yaratmanın her

¹⁶⁶ İnsan 76/1.

¹⁶⁷ Munevi, Abdurrauf, *Feyzu’l- Kadir*, I-VI, Beyrut, Darul Marife, ty, c.IV, s.480, (6024 Hadis).

¹⁶⁸ Yâsin 36/77–78.

türlüsünü bilen O'dur. Maddeli maddesiz, aletli aletsiz ve örnekli örneksiz hepsini bilir.¹⁶⁹

Rasûlullah'ın davası önüne, Allah yoluna set çekmek isteyen Mekke'nin elebaşları, bir araya gelip Muhammed (s.a.v.)'i "hangi konuda sıkıştırabileceklerini" düşünmüşler, sonunda onu kendilerince en zor mesele olan "öldükten sonra dirilme" konusunda zorlayabileceklerine karar verip dağılmışlardı. Şimdiye kadar ölmüş birinin haber verdiği görülmemiştir. Peygamberliğini iddia eden Muhammed ise ölülerin yeniden dirileceğini iddia ediyordu. Bununla insanların önünde Peygamberi sıkıştırmayı düşünen bu kişilere en güzel cevabı Kur'an vermiştir. "Ey Rasûlüm de ki, Kim onları bidayetden ilk olarak diriltip hayat vermiş ise o diriltecek, o yaratmanın her türlüsünü bilendir."¹⁷⁰

Yine Mekke'de nazil olan cahiliye insanına seslenerek Allah'u Teala: "Kıyamet gününe yemin ederim ki, kendini kınayan nefse yemin ederim ki, insan kemiklerini toplayamayacağımızı mı sanıyor? Aksine kendisinin parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter. Fakat insan ileri doğru boyuna kötülük etmek ister de; kıyamet günü ne zaman? diye sorar."¹⁷¹ Bu ayetlerden sonra kıyamet ayrıntılı anlatılıp bunun mutlaka olacağını bildirmiştir.

Bu ayetlerde Allah'ın kemikleri yaratmayı bildiği gibi, insan nefsini yarattığını, hatta her insana göre her biri farklı olan parmak uçlarını bile yaratacağını bundan aciz olmadığını vurguladığını görüyoruz.

c- Cahiliye İnsanın Meleklerle İlgili İnançları

Mekkelilerin ruhaniyetle ilgili inançları da sapıklık içindeydi. Onlar Meleklerin varlığını kabul etmekle birlikte, onların Allah'ın kızları olarak bakıyorlardı.¹⁷² Bu inanç Allah'a kızlar, çocuklar isnat etme manasına geliyordu. Halbuki yaratılmışlardan hiçbir şey, hiçbir sıfatıyla Allah'a benzemez. Melekler Allah'ın kızları olunca, kendilerinde ulûhiyetin bazı özellikleri taşımaları gerekir. Allah'a benzemiş olurlar. Ayrıca bazı cihazlarla Cenab-ı Hakla -hâşâ!- müştereklik arz etmiş olurlar. Ayrıca Allah

¹⁶⁹ Elmalılı, Hamdi Yazır, a.g.e., c. IV, s. 425.

¹⁷⁰ Yâsin 36/79; Nursi, Said, *Sözler*, İstanbul 1979, (Onuncu Söz) s. 49.

¹⁷¹ Kıyâme 75/1-6.

¹⁷² Neşet, Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi Çağı*, Ankara 1957, s. 91; İsrâ 22-32-33.

“Doğmamış, doğrulmamıştır.”¹⁷³ Doğanlar ve doğuranlar, üreyenler ve üremeye vesile olan erkek ve dişiler, erkekliği dişiliği olanlar ilah olamazlar. Aksi taktirde Allah için de haşa! babalık, annelik, erkeklik veya dişilik özelliğini kabul etmek gerekir. Bu durum kainatı yartanın ezeliyyetine, şeriksiz, benzersiz oluşuna, vahdaniyyetine ve ehadiyyetine zıttır. Cahiliye zihniyeti, Melekleri göremedikleri için onları kızlar olarak değerlendiriyorlardı. Allah bu düşüncelerini kınayarak şöyle buyuruyor: “(Rasûlüm önce Mekkelî) putperestlere sor: Kızlar Rabbinin de erkekler onların mı? Yoksa biz Melekleri kız olarak yarattığımızda onlar hazır mı idiler? Dikkat edin. Mutlaka onlar iftiralarından dolayı (bunu) konuşuyorlar, ‘Allah doğurdu’ diyorlar. Mutlaka yalan söylüyorlar. Allah kızları oğullara tercih mi etmiş? (Ey Müşrikler) size ne oluyor? Nasıl hükme varıyorsunuz? Hiç düşünmüyor musunuz? Yoksa açık bir deliliniz mi var? Eğer doğru sözlülerdensanız, haydi kitabınızı getirin, Allah ile cinler arasında da bir hısımlık uydurdular. Andolsun cinler de, kendilerinin hesap yerine götürüleceklerini bilirler. Allah onların isnat ede geldiklerinden münezzehtir.”¹⁷⁴

Bu ayette cahiliye mantığına göre, hâşâ! Allah doğurucudur, dişidir demelerine karşılık verilmektedir. Onları yadırgayıp cevap verip aklın erdiği en son noktada aciz bırakmaktadır.

Sözünü ettiğimiz bu ayetlerde birçok gerçeğe ve cahiliye inanişinin vasıflarına parmak basarak şu noktalar öne çıkmaktadır.

1-) Onlar dişi cinsiyetli gördükleri Melekleri Allah’a, erkekleri kendilerine uygun görmektedirler.

2-) Bu inançları kesin bir delile, kitaba dayanmamakta, cahiliye zannı ile hüküm vermektedirler.

3-) Meleklerin yaratılmasına şahit olmadıklarına göre onların bu inanışları, iddiaları ve sözleri, aslında iftira ve yalandır. İftira ise, ifsat, yalan, şirk ve zulümdür.

¹⁷³ İhlâs 112/1-2-3.

¹⁷⁴ Sâffât 37/149-159.

4-) “Allah doğurdu” demekle, Allah’ı doğurgan, dişi kabul etmektedirler.¹⁷⁵ Allah onlara göre kendisi için dişi melekler doğurmaktadır. Kendisi dişidir ve dişileri tercih etmektedir. Onlar böyle inandıkları için Meleklerle irtibatlı olarak taptıkları putlarına dişilerin adlarını koymaktadırlar, onları dişi adlarla çağırırmaktadırlar.

Kur’an-ı Kerim cahiliyenin böyle yanlış inanışını yalanlayarak gerçek inancın şöyle olmasını belirlemiştir: Melekler, Allah’ın nurdan yarattığı, latif, nûrani, gözümüzle göremediğimiz mahluklardır. Bunlarda günah işleme kabiliyeti yoktur. Günah işlemezler, bu sebepten masumdurlar. Allah’ın kendilerine emrettiğine isyan etmezler. Melekler, yemezler, içmezler, uyumazlar, erkekleri dişileri yoktur. Melekler çeşitli şekillere girebilirler. Şekiller ile insanlara görünebilirler. Peygamberimize vahiy getiren Cebrail (as.) O’nun Medineli sahabelerinden, simaca ashabın en güzellerinden olan Dıhye b. Halife (Kelbi) şeklinde, birkaç defa Rasûlullah’a gelmişti.¹⁷⁶ Bedir Savaşında Müslümanlara yardım için atlarına binmiş görünen üç bin Meleğin gelişini Peygamberimiz Sahabelerden bazılarına göstermişti, beyaz, sarı, yeşil sarıklı Melekler harpte müminlere yardımda bulunmuşlardı. Hatta Rasûlullah (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir’e yakınındaki kum tepelerini gösterdi. Orada insan şeklinde alaca, kır atlarına binmiş Melekler vardı Ona:

-“Ey Ebu Bekir” dedi. “Sana Allah’ın yardımı geldi (eliyle gösterdi) şu Cebrail’dir. Kum tepeleri üzerinde atının dizginini tutmuş, silahlanmış emir bekliyor.” Evet, Cebrail tarif ettiği şekildeydi, diğer melekler de atlı görünüyordlardı. Yeşil, beyaz sarıkları başlarındaydı. Sarıklarının bir ucunu da sırtlarına salıvermişlerdi. İslam’ın sembolü, bayrağı sarık, Cebrail ve diğer Melekler tarafından böyle sarılmıştı. Onların da sembolü aynıydı.¹⁷⁷

Kur’an-ı Kerim’in Medine’de inen hicretin 2. yılında vuku bulan Bedir harbinden bahseden ayetlerin birinde, harp sırasında Meleklerin yaptıklarını şöyle anlatılır: “Melekler kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak ve tadın cehennem azabını diyerek

¹⁷⁵ Nisâ 4/117.

¹⁷⁶ İbnü-Sa’d, a.e.g., c. I, s. 258-259; İsmail, Mutlu; Şaban, Düğen, *Sahabeler Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul 1993, c. I, s. 294; Taftazani, *Serhu’l-Akaid*, terc. Uludağ, Süleyman, İstanbul 1980, s. 43-45-106-114; Nureddin, es-Sabûnî, *Maturidiye Akaidi*, terc. Topaloğlu, Bekir, İstanbul 1978, s. 109-185-186.

¹⁷⁷ Sarıcık, a.g.e., s. 90.

canlarını alırken onları bir görseydin.¹⁷⁸ Yine Huneyn Savaşında da melekler yardıma gelmişlerdir. Kur'an'da savaşlarda yardıma gelen Meleklerle saf saf inerler manasına صفات denir.¹⁷⁹

5-Allah İncancının Fitri Oluşu

Cahiliye devri insanları, Kadir-i Mutlak, Âlim-i Mutlak olan Allah incancından yoksunlardı. Bunun için Allah'a ortak koşuyorlardı. Tarihte geçtiği gibi, üç yıl süren boykottan ve Müslümanların yeniden Mekke'ye dönmesinden sonra, Rasûlullah'ı himayesinde bulunduran Ebu Talib iyice hastalanmıştı. Araplardaki himaye geleneği dolayısıyla Rasûlullah'a eziyet ve işkencede bulunsalar da Ebu Talib'in himayesi onu çok daha feci olabilecek durumlardan muhafaza ediyordu.

Ebu Cehl, Utbe b. Rabia ve kardeşi Şeybe gibi Mekke'nin önde gelenleri büyükleri saydıkları Ebu Talib'in ölüm döşeğine düşmesiyle endişelendiler. Kardeşi oğlu Muhammed (s.a.v.)'le aralarında "hakem" olmasını istediler. Bir anlaşmazlık da hakem tayin etmek ve onun hükmüne boyun eğmek Mekke müşriklerinin zaman zaman başvurdukları adetlerindendi. Böylece Muhammed (s.a.v.)'le uğraşamayacaklardı. Ve kimse kimsenin dinine karışmayacağı bir çözüm aranıyordu.¹⁸⁰

Ebu Talib on yıldır himayesinde bulunduğu ve kendisi sebebi ile bazı zorluklar da gördüğü yeğenini yanına çağırıp durumu kendisine açtı. Peygamberimiz anlaşma teklifine müsbet yaklaştı. "Olur ama" dedi. Onların benden olmalarını, kabul etmelerini istediğim bir tek söz var, hem onlar bu sözle bütün Araplara ve Arap olmayanlara hâkim olabilirler.

Kureyş'in ileri gelenleri tek bir söz ise söylesin, biz bir söze on katalım dediler. Fakat bunun "La ilahe illallah" sözü olduğunu¹⁸¹ duyunca tek bir söz olan bu formülün bütün Cahiliye zihniyetini yıkacağını, inançlarıyla taban tabana zıt olduğunu düşündüler. Muhammed'in teklifi; bütün ilahlarını, Lât, Menât, Uzzâyı ve diğerlerini ortadan kaldırıyordu. Yüzlerce ilah nasıl bir ilah yapılabilirdi? Bu teklif onlar açısından

¹⁷⁸ Enfâl 8/50.

¹⁷⁹ Heyet, *İslam İlmihali*, s. 377.

¹⁸⁰ Salih, Suruç, *Peygamberimizin Hayatı*, İstanbul 1982 I-II., c. I, s. 343; Martin Lings, *Hazret-i Muhammed'in Hayatı*, terc. Şişman, Nazif, İstanbul 1996, s. 169.

¹⁸¹ Kandehlevi, Muhammed Yusuf, *Hayatu's-Sahabe*, Darul-Kalem, 1983, c. I, s. 56.

son derece şaşkınlık veren kabulü imkansız bir teklifti.¹⁸² Bu hadise ile ilgili olarak nazil olan ayetler bize durumlarını ve düşüncelerini ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Kamer süresini takiben Mekke’de nazil olan Sâd suresi onların inanç ve psikolojilerini iyice gözler önüne sererek işe başlar: Allah Tealâ Şanlı Kur’an’a yeminle küfredenlerin iddia ettiklerinin aksine bir gurur ve tefrika içinde olduklarını belirtir.¹⁸³ Aslında davaları bir görünse de onlar kendi aralarında bir inanç birliği içinde değillerdir. İnançları Zann-ı Cahiliyye’den, zanni bir imandan ileri gitmediği için, görünüşte birlik manzarası verseler de aslında tefrika içindelerdir.

Müşriklerin zihniyeti yeryüzünü hatta Ceziretu’l-Arabın muhtelif kısımlarında bile farklı ilahların tasarrufuna ayırmışlardır. Öyleyse bunun en büyük sebebi; ilahlarına mahdud bir ilim, sınırlı bir güç ve kudret takdir etmeleridir. Bir tek ilah nasıl olacak da bunca işin üstesinden gelecektir. Bir ilah nasıl olacak da bütün insanların, bütün kabilelerin, bütün evlerin ilahı olacaktır. Onlara göre, her kabilenin, her evin, hatta her insanın ayrı bir ilahı vardır. Onlar yavaş yavaş ilahları çoğalttıkları gibi, işleri de ilahlara göre ayırmışlardı. İlahların tek tek ayrı bir sahası vardı. Mesela Hübel’in önünde ok çekerek ona danışırlardı. Bazı ilahların benzerlerini, daha küçüklerini yaparak evlere götürürler, seferlerde yanlarında taşırlar, yanlarındaki ilahlara evde yolda ibadet ederlerdi. Şimdi Muhammed’in ilahı hem gözle görünmeyecek, evlere, seferlere götürmeyecekleri bir ilahı.

Demek ki ilahları cisim olarak tasavvur ettikleri için onları evlerine götürmek, benzerlerini seferlerde yanlarına almak istiyorlardı. Her şeyi bilen, her şeyi gören her şeye gücü yeten Âlim-i Mutlak, Kadir-i Mutlak, Hâkim-i Mutlak, Hallak-ı Âlim bir ilah inancı onlara çok garip geliyordu. Peygamberin teklifini şaşkınlık ve hayretle karşılayan, birçok ilahın bire indirilemeyeceğini düşünen elebaşları, Onun bu sözleri üzerine kalkıp gitmişlerdi.¹⁸⁴

İnanma, ibadet etme, yeme, içme, bakma, dinleme, yürüme, hareket etme, konuşma ve hayal etme gibi vasıflar insana Allah tarafından verilen bir tabiattır. Hiçbir kimse yemeye karşı direnemediği gibi, fitri olan inanma ve ibadet duygusu karşısında

¹⁸² İbnü-Sa’d, *et-Tabakatu’l-Kübra*, I-VIII, Kahira 2000, c. I, s. 171–172; İbnü’l-Kesir, a.g.e., c. IV, s. 27-28.

¹⁸³ Sad 38/1.

¹⁸⁴ Kandehlevi, a.g.e., s.57; Sarıcık, a.g.e., s. 51.

da direnemez. Ancak bu duyguların yönünü değiştirebilir. Mesela; Allah’a inanıp ibadet etme yerine, putlara, dikili taşlara, insan şeklindeki taştan yontulan, İsaf, Naile, Ved, Ya’uk, Süva gibi putlaştırdığı insanlara, güneşe, yıldızlara, şeytanlara, inek gibi ilahlaştırdığı hayvanlara, bir kısım insani ideoloji ve prensiplere inanmaya, ibadet ihtiyacını bu yollarla karşılamaya, kalbini ve ruh dünyasını böyle âlihelerle (dışı ilahlarla) tatmine çalışır. Bu durum meme bulmayan çocuğun, parmağını emmesine benzer. İnsanlar, Allah’ın zikirle, Ona ibadetle fitri tatmin olma yolunu bulamazlarsa, dini duygunun yönünü başka taraflara ve yalancı ilahlara çevirirler.¹⁸⁵

İrk ve vatan bağından daha kuvvetli olduğu belirtilen “beni kim yarattı, bu âlemi kim yarattı, nereye gidiyorum, burada vazifem nedir?” sorularına cevap isteyen dini duygu ve inanma ihtiyacı; insanların aciziyeti, ihtiyaçları ve fakrı hususunda¹⁸⁶ bir istinat ve istimdat noktası aramaya itmektedir. Bu gibi sebeplerden dolayı insan toplulukları içinde “....dinsiz hiçbir toplum yoktur.”¹⁸⁷

6-Kişiler Nasıl İlahlaştırılıyordu?

Abdullah b. Abbas’tan naklettiğine göre Nuh kavminden dindar kimselerin isimleri Naile, İsaf, Ved, Ya’uk, Süva idi. Onlar ölünce şeytan kavimlerine vesvese vererek oturup toplandıkları yerlere, elle yaptıkları eşyalara onların adlarını vermeyi fısıldadı. Onlar şeytanın telkini ile böyle düşündüler. Ve diktikleri taşlara onların adlarını verdiler. Fakat bu taşlara tapmıyorlardı. İlk nesilden sonra gelenler onların bu isimleri koyma sebeplerini bilmedikleri için, yorumları farklılaştı. O dikili taşlara farklı yaklaştılar, tapmaya başladılar. Tabiin tefsircilerinden İkrime, Dahhak, Katade aynı şekilde bu isimleri açıklamaktadır. Bunlar sahabeleri görüp, bildiklerini onlardan öğrenmiş kimselerdir.¹⁸⁸ Bizce tapınakların doğuşu, insanın kutsallaştırılması ile ilgili fikirleri ve açıklamaları bu noktadan önemlidir. Nakledilen bu açıklama ışığında insanların nasıl putlaştırıldıklarına şahit olmaktayız. Hatta bu kimseler dindar insanlar olsa bile adına putlar dikilen kimseler, zamanla toplumda insanüstü görünmeye, tabulaştırılmaya başlanabilmektedir.

¹⁸⁵ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XV, c. I, s. 170.

¹⁸⁶ Heyet, a.g.e., c. I, s. 71.

¹⁸⁷ Heyet, a.g.e., c. I, s. 70.

¹⁸⁸ İbnü’l-Kesir, a.g.e., c. IV, s. 426.

Abdullah b. Abbas'tan gelen bir başka nakle göre bunlar Nuh zamanında tapılan sanemler, ilahlardır. Büyük müfessir Taberi(310/922)'ye göre Yauk, Yaguz ve Nesr, Âdem'le Nuh arasında geçen dindar kimselerdir. Onlar kendilerine uyan dindar, ayrı ayrı toplulukların reisleriydiler. Kendileri ölünce sürekli kendileriyle beraber olanlar bunların şekillerini yapsak da hatırladığımız zaman daha şevkli ibadet etsek diye düşündüler. Onların suretlerini yaptılar. Bu ilk nesil ölünce arkalarından gelen nesiller onlara ibadet etmeye, onlardan yağmur dilemeye başladılar.¹⁸⁹

İster resimlerini yapmakla, ister onların adını yüksek taşlara dikmekle, ister kendilerini temsil eden insan şekilli putlar yapmakla olsun, Nuh suresinde geçen bu kimselerin birer insan oldukları, dindar oldukları, fakat zamanla kendilerine ilah ve Tağut olarak tapınmaya başlandığı anlaşılmaktadır. İlk çağ tarihi, Yunan ve Roma Medeniyetinin de toplumda ki önder şahsiyetleri zamanla putlaştırıldıklarını haber vermektedir. Hatta insanlar kendilerinden fayda gördükleri, işe yarar buldukları bazı hayvanları da ilahlaştırmışlardır.

Putlara saygı gösteren bu insanlar kendilerinden sonra gelen nesilleri de bu hale alıştırıp onların da sapıtmasına sebep olmuşlardır. Onları da yoldan çıkarmışlardır. Bu değerlendirmelerden sonra bizim anlamakta zaman zaman güçlük çekebildiğimiz bir husus ortaya çıkıyor ki; Tağutlara alışmış toplumların onları bırakıvermesi, bir çırpıda terk etmesi mümkün değildir. Hz. Nuh'un ve diğer peygamberlerin sürekli mücadele ettikleri ilk çağlarda başlayan çarpık cahiliye zihniyeti ve onunla mücadele kolay değildir. Fakat değişik yaklaşımla ifade edelim ki, uluhiyeti, onun fonksiyonlarını Allah'tan başkalarına pay edenler, cahiliye zihniyeti taşıyanlardır.

Cahiliye zihniyetinde "Allah'tan daha adaletli ve güzel hüküm verenler vardır" iddiası ve bu manaya galebeden hayat anlayışı "Çürümüş kemikler nasıl dirilecek?" meydan okuması bu devrin düşünce sisteminin tezahürlerindendir. Dehre, sebeplere ilahlık verilmesi, Allah'a insanilik yakıştırması, meleklerin dışı kabul edilmesi, cinlere sığınılması o dönemin inanış şekillerindendir. Zaten hangi kıvamda olursa olsun şirk cahiliyedir.

¹⁸⁹ İbnü'l-Kesir, a.g.e., c. IV, s. 426.

Cahiliye zihniyetini kaldırmayı hedefleyen İslam ve onu benimseyen Müslümanlar bu zihniyetin en tehlikeli hasımlarıdır. İslami düşünce ile cahiliyenin çatışması ve her alanda rekabeti devam edecektir. İslam ilk başta zihniyet değişimini hedeflenmiş ve daha sonra bunu fiillere yansımasını sağlamıştır. Cahili bir toplumdan, şiir dışında adını hiçbir dalda duyuramayan insanlardan bir medeniyete uzanan değişimdir bu. Sevginin esas alındığı, başların yalnız Allah'a bağlı olduğu, tüm sultaların ve sultanlıkların yıkıldığı, rap olarak Allah'ın bilindiği, insana değil Allah'a ibadet edildiği bir toplum oluşturuldu. Bu oluşum rahatlıkla olmadı. Her değişimin bir zorluğu vardır. Böyle bir değişiminde tabiatıyla zorlukları olacaktı ve oldu. Davetin ilk başında Hz. Peygamberin bu davadan vazgeçmesi için rüşvet çeşidinden ne varsa önerildi. Kabul görmeyince işkence, tecrit, yaralama ve öldürmeye varan tüm yollar denendi. Medine devrinde soykırım bile düşünülmüştür. Fakat Allah'ın davasını, bir peygamber ve onu canından çok seven ashabı ikram üstlenmişti. Ölüm var dönme yok deniyordu. Canları karşılığında cennet satın alınıyordu. Bu değişimi iki ibadet cihetinden ve Hz. Peygamberin genel tebliğ metotlarını incelemek suretiyle ele almaya alacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED VE İBADET STRATEJİSİ

A-HZ. MUHAMMED'E PEYGAMBERLİĞİN GELİŞİ

1-İlk Vahyin Gelişi

Hiz. Peygamber'in yaşı kırkayaklaştığı zaman, fevkalade bazı olaylar meydana gelmeye başladı. Rasûlullah rüyasında ne görse kesinlikle sabah aydınlığı gibi net bir şekilde meydana gelirdi. Kendisine yalnızlık sevdinildi. Öyle ki, onun için yalnızlık en büyük mutluluk oluyordu.¹⁹⁰ Bu olağanüstü olayın yanında bazen geçtiği yollarda bazı ağaçların kendisine selam verdiğini, bazı taşların kendisiyle konuştuğunu ve gâipten bazı sesler duyduğunu belirtmektedir.¹⁹¹ Peygamber bu durumu yıllar sonra şu şekilde anlatmaktadır: “Mekke’de, Peygamber olmadan önce bana selam veren taşı şimdide tanıyorum”¹⁹² diyerek bu gerçeği açıklamıştır.

Bu durumlardan çekinen Hiz. Muhammed olayları hayat arkadaşıyla şöyle paylaşmıştır: “Ben yalnız kaldığım zaman, bir ses işitiyorum. Vallahi bunun kötü bir şey olmasından korkuyorum” dedi. Hiz. Hatice’de “Maazallah emaneti yerine verir, sıla-i rahim yapar, doğru söz söylersin, zayıfa yardım edersin” karşılığını verdi.¹⁹³ Hiz. Hatice; kölesi Meysere’nin Peygamberimiz (a.s.) hakkında Rahip Nastura’dan işitip anlattığı şeyleri ve iki meleğin onu güneşin sıcaklığından gölgeleyerek koruduğunu görmüş olduğunu Varaka b. Nevfel’e anlattı. Varaka b. Nevfel; Hiz. Hatice’nin amcasının oğlu idi ve Hıristiyandı. Kendisi, semavî kitapları çok okur, insanların bütün bildikleri şeyleri bilirdi. Hiz. Hatice durumu anlatınca: Varaka b. Nevfel, Hiz. Hatice’ye: “Ey Hatice! Eğer bu söylediklerin doğru ise, hiç şüphesiz, Muhammed bu ümmetin peygamberi olacaktır! Ben, zaten, gelmesi beklenen peygamberin bu ümmetten çıkacağını biliyorum. Onun geleceği zaman da tam bu zamandır!” dedi. Sonra şu şiiri dile getirdi: “Sabah erkenden mi, yoksa akşamleyin mi gideceksin? Senin gözlenmen

¹⁹⁰ M. İbn İshak, *Siyer, Tahk*: Muhammed Hamidullah, Akabe Yayınları, İstanbul, 1991, madde.139, s. 176.

¹⁹¹ Kazıcı, Ziya, *Hiz. Muhammed’in Aile Hayatı ve Eşleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 15; M. İbn İshak, a.g.e., madde.140, s. 176-179.

¹⁹² Ahmet İbn. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned*, Darul Hadis, Kahire, 1995, I-XX, 5/89, (hadis no:20720.)

¹⁹³ İbn Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, Beyrut. Daru’s Sadr, 1979, I-XIII, c. II, s. 48.

kalbe hüzn veriyor. Bir kavmin ayrılığı için onlardan ayrılmayı sevmem. Sanki sen onlardan iki gün sonra uzaklaşacak gibisin. Doğru haberciler, Muhammed'i bildirmektedir. Onunla ilgili haberleri, o olmadığı zaman nasihatçiler söylüyor. İki yolu bulunan düzlükte, taşlık olan çukurda, Mekke'nin en hayırlı adamı, kervanla birlikte Bursa pazarına yönelir sonra geri gelir. Develeri yüklü ve ağır yürüyüşlüydü. Bilgisine dayanarak her hayrı bize anlatıyordu. Hakkın anahtarlı kapıları vardır. Haberci diyor ki; Abdullah oğlu Ahmed, peygamber olarak gönderiliyor. Hud ile Salih, Musa ile İbrahim gibi kulların, elçi olarak gönderildikleri gibi, doğru sözlü bir elçi olarak geliyor. Öyle ki onun kıymeti görülecek ve şanı açık seçik yayılacaktır. İnsanlar, ben onun peygamberlik dönemine ulaşıncaya kadar yaşarsam, ona sevgi gösterir, onunla ferahlarım. Yoksa ey Hatice, bilesin ki ben, senin şu diyarından daha geniş ve büyük bir diyara seyahat ederim.”¹⁹⁴

Hiz. Muhammed her ramazan ruhunu teskin etmek, tefekküre dalmak için Hira mağarasına gitmekteydi. Zaman zaman Hiz. Hatice yemek götürüyor, bazı zamanda kendisi gelip yemeğini temin ediyordu. Hira mağarası dönüşü evini uğramadan Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra mutlu yuvasına dönmekteydi. Zaman zaman gaipten sesler işitmekte, sesin geldiği yöne bakınca kimseyi görememekteydi.” Rasûlullah hiçbir taş ve ağaca rastlamıyordu ki ona **السلام عليك يا رسول الله** demesin.¹⁹⁵ Bu durumlar yinede Hiz. Muhammed'i hayrette bırakmakta ve korkutmaktaydı. Hiz. Hatice onu teselli etmekte ve ona şöyle demektedir: “Sen kendi menfaatini gözetmez, hayır işlersin. Allah senin üzerine şeytanı musallat etmez” diyordu. Böylece Hiz. Hatice onun gerek ruh, gerekse beden en sığındığı birisi oluyordu.¹⁹⁶

Hiz. Muhammed artık olgunluk çağına girmiş ve kırk yaşına kavuşmuştu. Ramazan ayında yine Hira mağarasına çekilmişti. Ramazan'ın 27. geces i nurdan bir varlık kendine hitap etti. Cebrail adlı yüce melek O'na seslenmiş, Allah'ın Rasulü olduğunu bildirmiş ve “oku” emriyle başlayan Alak suresinin ilk beş ayetinin vahyini getirmişti. Sonra Rasûlullah bu ayetleri öğrenmiş ve korkudan yüreği titreyerek Hatice'nin yanına gelip “beni örtünüz, beni örtünüz” demiştir. Korkusu geçinceye kadar onu örtmüşlerdi.

¹⁹⁴ İbn Eesir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, terc. M. Beşir Eryansoy, Bahar Yayınları, c.II, s. 75; İbn İshak, a.g.e., madde 126, s. 170.

¹⁹⁵ İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 310.

¹⁹⁶ Kazıcı, a.g.e., s. 90.

Hız. Muhammed'in üşümesi geçip kendine gelince, Hatice onu Varakaya götürmüştür. Olanları Varakaya anlatınca "Müjde Ya Hatice! Muhammed'e gelen, Musa'ya gelen Namusu Ekberden başkası değildir ve Muhammed son peygamberidir" diyerek onları müjdelemiştir.¹⁹⁷

Hız. Hatice'nin amcası oğlu Varaka alim bir insandı. Hız. Hatice gelenin Cebrail ve getirdiğinin ise vahiy olup olmadığını birde fiili olarak denemek istedi. Hız. Hatice Varaka'dan meleklerin hangi ortamda bulunacağını, ne zaman orayı terk edeceği hakkında bilgi almıştı. Hız. Hatice Hız. Peygambere: " Ey amcamın oğlu sana o arkadaşın geldiği zaman onu bana haber ver misin?" dedi. Hız. Peygamber evet dedi.

–Ey Hatice, işte sana anlattığım geldi, deyince Hız. Hatice dedi ki:

–Ey amcamın oğlu kalk ve benim sol dizime otur dedi.

Peygamber oturunca şimdi görüyor musun, dedi?

–Evet, cevabını alınca, şimdi sağ dizime otur, dedi. Şimdi görüyor musun?

–Evet, cevabını alan Hız. Hatice dön ve elbisemin eteğinde otur dedi. Şimdi onu görüyor musun?

–Peygamber evet cevabını verince Hatice yüzünü açtı başörtüsünü attı. Sonra Hatice ona dedi ki:

–Onu görüyor musun? Dedi ki: Hayır. Bunun üzerine Hız. Hatice dedi ki:

Ey amcamın oğlu, müjdelersun ki, o bir melektir ve asla şeytan değildir, diyerek sevincini belirtmiştir.¹⁹⁸ Bu olay bizlere her başarılı erkeğin arkasında başarılı bir kadın vardır sözünü bir sefer daha teyit etmektedir. Anne, çocuklarını yetiştirmesi, onları te'dip etmesinin yanı sıra, kocasının zor zamanlarında yanında bulunması onun asli görevlerindendir. Hız. Hatice'de Peygamberin zor zamanlarında yanında bulunmuş isabetli yorumlarıyla destek olmuştur. Peygamberin korktuğu bir zaman diliminde onu Varaka b. Nevfel'e yönlendirmiş bilge kişiliği ile gelen varlığın iyimi kötümü olduğunu test etmiştir.

¹⁹⁷ İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 315; Yaşar Nuri, Öztürk, *Asr-ı Saadetin Büyük Kadınları*, Yeni Boyut, İstanbul 1990, s. 18.

¹⁹⁸ İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 316; M. Edip, Gökbakan, *Hız. Muhammed ve Getirdiği Çağlar Üstü Mesaj*, Elazığ ty, s. 56; İbn Esir, a.g.e., c. II, s. 49.

Bu Rasûlullah'ın ilahi hitapla ilk karşılaşmasıydı. Başlangıcı sadece Arap toplumunu, sonrada tüm dünyayı etkileyecek olan vahyin başlangıcı idi. Yirmi üç yıllık bir sürede cahili toplum baştan sona yenilenmiştir. Bu yeni dönem özellikle topluma yeni alışkanlıklar ve ibadet şekillerinin öğretilmesi açısından irdelenmelidir. Bu safhada İslam'ın ibadete bakışını açıklamamız gerekir.

2-İslam ve İbadet

İslam, Allah'ı Tealanın Hz. Peygambere vahiy yoluyla bildirmiş olduğu ahkâm ve emirleri kabul ve red açısından tümünü eksiksiz olarak kabul edilip, boyun eğip, davranışlara yansması hadisesidir.¹⁹⁹ İnsanları delalet ve sapıklığa götürmeden, dünyanın çirkin ve fena işlerinden koruyarak güzel bir şekilde Allah'ın nimetlerine cennete ve Allah'a kavuşturan, onları hem bu dünyada hem ahirette saadete ulaştıran ve tarih boyu insanların iyiliklere yaklaştırıp, kötülüklerden uzaklaştıran yoldur.²⁰⁰ Müslüman olup, İslam'a gönülden bağlanan kişi Allah'ın emir ve yasaklarını bilerek, isteyerek, anlayarak, içtenlikle teslim olur. O'nun isteklerini yerine getirmek, yasaklarından kaçmakla O'na itaat etmiş olur. İnanın burada teslim olması herhangi bir zorlama ve mecburiyet neticesi olmayıp, kendi istek ve iradesiyledir. Her ne kadar insanlar bu yola girmekle, Allah'a bağlanma yolunda bir adım atmış oluyorsa da, ancak bu teslimiyetlerini tutum ve davranışlarıyla göstermeleri gerekir. Bir kişinin samimi olarak içten ve gönülden teslimiyeti ancak davranışları neticesinde anlaşılabilir.

Dinen ibadet; Allah'a yaklaşmak gayesiyle, usulüne uygun olarak yapılmasında sevap olan hareket ve davranışlarının tümünün yapılmasıdır.²⁰¹ İnsanın Allah'a karşı olan bağlılığını söz ve davranışlarla ifade etmesi de ibadettir.²⁰² Ayrıca yine ibadet; Allah'ın istediği şekilde hareket ederek, insanın O'nu memnun etmesi,²⁰³ Allah'ın sonsuz güç ve kudretini bilmesi, O'nun karşısında aciz olduğunu anlaması,²⁰⁴ insanın

¹⁹⁹ A. Hamdi, Akseki, *İslam*, Nur Yayınları, Ankara 1980, s. 65; Özüdoğru, Şükrü-Bağcı, Hasan, *Dini Bilgiler Rehberi*, Kuzucular Ofset, Konya 1987, s. 204.

²⁰⁰ Elmalılı, Hamdi Yazır, a.g.e., c. 7, s. 215–216.

²⁰¹ Elmalılı, Hamdi Yazır, a.g.e., c. I, s. 95.

²⁰² Osman, Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul 1982, s. 189.

²⁰³ Mehmet, Altunkaya, *İslam'da İtikat ve İbadet*, Türedav Ofset, 3. Baskı, İstanbul 1980, s. 79; Özüdoğru, a.g.e., s. 206.

²⁰⁴ Yusuf, Kardâvî, *İbadet*, terc. Hüsamettin Cemal, Pınar Matbaacılık, Trabzon 1986, s. 40.

kendisini tüm varlıkları yaratan yüce Allah’a karşı saygı²⁰⁵ ve tefekkür ifadesini²⁰⁶ yerine getirmesi şeklinde tarif etmişlerdir.

İnsan yaratılışı gereği iyilik yapana teşekkür etmek ister. Bu isteğini de ancak ibadetlerle yerine getirebilir. Allah’ın insanlara bahşetmiş olduğu nimetler ve insanın yaratılışındaki özellikler göz önüne alındığında, ayrıca Allah insan ilişkisi olarak konuya bakıldığında bu istek kendini ibadet olarak gösterir. Allah insana sınırı belli olmayan ve sayılamayacak kadar çok nimet vermiştir. Nitekim ayeti celilinde “Allah’ın nimetlerini birer birer saysanız (bu ne mümkün? Onu) icmal suretiyle bile sayamazsınız.”²⁰⁷ Sayılamayacak bu kadar çok nimet insan içindir. Hayvanlar ise; bunun sadece az bir kısmından istifade etmektedirler. Nebe suresinde biraz daha ayrıntılı şekilde şöyle bahsetmektedir: “Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da yeri tutan kazıklar yapmadık mı? Sizi çiftler çiftler yarattık. Uykunuzu sakinleşip dinlenme vesilesi kıldık. Geceyi uyku için örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık. Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık. Orada ısı ve aydınlık saçan bir lamba yarattık. Size tohumlar, bitkiler, sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler yetiştirmemiz için yoğun bulutlardan oluk gibi boşalan sular indirdik. Şüphesiz ayırım günü vakit olarak belirlenmiştir.”²⁰⁸ Bu nimetler sayılarak bizden bir şeyler yapmamız istenmektedir. O da ibadet ve şükürdür.

İnsan ibadet ederken bütün benliğiyle samimi bir şekilde ibadet etmesi gerekir. Kalbindeki kötü huyları atması, Allah’ın istediği şekilde bir kul olması lazımdır. Çünkü ibadet, sadece belli hareketleri yapmak demek değildir. İbadet, Allah’ın kendisi için yasaklanmış olduklarını yapmamak, istediklerini yapmak suretiyle yapılan davranışların tümüdür. Değişik bir ifadeyle şöyle söylenebilir; İbadet insanın yaratılışı gereği ruhu ve bedeninin gıdası için Rabbine yüceltmesi ve Onunla beraber olması için yapmış olduğu vazifedir.²⁰⁹

²⁰⁵ M. Ali, Karahasanoğlu, *Yaratılış Gayemiz ve Vazifelerimiz*, Bayram Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1990, s. 43.

²⁰⁶ Seyfettin, Yazıcı, *Temel Dini Bilgiler*, Gaye Matbaacılık, Ankara 1991, s. 57.

²⁰⁷ Nahl 16/18.

²⁰⁸ Nebe 78/6–17.

²⁰⁹ Kardâvî, a.g.e., s. 54.

Bütün dinlerde dinin teorik ve pratik olmak üzere iki yönü vardır. Bu iki yön dini tecrübenin teorik ve pratik anlatımı demektir. Dini tecrübeye insanın inanmış olduğu şeylerin pratik anlatımı olan davranışlara ibadet denir.²¹⁰ Yukarıda da değindiğimiz gibi, dinlerin hepsinde biri inanç, diğeri de ibadet olmak üzere iki yönü vardır. Bu iki temel unsurun birbirinden ayrılması mümkün değildir. Birisi diğeri için mutlaka gerekliliğini ortaya çıkarıyor. Birbirleri için bir bütünü iki parçası gibi oluyorlar. Zaten bir dinin ibadet yönü olmadan devam edebilmesi mümkün görülmemektedir. İnsanın Allah'a karşı görevi sadece imanla bitmez. İbadetler insanın imanını destekler, onu artırır ve olgunlaştırarak Allah'a olan bağlılığını sağlamlaştırır.

3-İslam'da İbadetin Önemi

Şu bir gerçektir ki; İslam dininde iman esaslarından sonra en önemli yeri ibadetler almaktadır. İslam'da büyük değer verilen ve önemli bir yeri olan ibadetleri; imanla ilişkisi açısından, Allah inancını kalbe yerleştirme, O'na bağlanma, O'na yaklaşma, sevgi-ibadet ilişkisi, ibadet-ahlak ilişkisi ve ferde verdiği haz ve huzur hususlarına psikolojik açıklık getirmeye çalışacağız.

a) İslam âlimlerinden²¹¹ bir kısmının da kabul ettiği gibi; iman ibadetlerle kuvvetlenmektedir. İbadetlerle kuvvetlenen iman, ferdi Allah'a yaklaştırmakta, daha çok iyi ve güzel işleri yapmaya yönelmekte, nefsin kötü arzu ve isteklerini frenlemekte ve kişinin toplum içinde saygın bir değer kazanmasında etkin bir rol oynamaktadır. İslam, fert bazında ayırım gözetmeksizin kadın-erkek, köle-efendi, işçi-memur ne olursa olsun herkesi ibadet yapmaya davet etmekte ve ibadetle olgunlaşmalarını istemektedir.

²¹⁰ Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, terc. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1990, s. 22-26.

²¹¹ İman-amel ilişkisine dair ileri sürülen deliller farklı görünme ile birlikte bunların yine de birbiriyle irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira dinin temel hükümlerine iman edilmesi hayatın bu hükümlere göre düzenlenmesi gerekir. İslam dini imanın hayata yansımaları ister. İmanın amele tesir ederek onu kemiyet ve keyfiyet yönünden saha iyi bir konuma getirdiği, amelinde imanı kuvvetlendirdiği, bu açıdan aralarında olumlu ve olumsuz etkileşimlerin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Ameli imandan bir cüz sayanlar onun artıp eksileceğini dile getirmişlerdir. İbn Hazm ve Selef alimleri imanın artıp eksileceğini kabul etmişler ve ayetleri zahiri anlamlarıyla yorumlamışlardır. Maturidi ve Eş'ari ise imanın artıp eksilmesinin mümkün olmadığını savunmuşlardır. Zira imanın artması küfrün noksanlaşması, imanın artması da küfrün eksilmesiyle oluşabilir ki bu durum mü'min için muhaldir. Ebü'l Mu'in en-Nesefi imanda artma ve eksilmeden bahsedilemeyeceğini, ancak Salih amellerle kalpte meydana gelen nur ve aydınlığın artabileceğini, masiyetlerle de bunun azalabileceğini söylemektedir. (Mustafa, Sinanoğlu, "İman" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, I-XXXIX, c. XXII, s. 212.)

İnsan maddi ve manevi açıdan huzur ve mutluluğu ancak ibadetler sayesinde kazanabilir. Bedenin ruha ihtiyacı olduğu gibi, ruhunda ibadete ihtiyacı vardır.²¹² Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir; “Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur. İman edip iyi işler (hareketler ve ibadetler) yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir.”²¹³ Buyrularak güzel amele, yani ibadetlere teşvik edilmekte ve ibadetlerle mutlu sona ulaşılabilceği haber verilmektedir.

İslam'ın şartı olan ibadetler, İslam nizamının temel taşlarıdır. İslam'ın fertlerden yapmalarını istediği ibadetlerin tümünde insana kazandırdığı iyi alışkanlıklar ve ahlaki bakımdan büyük faziletler vardır. Allah'ın emrettiği şekilde günde beş vakit namaz kılmak; nefsin bütün kötü istek ve arzularını reddederek oruç tutmak, alın teri ve el emeği ile kazandığı, canı gibi sevdiği malını karşılık beklemeden seve seve vermek, büyük sıkıntı ve zahmetlere katlanıp uzun yolculuklar neticesinde hacca gitmek elbette büyük bir imtihandır. Yapılan bu ibadetler kişiyi kötü istek ve arzularından uzaklaştırır. “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlık ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”²¹⁴ Ve onlar rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır.²¹⁵ “Ayete göre gerek abdest, kıraat, rükû, secde, ta'dîl-i erkân gibi zahirî şartlarına ve rükünlerine gerekse ihlâs, huşu, takva gibi manevî şartlarına özen göstererek kılınan namaz, İslâm'ın ve sağduyu sahibi erdemli toplumların edepsizlik, hayâsızlık ve kötülük sayıp reddettiği tutum ve davranışlarla uyumsuz, âdeta bir nasihatçi, bir uyarıcı gibi namaz kılan kişiyi bu davranışlardan meneder. Böylece ayette namazın ahlâkî tesirlerine, kötülüklere karşı koruyucu özelliğine işaret edilmekte; namaz kıldıkları halde hak hukuk gözetmeyen, edep ve ahlâk kurallarına uymayanlara da dolaylı bir uyarı bulunmaktadır.

²¹² Altunkaya, a.g.e., s. 79.

²¹³ Rad 13/28–29.

²¹⁴ Ankebût 29/45.

²¹⁵ Ra'd 13/22.

Yaygın yoruma göre “Allah’ı anmak” diye çevirdiğimiz “zikrullah”tan maksat namazdır. Nitekim Cuma sûresinde de cuma namazı için aynı tabir kullanılmıştır. Namazın zikir kelimesiyle anılması, onun tam bir ibadet bilinciyle, Allah’ın huzurunda bulunulduğu şuuru ve sorumluluğu ile eda edilmesi şartı dile getirilmiştir. Bu hale riayet edilirse namaz ahlâkî etkiyi göstereceği ima edilmiştir. Bu şekilde namaz kılarak Allah’ı anmak en büyük ibadettir. Namazın insandaki Allah şuurunu güçlendirme işlevi, diğer faydalarından daha önemlidir. Ayette namazın böyle bir bilinç ve sorumluluk duygusundan uzak olarak kılındığı oranda ibadet kalitesini de kaybedeceğine işaret vardır.”²¹⁶ Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılınız. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.²¹⁷ Sonuç olarak ibadetler kişiyi Allah’a yaklaştıran, kötülüklerden alıkoyan, Rab ile kul arasında irtibatı sağlayan ilahi bir emirlerdir.²¹⁸

b) İslam’a göre samimiyetle yapılan bir ibadet nefis ve kalpleri temizlemek, insanları yüceltmek için en güzel vesiledir. İbadet eden kişi her şeyin üstünde her şeyin hâkimi olan yüce bir kudret önünde eğilir. O’na karşı olan samimiyetini bizzat davranışlarıyla gösterir.

İslam’da insan ibadet ederken; Allah’ın kendisinden istediklerini yaparak Onu kalbine yerleştirmesi, Onunla beraber yaşaması, her an Allah’ı hatırlaması²¹⁹ ve kendinde bulunan şefkat, merhamet gibi duygularını doyuma ulaştırması, her an Allah’ı hatırlamak ve böylece arzu ve isteklerin behimi cephesindeki şiddeti kırarak ona kul olması demektir.²²⁰ Yüce Allah insandan ibadet yapmasını isterken insanın yapabileceği kadar bir sorumluluk yüklemiştir. Bununla ilgili; “... Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor.”²²¹ “Allah hiç kimseye, gücünün yetmeyeceği bir şeyi teklif etmez...”²²² buyurarak Allah’ın hiçbir zaman insanlardan yapamayacakları şeylerin yapmalarını istemeyeceğini belirtmiştir.

²¹⁶ Heyet, *Kur’an Yolu*, c.IV, s. 256–257.

²¹⁷ Hûd 11/114.

²¹⁸ Gazali, İmam-ı Zeynüd-Din, *Amellerde İlâhi Terazî*, Batur Matbaası, İstanbul 1971, s. 65.

²¹⁹ Kardâvî, a.g.e.,s. 127.

²²⁰ Tahir, Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Işık Basımevi, İstanbul 1946, s. XV.

²²¹ Bakara 2/185.

²²² Bakara 2/286.

Yüce Allah Kur'an-ın birçok yerinde insanların ibadete devam etmelerini istemekte, ibadet edilmeye ancak kendisinin layık olduğunu, kendisinden başkasına yapılan ibadetin boşa gideceğini, sapıklık olacağını, bir fayda vermeyeceğini ifade etmektedir. Bu ayetlerden bazılarını söyle sıralayabiliriz. “Allah’ı bırakıp kendisine bir delil indirilmeyen ve hakkında bilgileri olmayan şeylere (putlara) ibadet ediyorlar. Ama o zalimler için, hiçbir yardımcı yoktur.”²²³ Zaten ibadetin özü sadece bir takım bedeni hareketlerden ibaret sekil ve merasim değildir. Ruhun derinliklerinden gelen bir samimiyet ifadesidir.²²⁴

Allah'ın insanlara ibadeti emretmekteki maksadı onları maddi ve manevi hastalıklardan temizlemek ve onların temiz kalplerine musallat olan nefsi hastalıklardan gidermek içindir.²²⁵ Bir ayette “Nitekim içinizde kendinizden bir Peygamber gönderdik, O size ayetlerimizi okuyor, sizi (Allah'a eş tutmaktan günahlardan, maddi ve manevi kötülüklerden kurtarıp) tertemiz yapıyor, size kitap (Kur'an-ı) ve hikmeti (içinde bulunan hükümleri) öğretiyor, bilmediğiniz şeyleri size bildiriyor. Öyle ise siz beni (taatle, ibadetle) anın, bende sizi (sevap ile mağfiretle) anayım. Birde bana şükredin, bana nankörlük etmeyin”²²⁶ buyruluyor.

Hayat lezzet ve elemelerle doludur. İnsanlar ızdırap ve sıkıntılardan hoşlanmadığı nispette, lezzet ve zevke o denli düşkündür. Sıkıntı ve üzüntüye sebep olan şeylerden korkar ve uzaklaşmaya çalışır. Zevk ve güzelliğe sebep olan şeyleri de gördüğünde ümitlenir ve O'na ulaşmaya çalışır. İşte insan dünya hayatında korku ve ümit arasında gidip gelmektedir. Zaten İslam insanların böyle bir mertebede olmalarını istemektedir. İnsan ümidini yitirdiği zaman ümitsizliğe düşer. Hiçbir şeyden korku duymadığı zaman, isyan ve taşkınlık yapmaya müsait hale gelir. Ümidin içinde korku, korkunun içinde de ümit vardır. Yoksa insan yapacağı işlerde tembellik ve isyana gidebilir. İşte insanda bulunan ümit, onun vazife duygusunu harekete geçirip onu ibadetlere teşvik etmektedir. Bu korku ve ümit duygusunun belli bir zamanla sınırlanması mümkün değildir. Bu sınırlı olmayan duygulardan dolayı insan Allah'a inanma ve O'na ibadet etme ihtiyacı hissediyor. Burada şunu hatırlatmak gerekir ki; diğer varlıklar yanında mutlak olarak

²²³ Hac 22/71.

²²⁴ Kardâvî, a.g.e., s. 104.

²²⁵ Kardâvî, a.g.e., s. 90, Ebul Kasım Ragıp, el-İsfahânî, *Mutluluğun Kazanılması*, terc. Lütü Doğan, Bahar Yayınları, İstanbul 1983, s. 157.

²²⁶ Bakara 2/151, 152.

korkulması gereken varlık Allah'dır. İnsan yalnız O'na inanıp O'ndan korktuğu zaman bu korku ve ümidi tatlı bir korkmak ve tatlı bir ümide dönüşür. Hayatta onun için mutlu ve huzurlu bir korku olur. Çünkü insan sadece dünya ve bu dünyadaki ihtiyaçlarını karşılamak için yaşamıyor. İnsana sınırsız olan ihtiyaçlarını verecek bir varlığın olması lazımdır. Bu da ibadete layık ve ibadet edilecek tek ma'bud olan Allah'dır.²²⁷

Hiz. İbrahim'in kavmine “(İbrahim) dedi; öyleyse Allah'ı bırakıp da size hiç bir şeyle ne fayda ne zarar yapamayacak olan (bu put)lara hala tapacak mısınız?”²²⁸ dediği gibi düşünen insanlar, ibadete layık olmayan ve kendisinin leh ve aleyhinde bir etkisi, tesiri olmayan putlara hiçbir zaman tapmayacaklardır. Kur'an'da “Siz ancak Allah'ı bırakıp putlara tapıyor yalan uydurup duruyorsunuz. Hakikat, sizin Allah'ı bırakıp tapdıklarınız size bir rızık vermeye muktedir olamazlar. O halde rızık Allah katında arayın, O'na ibadet edin, O'na şükredin. Siz ancak O'na döndürüleceksiniz”²²⁹ buyrulurken Allah'dan başkaları için yapılan ibadetin boşa gideceğini, öyleyse insanın kendisine her şeyi veren yüce Allah'a ibadet etmesi daha isabetli olacaktır.

İslam Allah'tan başka şeylere (Peygamberlere bile) ibadet edilmesini kesinlikle yasaklamaktadır. Hiz. Muhammed vefat ettiği zaman sahabeler şaşkına dönmüş, Hiz. Ömer bile ölüm hadisesine ilk anda inanmamış ve kim Muhammed öldü derse onun boynunu vururum demiştir. Bunun üzerine oraya gelen Hiz. Ebu Bekir “Muhammed bir Peygamberden başka (bir şey) değildir. Ondan evvel daha nice Peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse ökçelerinizin üstünde (gerisin geri) mi döneceksiniz? Kim (böyle iki ökçesi üzerinde (ardına) dönerse elbette Allah'a hiç bir şeyle zarar yapmış olmaz. Allah şükredenlere mükâfat verecektir”²³⁰ ayetini okudu ve daha sonra “Kim ki, Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah bakidir”²³¹ sözleriyle Allah'tan başka her şeyin fani olduğunu ve Peygamber bile olsa ona ibadet edilmeyeceğini ifade etmiş oluyordu.

c) İbadetlerin insanları kötülüklerden koruyacağını belirten bir ayette ise; “Şüphesiz yok ki; Rabbi'nin katındakiler, O'na kulluk etmekten asla kibirlenmezler, O'nu tesbih

²²⁷ Gazali, a.g.e., s. 50–55.

²²⁸ Gazali, a.g.e., s. 50–55.

²²⁹ Ankebût 29/17.

²³⁰ Âli İmrân 3/144.

²³¹ İbn Hişam, a.g.e., s. 389–390.

ve yalnız O'na secde ederler.²³² “İnsanın Allah’a karşı olan itaat ve bağlılığını hiç bir şeyin azaltamaması ve engellememesi gerekir. Kişinin Allah’a ibadet etmesi bir sevginin neticesidir. Sevgi olmadan yapılan itaat, ibadet sayılmaz. Allah’a karşı olan sevginin en son mertebesi veya tezahürü ise ibadettir. Böylece Allah’a ibadet, kişinin hayatını tümüyle dizayn eden bir vazifenin yerine getirilmesidir. Zaten İslam’a göre Allah’ın rızasını kazanmak maksadıyla yapılan her iş ibadettir.”²³³ İnsan sadece bedenden ibaret olan bir varlık değildir. İnsanın gerçek varlığı ve onu diğer yaratılanlardan üstün kılan özellik onun özünde, cevherindedir. O cevher ise; ruhudur. İnsan ancak bu ruh sayesinde bir değer kazanır. İnsanda olan bu cevherin değer kazanması ise; Allah’a ibadetle, O’na yakınlaşmakla, O’nun tavsiyelerini yerine getirmekle olmaktadır.²³⁴

İnsan benliğini fani olan şeylere bağladığı zaman, ümit ve korkunun kaynağı birbirine karışır; kalbine fani şeylerin saygısını, sevgisini, ümit ve korkularını doldurabilir. Bu sebeple basit şeyleri elde edebilmek için türlü yollara başvurur, olmadık şeylere boyun eğer. İbadet ettiği şeylerde (esnamlar) kendi istediklerini yerine getiremediği için yapmış olduğu ibadetlerde boşuna gider.²³⁵ İşte bu sebeplerden dolayı İslam’a göre ibadet; beşer gücünün üstünde, kudret ve güç sahibi olan ve insanın her türlü isteklerini yerine getirecek olan Allah’a yapılır. Burada şunu söyleyebiliriz; insan yaratıcısına karşı her türlü saygı, sevgi ve bağlılığını ancak ibadetlerle ortaya koyabilir ve gösterebilir.

d) Bir vasıta insanı bir yerden bir yere götürdüğü gibi, ibadetlerde insanı kötülüklerden alıp, iyiliklere faziletlerle güzel hal ve hareketlere götürür.²³⁶ İslam’a göre ibadetler; doğru, usulüne ve adabına uygun bir şekilde yapıldığı zaman, kişiyi hem dünyada, hem de ahirette rahat ve huzura kavuşturur. Zaten İslam ibadetlerle insanın bu dünyada ve öteki alemde mutluluğunu hedeflemektedir.²³⁷ İnsan ancak kendisini yaratan Rabbine karşı ibadet yapmakla bir değer kazanacaktır. Kazandığı bu değer sayesinde manevi olarak yükselecek, ruhi ve vicdani huzuru bulacaktır. Allah insanların ibadet yapmakla yaratılış gayelerine ulaşmalarını isterken onları hiçbir şeyin ibadetten

²³² Arâf 7/206.

²³³ Kardâvî, a.g.e., s. 42–70.

²³⁴ Kardâvî, a.g.e., s. 127.

²³⁵ Kardâvî, a.g.e., s. 86.

²³⁶ Kanar, Yüksel, *İbadet*, Zafer Matbaası, İstanbul 1984, s. 86.

²³⁷ Gazali, a.g.e., s. 65.

alıkoymamasını da hatırlatmaktadır. Allah'ın insana bedeni ve ruhi özellikler bahşettiği, bunun karşısında ondan bazı ibadetler yapmasını istediği Kur'an'da değişik yerlerde belirtilmektedir. Nitekim bir ayette “Ey İnsan O keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne? (O Rabbine karşı) ki seni yaratan, sana salim uzuvlar veren, sana şu nizam ve itidali bahşedendir. O, seni dilediği herhangi bir surette tertip edendir”.²³⁸

e) Yüce Allah Kur'an'da Müslümanlara meşguliyetlerden dolayı sıkıntıya, darlığa düştükleri ve karşılaştıkları bunaltıcı hadiselerden kurtulmak için ibadeti tavsiye ediyor. Onların söyleyip durduklarından peygamberin göğsü cidden daralıyordu. Habibine, “Sen hemen Rabbine ibadet et ve şükredenlerden ol.”²³⁹ buyrularak Allah'ın Rasulünü sıkıntılı anlarında ferahlatmak ve ruhen rahatlatmak için onu ibadete davet ettiğini görüyoruz.

Yüce Allah'ın insanları ibadetle sorumlu tutmasının hikmeti kendisine bir faydası olduğu, mülkü, hâkimiyeti, itibarı v.s. arttığı için veya insanları bununla terbiye etmek istediği için değildir. Çünkü Allah yaratıklarına ve onların yapacak olduklarına muhtaç değildir. O her türlü ihtiyaçtan münezzehtir. O'nun insanları ibadetle sorumlu tutması, bir zengin bir işçiyi çalıştırıp onun hizmetinde yarar sağlaması gibi de değildir. İnsanların ibadete ihtiyacı hasta olan kişinin ilaca olan ihtiyacı gibidir.²⁴⁰ İbadetlerde kimin ne kazandığı da Kur'an'da şöyle ifade ediliyor. “Onların ne etleri, ne kanları, hiç bir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na (yalnız) takva ulaşır. İşte O, kurbanlıkları böyle sizin emrinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir ile yüceltesiniz. (Habibim) iyi hareket edenleri müjdele”²⁴¹ buyrularak ibadete ihtiyacımızın olduğunu açıkça Allah'ı Teala açıklamıştır.

İbadet, belirli vakitlerde müminlerle yaratıcıyı buluşturarak din duygusunun kuvvetlenmesine sebep olmaktadır.²⁴² Fert ibadetlerle kendi özünden kaynaklı gelen bir duyguyla Allah'ı içinde sezebilmekte, ruhu Allah ile birleşebilmekte, bu birleşmenin mutluluğunu yaşamakta, tarif edilmesi ve anlaşılması çok güç olan sevinç ve memnuniyet duyma imkânına sahip olabilmektedir. Her gün belirli vakitlerde Allah'ın

²³⁸ Hicr 15/97-99.

²³⁹ Zümer 39/66.

²⁴⁰ İsfahânî, a.g.e., s. 157.

²⁴¹ Hac 22/37.

²⁴² M. Zeki, Yılmaz, “İbadet” Diyanet Gazetesi, sayı: 336, Gaye Matbaacılık, Ankara 1987, s. 3.

huzuruna çıkan bir fert diğer günlük işleri yaparken Allah'ı düşünür. Bu duygu ve düşüncesi onu kötülöklere yaklaşmaktan, onlara el uzatmaktan veya onlara meyl etmekten alıkoyar. Böylece kötü ihtiras ve emellerinden vazgeçer. Allah'a yönelir ve O'na bağlanır. İbadetlerin kazandırdığı yüce his ve duygularla kalbini besleyen kişi, hiç bir şekilde dinin yasakladığı işlere yönelmez. Zaten din, bütünü ile yalnız Allah'a ibadet etmek onu düşünce ve duygularında hissedebilmek, O'na itaat etmekten ibarettir.

4-İbadetin Hedefi

İnsanı hayata bağlayan duygular ona hayat anlamını kazandırır. Bu çoğu zaman bireyin olayları algılaması, duygularını yönlendirmesi ile olur. Duyguların gelişmesine etkili olan çeşitli faktörler vardır. Bunlar ailesi, arkadaşları, çevresi gibi etkenler olabilir.²⁴³ Bir de insanın beraberinde getirmiş olduğu duygular vardır.²⁴⁴ Genel olarak duygular insanın yaşayışını ilginç yapan etmenlerdir. Duygular insan davranışının, önemli iç kaynaklarından sayılırlar ve davranışları önemli ölçüde etkilerler. Aynı zamanda duyguların güdülerle sıkı bir ilişkisi vardır. İhtiyaç ve güdülerin doyurulmasında, sevinçli ya da acılı duygular meydana gelir. Duygular haz verici ya da elemli, gergin ya da gevşek olmalarına göre nitelenebilirler.²⁴⁵

Görüldüğü gibi duygular hayatın her safhasında etkili olmaktadırlar. Dini duygu da psikolojik bir realite olarak kabul edilmektedir. Şu bir gerçektir ki; dini yaşayışın fikri tarafı olduğu gibi bir de duygu tarafı vardır.²⁴⁶ İnsandaki bu duygular onun dini yaşayışında da önemli fonksiyonlar icra etmekte ve duygu, fiili sahaya aktarılmış olmakta; yani ilimden amele geçilmektedir. Dini duygu insandaki, dini yaşayışın fikri tarafını ortaya çıkardığı gibi, günlük yaşamın da ibadete yönlendirilmesi açısından önemli bir görevi yerine getirmektedir.²⁴⁷

Dini duygu ve düşüncenin bir anlam kazanması neticesinde insan yüce bir varlığı kabul eder, inanır ve O'na karşı saygısını ise; belli şekil ve hareketlerle ifade edebilir.

²⁴³ Lütfi, Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, İnkılap-Aka Basımevi, İstanbul 1983, s. 164.

²⁴⁴ Feriha, Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap Basımevi, 9. Baskı, İstanbul 1990, s. 73.

²⁴⁵ Baymur, a.g.e., s. 80-83.

²⁴⁶ Kerim, Yavuz, *Çocuklukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1987, s. 34.

²⁴⁷ Kerim, Yavuz, a.g.e., s. 34, Kerim, Yavuz, "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları", Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987, sayı:5, s. 95.

Kutsal olana yönelmeyi ve ona teslimi temsil eden din duygusudur. Bu duygu aynı zamanda inançlarla zorunlu olarak kaynaşmıştır.²⁴⁸ Dini anlamda ise bu kaynaşma kendini ibadetler şeklinde gösterirler. İnanma gibi, ibadet duygusu da zaten insanın yaratılışı gereğidir. İbadetlerin nasıl yapılacağı ve şekilleri ise; tebliğ ve teybin ile görevli Hz. Muhammed tarafından insanlara bildirilmiştir. İnsanlar belirtilen bu çerçevede içinde dini hayatlarını devam ettirirlerse herhangi bir ruhsal bunalımla karşılaşmazlar. Analitik psikolojinin kurucusu olan Jung ibadet ve duanın insanın günlük hayatında çok önemli bir yeri olduğunu ve ibadetlerin ruhi ve manevi sağlığı koruma açısından vazgeçilmez unsurlardan olduğunu kabul eder. Bunun yanında Jung kendisine tedavi için gelen hastalarına ellerinden geldiği ölçüde dini emirleri yapmalarını, dini yasaklarından da kaçınmalarını tavsiye etmiştir.²⁴⁹ Burada şu hususu belirtmekte fayda vardır. Zaten inanan kişi yaratıcıya karşı hissetmiş olduğu duygusunu itaat, güven, sevgi, korku, tazim, dua, ibadet ve değişik tutum ve davranışlarla göstermeye çalışır.²⁵⁰

İnsanda bulunan hislerin, duyguların, düşüncelerin, tasavvurların, heyecanların neticesi, dışarıda müşahade edilen bir takım fiillerle ifade edildiği görülür. Çok şiddetli üzüntü, ağlama ve dövünmeyle, sevinçler ise sevinme, heyecanlanma v.s. şekillerde ortaya çıkar. İbadetleri de manevi olan dini his ve heyecanların maddi şekillenmeleri olarak ifade edebiliriz. Dini yasayıta, ferdin inandığı kutsal varlık karşısında duyduğu heyecanın, ibadet hareketleri şeklinde ortaya çıktığı söylenebilir.²⁵¹ İbadetler fertleri sık sık Allah'ın huzuruna götürerek kalbin, nefsin ve duyguların kötülüklerden arınmasına yardımcı olur. İbadet, ferdin iradesinin güçlenmesine, ahlakının güzelleşmesine neden olur.

İnsan diğer yaratılmışlardan farklı olarak, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmaya elverişli olarak yaratılmış tek varlıktır.²⁵² Böyle olunca insan; bütün varlığıyla dini bir hayat yaşar. Yapacak olduğu bu ibadetleri hem ruhen, hem kalben, hem de şekillerle yapacaktır. İnsan yapacak olduğu bu ibadetlere aynı zamanda süreklilik kazandırması

²⁴⁸ Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, c. I, s. 115.

²⁴⁹ Yavuz, Kerim, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987, s. 35.

²⁵⁰ Yavuz, a.g.e., s. 33.

²⁵¹ Pazarlı, a.g.e., s. 183–190.

²⁵² İsfahani, a.g.e., s. 59.

lazımdır.²⁵³ Bilindiği gibi insan ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır. Beden kendisi için gerekli olan gıdaya ihtiyaç duyduğu gibi, ruhun da gıdaya ihtiyacı vardır. Ruhun gıdası ise, iman ve onun neticesi olan ibadetlerdir. İbadet ruhu yücelten, kötülüklerden koruyan, ahlaki olgunlaştıran imanı yücelten bir motivasyondur. Çeşitli ruhi sıkıntılardan, ümitsizliklerden, ruhi bunalımlardan kurtaracak olan tek çözüm ibadetlerdir. Çünkü insan ibadetlerle Allah'a yaklaşmakta ve olumsuz olan davranışlardan onun vasıtasıyla kurtulmaktadır.²⁵⁴

Allah'a kulluk ve ibadet insan için hiçbir zaman kölelik değildir. Doğuştan sosyal olarak yaratılan insan, her zaman toplumun belli kurallarına uymak zorundadır. Bu zorunlu olan sistemde tercihini Allahtan yana yaparsa, kendisi için en uygun yolu seçmiş olur. Böyle bir seçimde ise kölelik yoktur.²⁵⁵ Fakat bunun dışında, tercihini nefsi ve kötü istekleri yönünde yaparsa, yüce varlığa boyun eğmemiş olur. Böylelikle de aşağılık duygulara boyun eğdiği için kendi nefsinin köleliğini kabullenmiş olur.

İnsanlık tarihi incelendiğinde (eldeki belgelere göre) insanlar hangi devirde olursa olsun, kendi kuvvetlerinin üstünde, her şeye hâkim ve gücü yeten bir yaratıcının varlığına imanmış, saygı göstermiş ve ibadet etmişlerdir.²⁵⁶ Bu durum bütün dinlerde mevcuttur. İlkel dinleri incelediğimiz zaman da hepsinin yüce bir varlığı kabul ettikleri; Onun önünde eğildikleri, kendilerini aciz görüp, isteklerini yerine getirecek olan bir varlığı kabul ettikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.²⁵⁷ Din duygusu ve Allah inancının insanın yaratılışında var olduğunu daha öncede söylemiştik. İnsan kendisini anlamaya başladığı günden beri, ulvi kuvvete teslim olmak, O'ndan ilham almak, Ondan yardım beklemek duygusunu içinde sezmiş, O kudretin sahibine, korku ve ümitle bağlanmış, Onun önünde diz çökmüş, yalvarmıştır. İbadetleriyle O'na yaklaşmak istemiştir. Kâinattaki maddi kuvvetlerin zararından korunmayı, hayatın türlü acılarına karşı koymayı, manevi hazları tatmayı Allah'a iman ve ibadette bulmuşlardır.²⁵⁸ Böylece

²⁵³ Pazarlı, a.g.e., s. 189.

²⁵⁴ Yazıcı, a.g.e., s. 58.

²⁵⁵ Bayraktar, Mehmet, *İslam'da İbadet Fenomolojisi*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1987, s. 18.

²⁵⁶ Akseki, a.g.e., s. 443.

²⁵⁷ Yünni, Sezen, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 191–222.

²⁵⁸ Şahinarslan, Enver, “İnsandaki Din Duygusunun Menşei”, *Davet Dergisi*, Yıl: 2, sayı:23, İstanbul 1984, s. 13.

kendi gücü ve kuvvetinin yetmediğini O'na havale etmek suretiyle kendince yüce bir varlık kabul etmiş ve O'na ibadet etmiştir.²⁵⁹

İbadetin kişi ve topluma kazandırdığı sayısız faydaları vardır. Allah'a ibadet eden insanların çok olduğu bir toplulukta; büyüğün küçüğünü tanıdığı, insanların birbirlerine her zaman saygılı olduğu, anne ve babaya hürmet gösterilen bir toplum düzeni görülür.²⁶⁰

İbadet; Müslüman'ın bütün hayatını ve amellerini Rabbani bir boyaya boyamak ve kişiyi yaptığı her işte Allah'a bağlamaktır. Çünkü kişi burada yapmış olduğu işi ibadet niyetiyle yapar. Bu ise onu, yaptığı her işi ve elde etmiş olduğu iyi neticeyi arttırmaya teşvik ederek bunlardan hayatı boyunca hem kendisinin hem de diğer insanların en güzel şekilde faydalanmasını temin etmiş olur.²⁶¹ İslam yasaklarını çiğnememek şartıyla ferdin yaptığı bütün çalışmaları ibadet kabul etmektedir. Bu şekilde kişiyi çalışmaya teşvik etmekte, insan gücünün boşu boşuna harcanmasına engel olmaktadır. Burada şunu da belirtmemizde fayda vardır. İnsanı çalıştırabilmek ekonomik açıdan verimli kılabilmek ekonominin en zor, fakat en önemli işidir. İslam insanın çalışmasını isterken²⁶² diğer taraftan da ibadet etmesine kolaylık getirmiş oluyor. Zaten gereği gibi şuurlu bir şekilde Allah'a iman ve O'na yapılan ibadetler insanı çalıştırmada rol oynayan en güzel amillerdir.²⁶³

İbadetlerde gerçek olan sadece bir takım bedeni hareketlerden ibaret sekil ve merasim olmayıp, ruhun derinliklerinden kopup gelen bir samimiyet ifadesidir.²⁶⁴ Yoksa Kur'an da belirtildiği gibi "Onların ne etleri, ne kanları hiç bir zaman Allah'a (yükselip) erişmez. Fakat sizden O'na (yalnız) takva ulaşır."²⁶⁵ ibadetlerle insan Allah'a yaklaşacak, O'nunla beraber olacaktır. Zaten ibadetin özü de budur.

İnsan kalbindeki imanı; ancak Yüce Allah'ın emir ve yasaklarından ibaret olan ibadetleri yapmakla muhafaza eder ve kuvvetlendirir. Eğer ibadet imana tesir etmezse, o

²⁵⁹ Nedvî, Ebul Hasan Ali Haseni, *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun*, terc. İsmet Ersöz, İslami Neşriyat, Konya1969, s. 13.

²⁶⁰ Gazali, a.g.e., s. 56.

²⁶¹ Kardâvî, a.g.e., s. 90.

²⁶² Necm 53/39.

²⁶³ Bayraktar, a.g.e., s. 41.

²⁶⁴ Kardâvî, a.g.e., s. 204.

²⁶⁵ Hac 22/37.

ibadet hiç hükmündedir.²⁶⁶ İnsan ibadet ederken âlemden ve bütün benliğinden sıyrılarak mabuduna tam bir huşu ve hürmetle itaat ve boyun eğmelidir. Bunun için ibadet kibir ve riya ile birleşmez. İnsanın ibadet yaparken Allah'ın önünde tam bir acizlikle eğilmesi gerekir. Gurur, kibir gibi büyüklük gösteren çirkin hareketleri terk etmezse gerçek mutluluğu elde edemez. İşte insandaki gurur ve kibiri giderecek olan tek ilaç ibadetlerdir. İnsan ibadet yaparken kendisinden büyük bir varlığı kabul ettiği ve O'na ibadet ettiği için diğer insanlar karşısında bu gibi kötü hareketlerde bulunmaktan vazgeçer ve gerçek bir kul olur.²⁶⁷

İnsanın bilerek, duyarak, anlayarak ve ilahi zevkine vararak yapmış olduğu bir ibadet, insanı ahlaki bakımdan olgunluğa götürür. İnsanları maddi şeylere bağlanıp kalmaktan kurtarıp düşünce ve tefekkür ufkunu genişletir. Ayrıca ibadet vasıtasıyla tabiat âleminin üstünde ve tabiatın her zerresine hâkim olan Allah'a iltica eder ve sığınır. Böylece insanlar maddiyat içinde boğulup kalmaktan kurtulurlar. Bunun sonucu olarak da insan maddi ve manevi olarak yücelir.²⁶⁸

5-İslam Öncesinde Namaz İbadeti ve Tedrici Olarak Değiştirilmesi

Namaz ibadeti, İslam'dan önce yaşamış olan Peygamberlerin de ümmetlerine tebliğ ettiği ve mükellef tuttıkları bir ibadetin adıdır. Kur'an bunu bize haber vermektedir.²⁶⁹ Ancak İslam'ın geldiği dönemde namaz ibadeti kavram olarak bilinmekle beraber, dini bir tören olarak değişik şekillerde yerine getiriliyordu. Araplar Kâbe yanında veya başka yerlerde tanrılarının önünde eğilip kalkma ve secde etme şekilleri yaparak ibadet ediyorlardı. Bu şekillere salat ismini veriyorlardı.²⁷⁰ Kur'an cahiliye insanın namazından bahsederken, namazlarının ıslık çalma ve el çırpmadan başka bir şey olmadığını bildirir.²⁷¹ ıslık çalma ve alkışlama kavramlarının içeriği çok açık olmasa da genelde ibadetlerinin ritüeli bu şekildeydi diyebiliriz.²⁷²

Cahiliye insanı namazın rükünleri olan kıyam, rüku ve sücud kavramlarını da

²⁶⁶ Gazali, a.g.e., s. 56.

²⁶⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., c. I, s. 101-103.

²⁶⁸ Gazali, a.g.e., s. 56-57.

²⁶⁹ Meryem, 19/31-55.

²⁷⁰ Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, I-III, İstanbul, 1955, c. I, s. 442.

²⁷¹ Enfal, 8/35.

²⁷² Derveze, a.g.e., c. I, s. 442. Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vil'il-Kuran*, I-XXX, Mısır, 1373, c. IX, s. 240.

biliyorlardı. Bu kavramlar eski peygamberlerin kıssaları anlatılırken sık sık zikredilen kavramlardı.²⁷³ Dolayısıyla Araplar bunların yabancıları değildi. İslam öncesi Arap toplumu Kâbe de veya avlusunda bu ritüellere benzer şekillerde ibadet ediyorlardı.²⁷⁴

İslam'da namaz, bütün ibadetlerin başında gelir. Kur'an, topluma zor gelen ahkâmın yerleştirilmesinde tedrici bir yol izlemiştir. Namazda da aynı yol takip edilmiştir. Namaz kılma teşvikiyle ilgili ayetler Mekke devri boyunca devam ede gelmiştir.²⁷⁵ Süleyman Ateş tefsirinde namaz kılmanın daha ilk günlerde farz kılındığını ileri sürmektedir.²⁷⁶ Kanaatimizce ilk ayetler önce ortam ve alışkanlık oluşturmuş, farz emri sonra gelmiştir.

Müslümanlar ve İslam toplumu şirk anlayışı içerisinde oyun ve eğlenceden ibaret, şuursuzca kılınan namazlardan böylece uzaklaştırılmış ve tevhit inancına uygun bir şekle sokulmuştur. Bu da zaten savunduğumuz değişimin bir göstergesidir. Hz. Peygamber, ibadetleri topluma alıştıırken son derece hoşgörülü olduğunu görmekteyiz. Muaviye b. Hakemin²⁷⁷ onun nasıl bir öğretici olduğunu şöyle anlatmaktadır: “Bir gün Resulüllah'ın arkasında namaz kılıyordum. Cemaatten bazıları aksırdı. Ben de “yerhamukellah, Allah sana merhamet etsin” dedim. Cemaat beni bakışlarıyla ayıpladı. Ben de anaları oğulsuz kalasicalar! Niçin bana böyle öfkeli bakıyorsunuz? dedim. Ellerini dizlerinin üzerine vurmaya başladılar. Bunun üzerine anladım ki beni susturmaya çalışıyorlar. Peygamber (s.a.v) namazı bitirince, vallahi ondan daha iyi bir öğreten ve öğretmen görmedim. Beni azarlamadı, bana bağırıp çıkışmadı. Fakat şöyle buyurdu: “Bizim bu namazımız içinde, insanlara ait sözlerden bir şey söylemek uygun olmaz. Namaz sadece tesbih, tehlil ve Kur'an okumaktır.”²⁷⁸

Namaz aynı zamanda İslam toplumunun bütünleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Cemaatle kılınan namaz her sınıfta insanı, amiri, memuru, zengini, fakiri, küs ve dargın olanları, alimi, cahili, küçüğü, büyüğü bir safta birleştirmesiyle birlik ve

²⁷³ Hac, 22/77; Ali İmran, 3/43; Bakara, 2/125.

²⁷⁴ Derveze, a.g.e., c. I, s. 443; c. II, s. 40.

²⁷⁵ Kaf, 50/39-40; Fatır, 35/18-29.

²⁷⁶ Süleyman, Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, I-XI, İstanbul, 1988, c. X, s. 432.

²⁷⁷ Askalani, Ahmet İbn-i Alib. Muhammed b. Muhammed b. Ali Kenani, *el-İsabe fi Temyizü's-Sahabe*, Mısır, c. VI, s. 111.

²⁷⁸ Serahsi, Ebü Sehl Ebü Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebcut*, Editör, Akşit, Mustafa Cevat, Gümüşev, İstanbul, 2008, c. I, s. 308.

beraberliği temin etmektedir. Namaz sayesinde yan yana gelen Müslümanlar, sosyal yaşayışlarında da birbirleriyle kenetlenirler. İhtiyaçlarını sezip yardımlaşmaları daha rahat ve etkin olmaktadır. Böylece kardeşlik duyguları yerleşmiş olur. Birbirine düşman olan Evs ve Hazreç arasında oluşan kardeşlik hislerini bu duruma bağlayabiliriz.²⁷⁹ Sadece namaz değil, namazların topluca eda edildiği mekanlarda sosyalleşmenin ve dayanışmanın meydana geldiği en büyük kurumlardır. Bu sebeple hicret akabinde ilk yapılan mimarinin mescit olması tesadüfî olamaz. Cemaatle kılınan namaz mü'minlere tanışma imkânı sağlar. Birbiriyle tanışan insanlar dost olacaklardır. Birbirlerinin problemlerinin çözümünde yardımcı olacak birbirlerine kin ve nefretle değil, şefkat ve merhametle muamele edeceklerdir. Buna benzer her değişim toplumu tevhit inancına biraz daha yaklaştırmakta eski alışkanlıklarından uzaklaştırmaktadır. Her değişim zor ve sancılı olmuştur. Kim zaman iftira, karşı çıkma, fiili mukavemet de bu davranışların tezahürleridir. Cahiliye toplumu da değişimi hemen kabullenememiş çeşitli şekillerde karşı çıkmıştır. Hz. Muhammed'i öldürme teşebbüslerine kadar işi götürmüşlerdir.

6-İslam Öncesi Oruç İbadeti ve Değiştirilmesi

Oruç arapçada “same” kökünden gelen ve “savm” masdarıyla isimlendirilen bir kavramdır.²⁸⁰ Siyam olarakta gelmektedir. Lügatte yemekten, içmekten uzak bulunmak anlamlarına gelir.²⁸¹ Kavram olarak orucun tarifi ise: Niyetle beraber fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar olan belli vakitte yemek, içmek ve cinsi münasebetten uzak durmaktır.²⁸²

Kur'an'da ifade edildiğine göre önceki ümmetlerde farz kılınmıştır.²⁸³ Oruç ibadeti İslâm'dan önce de bilinen ve İslâm'dakinden farklı da olsa uygulanan bir ibadet idi. Hz. Peygamber'in mensup bulunduğu Kureyş kabilesinden olanlar da âşûrâ günü oruç tutarlardı. Mekke'den Medine'ye hicret edilince burada yahudilerin de aynı günde orucu tuttuklarını gördü. Hz. Peygamber bunun sebebini sordu; “Bugün Allahu Teâlâ'nın Mûsâ'yı kurtardığı gündür” dediler. “Bizim Mûsâ ile hak ilişkimiz sizinkinden daha fazla” buyurdu ve o gün kendisi oruç tuttuğu gibi müminlerine de tutmalarını emretti. Bir yıl sonra ramazan orucu farz kılınca Hz. Peygamber, âşûrâ

²⁷⁹ Mehmet, Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara, 1991, s. 98.

²⁸⁰ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadir er-Razî, a.g.e., s. 328.

²⁸¹ Olgun, Tahir, a.g.e., s. 122; Bakara, 2/187.

²⁸² Tabari, a.g.e., c. II, s. 128.

²⁸³ Bakara, 2/183.

orucu için “Dileyen tutsun, dileyen tutmasın” buyurdu. Böylece sözü edilen oruç farz olmaktan çıktı, mendup bir ibadet hükmünü aldı²⁸⁴

Ayette geçen “Sizden öncekilere...”den maksat birinci derecede yahudiler ve hristiyanlardır; çünkü müslümanların tanıdığı Ehl-i kitap’tan olan gayri müslimler bunlardır. Yahudiler, ekim ayına rastlayan yılbaşlarından on gün sonra, gün batımından ertesi günün gün batımına kadar bir oruç tutarlar, günahların bağışlandığı gün olarak kabul ettikleri bu farz kılınmış oruç gününe “kipur” adını verirlerdi. Ayrıca Hristiyanlıkta yılın farklı günlerinde tutula başka farz ve nâfile oruçlar da vardır. Hz. İsâ kendisine peygamberlik gelmeden önce kırk gün oruç tuttuğu için hristiyan din adamları bunu da ibadet olarak telakki etmişlerdir.²⁸⁵

İslamda orucun farz olduğunu bildiren ayet, Medine döneminde inen Bakara suresi 183. ayetidir. “Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de-takvaya eresiniz, nefsinize hakim olasınız diye- farz kılındı.”²⁸⁶ Bu emirle müslümanlar ilk olarak önceden bildikleri oruçla bu husustaki emre alışkanlık kazandı. Yeni emre uyum sağlandıktan sonra oruç ibadeti ile ilgili emirler, ruhsatlarla ibadet tekamüle ulaştı. Örneğin geceyi cima yaparak ve hiç yıkanmadan geceyi geçirme²⁸⁷ ruhsatı verildi.²⁸⁸

Hz. Peygamber bu ibadeti insanlara öğretirken tüm eğitim ve öğretim metodlarını kullanıyor ve ashabına iyice öğretmeyi hedefliyordu. Değişimdeki en önemli yön hoşgörü, kolaylaştırma ve sabırdır. Bu konuya örnek olması açısından; ‘Mahvoldum ve Mahvettim.’ Diyerek Peygamber (s.a.v.)’in yanına bir bedevi arap geldi. Hz. Peygamber (s.a.v.):

-“Niçin, ne yaptın ki?” diye sordu. Bedevi arap:

-Ramazanın gündüzünde bilerek karımla cinsel ilişkide bulundum. Peygamber Efendimiz (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) : “Bir köle azat et.” buyurdu. Bedevi eliyle boynuna vurup:

-“Şu boynumdan başka bir boyna malik değilim” dedi.

²⁸⁴ Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu’s-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Savm, 69; Müslim, Sıyâm, 132-137.

²⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 157; Matta, 6/16.

²⁸⁶ Bakara, 2/183.

²⁸⁷ Ahmet b. Hanbel, VI/203.

²⁸⁸ Bakara, 2/187; Serahsi, a.g.e., c. III, s. 82-83.

Peygamber Efendimiz:

- “Peşpeşe iki ay oruç tut.” buyurdu.

Bedevis arap:

-“Başıma gelen bu felaket orucun yüzünden değil mi?” dedi. Peygamber

Efendimiz:

-“Altmış yoksula yemek yedir.” dedi.

Bedevis arap:

-“Gücüm yetmez.” Bunun üzerine

Peygamber Efendimiz:

-“Otur şuraya.” buyurdu. Bedevi oturdu. Biraz sonra Beni Züreyk kabilesinin zekatları getirildi. Peygamber (s.a.v.)

-“On beş sa al, bunu yoksullara dağıt” buyurdu.

Bedevis arap:

-Allah'a yemin ederim ki, Medine'nin şu iki siyah kayalığı arasında, benden ve benim çocuklarımdan daha muhtaç kimse yoktur. Peygamber Efendimiz: “öyleyse sen ye ve çoluk çocuklarına yedir.” buyurdu. Hadisin bazı rivayetlerinde “Fakat bu ancak senin için olur. Senden başka herhangi bir kimseye olamaz” buyurdu.²⁸⁹

Değişimin tam ve mükemmel olabilmesi için önderin etkin, alim, liderlik vasfı tam, sözü etkili, sabırlı, hoşgörülü olması gerekir. Bu örnekte Rasulullah normal kuralları işletmiş olsaydı görünüşte bu bedevi kabul etmiş gibi görünsede arkadan yapmayacağı aşikardır. Peygamber bu yolla hem ibadeti insanlara öğretirken bir yandan da insanların kablbinde taht kuruyordu. Toplumu idare etmenin inceliklerinden biride küçük gibi görünen basit işlerde gönül rızası ile karşıya yaptırmaktan geçmektedir.

²⁸⁹ Ahmet b. Hanbel, a.g.e., II/241. Serahsi, a.g.e., c. III, s. 108.

B-İBADETLERİ ÖĞRETMEDEKİ NEBEVİ METODUN İNCELİKLERİ

1-Hz. Muhammed'in İletişim İlkeleri

Sözlükte iletişim: “duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması ve haberleşme”²⁹⁰ diye geçmektedir. Çeşitli tanımların ortak yanları dikkate alındığında; “katılanların, bilgi/sembol üreterek birbirlerine ilettikleri ve bu iletileri anlamaya, yorulamaya çalıştıkları süreç”²⁹¹ olarak ifade edilmiştir. Böyle iki veya daha fazla kişi arasında bir anlam oluşturma sürecine insanlar arasında iletişim denmektedir. İletişim, insan davranışının en temel ögesidir. Aynı sosyal ortam içinde yer alan bireyler, birbirleriyle sürekli iletişim içindedirler. İletişim sözlü, yazılı ve onaylama şeklinde üçe ayırmak mümkündür. Bir iletişim biçimi olarak insan davranışının karşısı yoktur. Hiçbir şey yapmamanın dahi davranış olduğu kabul edilir.²⁹² Tüm bunlara göre iletişim; bir birimden çıkan bilginin ve haberin karşı birime ulaşması, onda bir etki uyandırması ve bunu ilk birime geri dönme sürecidir.²⁹³

İnsan insana iletişimi öncelikli problem olarak ele alan Hz. Muhammed, sadece inanan insanları değil; dini, dili, ırkı, rengi, cinsiyeti, sosyal statü ve rolü farklı olsa bütün insanları değerli görerek muhatap almış, kucaklamış; onlarla sağlıklı bir iletişim sürdürmüştür. Hz. Muhammed, ilahi mesajları, insanlar tarafından algılanabilir, duyulup hissedilebilir, okunup konuşulabilir ve yazılabilir hale çevirmiş; hayata döndürülebilir ve yaşanıp örnekleri çoğaltılabilir bir yapıya kavuşturmuştur.

Bir peygamber olarak Hz. Muhammed, gönderiliş gaye ve misyonunu, insanlarla kurduğu iyi diyalog ve iletişimle gerçekleştirmiş; bunun için hem ferdin hem toplumun psikolojik özelliklerini dikkate alarak, mesajını en iyi ve etkili bir şekilde sunmaya gayret etmiştir.

Hz. Muhammed, Kur'an'ın açık beyanı ve vurgulamasıyla, bizim gibi bir insandır;²⁹⁴ ama yaptığı filler ve sözler vahiy desteklidir.²⁹⁵ Bu nedenle o, ilahi mesajın şartlara bağlı insani bilgi ve şartlara dönüştürülmesinde ilk kaynaktır. Aynı şekilde

²⁹⁰ Hasan, Eren, *Türkçe Sözlük*, Türk Dili Yayınları, Ankara 1988, c. I, s. 696.

²⁹¹ Üstün, Dökmen, *İletişim Çalışmaları ve Empati*, Sistem Yayınları, İstanbul 1999, s. 321.

²⁹² Doğan, Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999, s. 19–20.

²⁹³ Özcan, Köknel, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar, İstanbul 1997, s. 35.

²⁹⁴ Kehf 18/110.

²⁹⁵ Arâf 7/203; Yûnus 10/15; Necm 53/3.

yorum ve açıklamalarıyla insanlara ilk örnektir.²⁹⁶ Kendini tanımlama biçimi de Kur’andaki vasıflarının aynısıdır.

2-Hz. Muhammed’in Kendini Bir Beşer ve Tebliğci Olarak Tanıtması

Hz. Muhammed, Mekke’de sade bir hayat sürmekteydi. Güvenilir, sade bir yaşantı ve kimsenin zarar görmediği bir kişi olması dışında toplumca bilinen farklı bir yönü yoktu.²⁹⁷ Bundan dolayıdır ki, peygamberliğini ilan ettiğinde, insanların: “İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!” İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler...”²⁹⁸ Şeklinde itirazlarla karşılaştı. Buna karşılık olara “...Allah öyle dileyseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?”²⁹⁹ demesi emredildi. Yine Allah (c.c) peygamberine kendini şu sözlerle savunmasını istemiştir: “...Onu değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedileni okuyorum...”³⁰⁰ “...Eğer Peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kısıkvırak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız. Doğrusu Kur'an, takva sahipleri için bir öğüttür.”³⁰¹ Bu savunmalarla sözlerin kendine ait olmadığını ilahi vahi mahsulü olduğunu vurgulamıştır.

Hz. Muhammed, kırk yıl boyunca kendi adına yalan söylememişi nasıl olur Allah adına yalan konuşabilirdi.³⁰² Hiçbir peygamber makam, şan, şöhret peşinde koşmadığı gibi Hz. Muhammed’inde insanlardan maddi yönden bir beklentisi yoktu.³⁰³ Yine Kur’an’da Hz. Muhammed’e: “De ki: “Ben size, Allah’ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım...”³⁰⁴ “De ki: “Ben kendim için, Allah’ın dilediği dışında ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bol bol fayda elde etmeye çalışırdım, başıma kötülük de gelmezdi. Ben yalnızca inanan

²⁹⁶ Ahzâb 33/21.

²⁹⁷ Yusuf, Macit, *İletişim Psikolojisi Açısından Hz. Muhammed*, Samsun 2002, s. 106.

²⁹⁸ Sad 38/8.

²⁹⁹ Yunus 10/16.

³⁰⁰ Yunus 10/15.

³⁰¹ Hâkka 69/44–47.

³⁰² Buhari, Bedü’l-Vahy, 6.

³⁰³ Yunus 10/72.

³⁰⁴ Enâm 6/50.

bir kavim için uyarıcı ve müjdeleyiciyim.”³⁰⁵ Demesi emredilmiştir. Bütün bunlar peygamberin, insanlar üzerinde bir vekil olmadığını³⁰⁶ ve inkârcıların yaptıklarından da uzak olduğunu³⁰⁷ göstermektedir.

Kur’an’da ve hadislerde Hz. Muhammed’in tanıtıcı beyanlarına değişik şekillerde yer verilmektedir. Bu ifadelerin ortak özelliği Hz. Muhammed’in statü ve rolüne ısrarla dikkat çekilmiştir. Bu tanıtıcı unsurların en önemli vurguları; kendisinin son peygamber olduğu, diğer peygamberler gibi Allah tarafından gönderildiğini söyleyerek şöyle anlatmıştır: “Benimle peygamber zümresinin misali, şu kimsenin misali ve örneği gibidir ki, o kişi bir ev yapmış ve binayı bitirip süslemiş de yalnız bir tuğlası eksik kalmış. Bu vaziyette iken insanlar binaya girip gezmeye başlarlar. Eksik yeri görüp hayret ederek: ‘Şu bir tuğlanın yeri eksik bırakılmasaydı’ derler. Bu benzetme sonunda Hz. Peygamber: “Ben o yeri boş bırakılan kerpicim, ben peygamberlerin sonuncusuyum”³⁰⁸ buyurmuşlardır.

Onun kendini tanıtıcı diğer sözlerini şu şekilde özetleyebiliriz. “Ben sadece tebliğciyim, hidayete erdirip doğru yola ileten Allah’tır.”³⁰⁹ “Allah beni tebliğci olarak gönderdi, zorlayıcı olarak göndermedi.”³¹⁰ “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”³¹¹ “Ben muallim olarak gönderildim.”³¹² Bedir savaşına giderken, elinde bulunan yetmiş deveyi ashabından olan askerlerle paylaşmıştır. Bazıları kendi haklarını ona ikram etmek istediklerinde “Ne siz benden daha güçlüsünüz, ne de ben sizin aldığınız sevaptan müstağniyim”³¹³ demiş ve empatik bir tavırla, insanlarla kendisi arasında fark olmadığını belirtmiş ve eşitlik duygusunu yaratmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber çevresindeki insanların da kişisel özelliklerine dikkat etmiştir.

³⁰⁵ Araf 7/188.

³⁰⁶ Yunus 10/107.

³⁰⁷ Şuâra 26/216.

³⁰⁸ Buhari, 61/Menakıp, 18.

³⁰⁹ Müsned, IV/101.

³¹⁰ Tirmizî Ebu İsa Muhammed bin İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 44/Tefsir, 66, c. V, s. 423.

³¹¹ Malik b. Enes, *Muvatta*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 47/Husnu’l-Hulk, 8, c. II, s. 904.

³¹² Ebu Abdillah Muhammed Bin Yezit İbn Mace, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Mukaddime, 17, c. I, s. 83.

³¹³ Müsned, I/411, Hadis No:3901.

3-Muhatabın Durumunu Dikkate Alması ve Hoşgörü Realitesi

İnsanlar arası birçok bireysel farklılıkların bulunması psikolojik araştırmacıların ortaya çıkardığı en önemli gerçeklerden birisidir. İnsanların, yetiştirme tarzları, geçmiş yaşantıları, örfleri, bilgileri, biyolojik özellikleri, alışkanlıkları vs. sebebiyle birbirinden farklılık gösterir. İnsanlar içinde bulundukları kültürel çevrenin gelenek, görenek ve değerler sisteminin, kendilerine uygulanan eğitim yöntemlerinin etkisi altında, kendilerine özgü bir kişilik geliştirirler.³¹⁴

İnsanlara hitapta bireysel farklılıklara dikkat çeken Hz. Peygamber, insanlarla anlayabilecekleri kadar ve seviyelerine göre konuşmuştur.³¹⁵ Zira kavrayamayacakları bir konu karşısında, insanların şüphe ve tereddüt içinde kalmaları ve yanlış anlamaları mümkündür. İnsanlara benimsetmek istenilen konunun gerçek ve doğru olması kadar, üslubun da doğru seçilmesi gerekir. Hele bu mesele toplumların inanç ve ibadetleri ile alakalı ise bu hassasiyet bin kat artmalıdır. Bunun için muhatabın özel yaşamı, ilgi alanları, inanç ve ahlaki değerleri gibi kişisel özellikleri, her zaman dikkate alınmalıdır. “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz”³¹⁶ ayetiyle vurguladığı gibi Hz. Peygamber, dini bir sorumluluk olan namaz, zekât, oruç ve hac gibi ibadetlerde, akli yeterlilik, din ve vicdan hürriyetine sahip olma, mali imkân ve sağlık durumu gibi, kişiden kişiye değişebilen farklı durumlarda uygulanması gereken kuralları açıklamıştır.

Kur’an’a göre “De ki: hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?...”³¹⁷ ayeti kabiliyete ve liyakate değer vermeyi vurgulamaktadır. Hz. Peygamber bilgiye, liyakate değer verilmediği ve işler ehil olmayanlara bırakıldığı zaman, bu kişilerde üstlendiği işleri gereği gibi yürütemeyecekleri için, her şeyde düzenin bozulacağını bildirmiştir.³¹⁸ Kabiliyetleri yerli yerinde değerlendiren, insan unsurunu kullanmada bir takım önceliklere, başarı ve yeteneklere önem veren Hz. Peygamber, cemaate imam olmak gibi, kamu hizmetini yürütecek kişinin, Kur’an’ı en iyi bilen ve onu en iyi okuyan biri olmasını istemiştir. Kur’an bilgisinde eşitlik durumunda ise sünnet ve hadisi en iyi bilip

³¹⁴ Baymur,a.g.e., s. 225–226.

³¹⁵ Ebu Davut Süleyman bin Eş’as, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 40/Edep, 20, c.V, s.173.

³¹⁶ Bakara 2/286.

³¹⁷ Zümer 39/9.

³¹⁸ Buhari, 3/İlim, 2.

uygulayanın; bu da eşit olursa hicrette erken davrananın; bu da eşit olursa yaşça en büyüğün imam olmasını istemiştir.³¹⁹ Kişileri kabiliyetlerine göre değerlendirmiş ona göre sorumluluk yüklemiştir. Hz. Peygamber, Medine’de Mescid-i Nebevi’nin inşaatını sürdürmekteydi. Çamur işçiliğinde iyi bir usta olan Hadramevtli Talk b. Ali Medine’ye gelmişti. Baktı ki herkes mescit inşaatında çalışmakta, O da hemen en iyi bildiği işe koyuldu ve çamur yaptı. Onun becerisi Hz. Peygamberin dikkatini çekti. Kendisini tebrik etti ve “sen bu işe devan et!” buyurdu. Sonra da: “Çamur karma işini Yemameliye bırakınız! Çünkü o, sizin bu işi en iyi yapanınız, işi en sıkı tutanınız, en güçlü olanınızdır!”³²⁰ buyurdu. Bu olay Peygamberin bireysel farklılıklara nasıl dikkat ettiğini ve dikkate aldığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu tavırla Hz. Peygamberin kişilerde liyakate ve kabiliyete gereken ilgiyi gösterdiğini görüyoruz. Onların akıllarına hitap ederek onların ilahi vahyi öğrenmelerini kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Bu tavrı ibadette olduğu kadar diğer zamanlarda da sergilemiştir. Örneğin eşinin doğurduğu siyah çocuğun kendisinden olmadığı iddiasıyla reddetmek isteyen bedevi ile aralarında şu diyalog geçmiştir:

“Benim eşim siyah bir çocuk doğurdu. Ben çocuğu reddetmek istiyorum.”

“Senin develerin var mı?”

“Evet.”

“O develerin renkleri nasıldır?”

“Kırmızıdır.”

“Bunların içinde beyazı siyaha çalan boz deve var mı?”

“Evet, onların içinde boz renkli develer elbette var.”

“Öyleyse bu boz renklerin nereden geldiğini düşünüyorsun?”

“Ya Rasûlallah bu soyunun damarıdır, ona çekmiştir.”

“Belki bu çocukta eski bir soy kütüğüne çekmiştir.”

³¹⁹ Ebu’l-Hüseyin Müslim bin Haccac, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 5/Mesacit, 290, c. I, s. 465.

³²⁰ İbn Sa’d, *Tabakat*, c. V, s. 552.

Bu yaklaşımla Hz. Peygamber bedevinin çocuğunu reddetmesine izin vermemiştir.³²¹ Bu konuda Hz. Peygamber ne dini otoritesini kullanmış ne de devlet başkanlığı otoritesini kullanarak bu senin çocuğundur dememiştir. Bedevinin anlayacağı dilden, benzetme yaparak ve örneklerle ona anlatmayı seçmiştir. Namazı anlatırken de onlara teorik olarak anlatıp görevini ifa etmiş olurdu. Ancak O, bunun yerine “Benim namaz kıldığım gibi namaz kılın”³²²... buyurarak bizzat kendisi örnek olmuştur. Namaz ve tüm ibadetler de insanların en güzel anlayacakları şekilde onlara hitap etmiştir.

Hz. Peygamber hoşgörüyü ilke edinmiştir. Her bireyin tavrı, sabrı, konuşma adabı, hitabı vs. farklı olması sebebiyle kişilerin hoş karşılamadığı hareketlere dahi müsamaha göstermiştir. Hz. Peygamberin, insanlarla olan ilişkilerinde son derece sabırlı, hoş görülü davranması insanların daha fazla cezbetmiştir. Hz. Muhammed kendisine her türlü işkenceyi reva gören, doğup büyüdüğü vatanından uzaklaştıran Mekkelileri, fetihten sonra affetmiş ve onları serbest bırakmıştır.³²³ Davetçinin suçlu durumundaki bir kimseyi beklenmedik bir şekilde affetmesi, muhatap üzerinde psikolojik bir etki meydana getirmekte ve onu düşman pozisyonundan dost konumuna yükseltmektedir. Hz. Enes şöyle bir olay anlatıyor: “Resulullah ile birlikte yürüyordum. Üzerinde Necran kumaşından yapılmış sert ve kalın yakalı bir elbise vardı. Çölde yaşayan bir Arap yaklaşıp Hz. Peygamber’in elbisesinden kuvvetlice çekti. O kadar sert çekti ki, elbisesinin yakası ensesinde iz bıraktı. Sonra da şöyle dedi: “Ey Muhammed sende olan Allah’ın malından bana verilmesini emret.” Bunun üzerine Resulullah, o adama döndü, gülümsedi ve kendisine bir şey verilmesini emretti.”³²⁴ Rasülüllahın bu tavrı karşındakini anlama ve ona göre muamele etmedir diyebiliriz. Aynı zamanda bu tutumu kendisine sorulan sorulara, soranların kabiliyet ve durumlarına göre değişik cevaplar vermesinde görüyoruz. Hatta aynı soru için ihtiyaç ve şartlar muvacehenesinde O’ndan değişik cevaplar alınabilmektedir.³²⁵ Misalen İslam’ın en faziletli ameli hakkında soru soran iki kişiden birine yemek yedirmek ve selamı yaymak, diğerine ise büyük ihtimalle ondan gördüğü eksiklik sebebiyle el ve dil selameti diyerek cevap

³²¹ Buhari, 96/İtisam, 12 (VIII, 150).

³²² Buhari, Edep, 27.

³²³ Güneş, Abdurrahman, *Toplumsal Bir Zorunluluk: Bir Arada Yaşamak*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 2005, Sayı 10/2, s. 94.

³²⁴ Buhari, Kitabu’l-Libas, Bab:18/77.

³²⁵ Ahmet, Önkal, *Rasülüllah’ın İslam’a Davet Metodu*, Konya, 1994, Esra Yayınları, 9. Baskı, s. 245.

vermiştir. Rasulüllahın hutbe ve konuşmaları, irşad ve tebliğleri, muhatabına göre çeşitlilik arz etmektedir.

Hız. Muhammed, peygamberlik görevini, insan insana olduğu kadar kitlelere karşı da sürdürmekteydi. Bu açıdan toplumu etkileme biçimini de incelemek gerekiyor.

4-Toplumu Sosyolojik Yönden Dikkate Alması

Toplum; birlikte yaşam sürdüren, karşılıklı etkileşimle işbirliği yapan, aynı toprak parçası üzerinde birlikte yaşayan ve ortak bir kültürü olan insan kümelerine³²⁶ verilen addır. Bir şeyi benimsetme her zaman insanın insana değil, bazen de toplum için gerçekleşmekte, mesaj birden çok insana yönelmektedir. Bu durumda mesajın iyi algılanabilmesi için ve etkinin maksimum seviyeye çıkması için, mesajlaşmada taraf olan kişilerin yaşantıları, bilgi düzeyleri, inançları, temel değer ve tutumları ve o anki ruhsal özellikleri iyi bilinmelidir. Bilgi aktarımında kullanılan simgelerin özenle seçilip karşıya aktarımı da önem arz etmektedir.³²⁷

Hız. Peygamberin farklı farklı muhatapları olmuştur. Onlardan bazıları peygamberi görebilmekte, konuşabilmekte, onun dizi dibinde eğitim ve öğretimini sürdürürken bazıları bu kadar şanslı olmamaktaydılar. Bu sebeple peygamber ibadet öğretiminde sözden çok bizzat yaparak, uygulayarak örnek olmaktadır. Görülen şeyin öğrenmesi kolay olduğu gibi ondaki ihtilaf söz ile anlatımdan daha az vuku bulmaktadır. Onun için ibadetle ilgili hadislerin çoğunluğu fiilî sünnettir. Enes bin Malik'ten gelen müselsel bir hadiste Enes rivayetine şu şekilde başlamaktaydı: "Ben size Rasûlullah'ın namaz kıldırması gibi namaz kıldıracağım, bunda da bir noksanlık yoktur..."³²⁸ diyordu. Hız. Muhammed, bütün çağları ve bütün insanlığı kapsayacak mesajlarını iletirken, özellikle ilk muhataplarının akıl ve düşüncelerine, algı ve kabiliyetlerine göre mesajlarını iletme gibi, oldukça zor bir sorumluluğun bilincinde hareket etmiştir.³²⁹

³²⁶ Özer, Ozankaya, *Toplumbilime Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s. 367.

³²⁷ Zıllıoğlu, Merih, *İletişim Nedir?*, Cem Yayınları, İstanbul, 1993, s. 251-253.

³²⁸ Al'û Bessam, Abdullah b. Abdurrahman b. Salih, *Teyisir'u-Allam*, Daru's-Sadr, Beyrut, 2000, c. I, s. 146.

³²⁹ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 301-303.

Hız. Peygamber toplumu alakadar eden konularda gelecek tepkileri göz önünde tutarak hareket etmiştir. Kabe'yi yıkıp Hız. İbrahim'in attığı temeller üzerine yeniden inşa etmek istediğı halde, toplumun muhtemel tepkisini düşünerek bundan vazgeçtiğı³³⁰ anlaşılmaktadır. Toplumun okuryazar olma düzeyini de düşünerek: “Biz ümmî bir toplumuz; hesap kitap bilmeyiz. Ay böyledir, böyledir ve böyledir, (bu sırada iki elini bütün parmaklarıyla iki sefer çarpmış, üçüncü çarpışta sağ başparmağını yummuştı)³³¹ sözünde görmekteyiz. Burada o, ramazan ayının tespitinde o günün şartlarına göre oldukça zor olan hesabı değil de, ayın görülmesini esas alarak, insanların algı, bilgi ve kültür seviyelerin göre tutum belirlemiştir.³³² En güzel anlatım karşının anladığı ve onu seviyesine göre olan anlatımdır diyebiliriz. Eğer Peygamber onların anlayamayacağı bir dil veya hesapla anlatmış olsaydı bu o toplu etkilemez ve değişim diye bir şey olmazdı.

Hız. Peygamber bir defasında takarrup düşüncesiyle yaptığı işi daha sonra kendisini örnek alacak toplumlara sıkıntı vereceğı düşüncesiyle yapmamış olmayı istemiştir. Toplumun temel değerleri sebebiyle taşıdığı endişeyi şu şekilde ifade etmiştir: “Ben bugün Kâbe'nin içine girdim, ama sonradan da, bunu yapmamış olmayı istedim. Çünkü benden sonra ümmetimi yormuş olmaktan korkuyorum”³³³ sözleriyle dile getirmiştir. Nitekim günümüzde hac mevsiminde, Hacer-i Esved'i öpmek için insanlar sürekli izdiham oluşturup birbirine eziyet ettiği düşünöldün de peygamberin toplumun özelliklerine nasıl dikkat ettiği daha iyi anlaşılmış olur. Şayet bu hadis olmayıp insanlar Kâbe'ye girecek olsalardı daha üzücü sonuçların meydana gelmesi içten bile değildi.

Hız. Peygamber veda haccında karşısındaki muhteşem topluluğa son tebliğlerini yapıyor ve dinin kemale erdiğini anlatıyordu. Bu topluluğa hac menasikini uygulamalı olarak öğretiyordu. Bu muhteşem İslam toplumunu sosyolojik ve psikolojik olarak inceliyor dini öğrenmeye hazır olduğuna kanatla getirerek veda haccı hutbesini irat ediyordu. Sözlerine “Ey İnsanlar! Sözümlü dinleyin. Bilmem ama belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamam...”³³⁴ diyerek tüm ilginin kendisi üzerine

³³⁰ Buhari, a.g.e., 25/Hac, 42.

³³¹ Müslim, 13/Siyam, 15.

³³² Kardâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, ter. Bünyamin Erul, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1993, s. 270.

³³³ Tirmizi, a.g.e., 7/Hac, 45.

³³⁴ Buti, a.g.e., s. 458.

toplayacak sözlerle başlıyordu. Bu O'nun bir toplumu nasıl etkilediğini ve nasıl sözünü tesirli hale getirdiğini gösteren ibretlik bir örnektir. Hz. Peygamber'in toplumu etkilemeyi başarmasının sırlarından bir tanesi de bireylerle sürekli irtibatlı olmasına bağlayabiliriz.

5- İnsanlarla Her Fırsatta İletişim Kurmaya Çalışması

Günlük hayatta belli bir sosyal çevrede yaşayan insanlar, farkında olarak veya olmayarak birbirleriyle sürekli iletişim içindedirler. İletişim kurmak için belirli bir davranış gösterme zorunluluğu olmadığı gibi, hiçbir davranışta bulunmamanın da anlamlı bir mesaj oluşturduğu ifade edilmektedir.³³⁵

Hz. Peygamber de, çevresindeki insanlarla canlı iletişim içinde olmuş, yanına gelene iyi davranmış, gelmeyenleri de ziyaret ederek, mesajını ulaştırmaya gayret etmiştir. O, hiçbir zaman insanların kendini dinleme ve kabul etme mecburiyeti içinde oldukları şeklinde bir tavra girmemiş, başta ilahi mesajı kabul etmeyenler olmak üzere, herkesi ve her kesimi dolaşarak görevini ifa etmeye çalışmıştır. Onun panayırları dolaşması ve Taif'e gidişi de ilahi mesajı anlatma adına olmuştur. Ayrıca, misafirperverlik ve misafire ikramda bulunma, gelmeyene gitme, ilişkiyi kesmeme, hasta ziyaretinde bulunma, cenazelere katılma onun günlük işleri ve tavsiyeleri arasındadır.

Kur'an, "Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerini o kimselerden ayırma."³³⁶ Ayetiyle Cenabı Hak, Hz. Peygamberden fakir Müslümanlarla birlikte olmasını istemiştir. Yine Kur'an peygamberi anlatırken programı yoğun bir insan olmasına rağmen, fakirlere, misafirlere, akraba ve dostlarına yemek ikram eden onlara çokça iyilikte bulunan bir insan olarak tasvir etmiştir.³³⁷

Hz. Peygamber her fırsatta toplumla diyalog kurarak, ilahi mesajını anlatmaya çalıştığını görüyoruz. Nitekim peygamberliğin ilk dönemlerinde o, bir toplantı tertip ederek, aile mensuplarını yemeğe davet etmiş, bu ikramını vesile yaparak yemek sonrası

³³⁵ Cüceloğlu, a.g.e. , s. 20.

³³⁶ Kehf 18/28.

³³⁷ Ahzab 33/53.

misafirlerine Allah'ın elçisi olduğunu duyurmuştu.³³⁸ Yine Yahudilerden kendisine hizmet eden bir çocuk vardı. Hastalanınca onun ziyaretine gitti. Başucuna oturdu ve bu esnada onun Müslüman olmasını arzuladığını belirtti (yani İslam'ın güzelliklerini anlattı, tebliğini yaptı) ve çocuk Müslüman oldu. Bu duruma sevinen Hz. Peygamber sevincini “Onu, benim vesilemle ateşten kurtaran Allah’a hamdolsun” sözleriyle dile getirmiştir.³³⁹ Cabir’in yorumuna göre, Hz. Peygamber, dışarıda çeşitli amaçlarla gelen insanları, kalplerine tesir edip tebliği daha kolay benimsetme amacıyla mescitte ağırlamaktaydı.³⁴⁰

Kur'an'ın “Put a tapanlardan biri sana sığınır, ona sığınma hakkı tanı; ta ki Allah'ın sözünü dinlesin. Sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Çünkü onlar bilgisiz bir topluluktur.”³⁴¹ ayeti inkarcıların ilahi mesajı dinleyebilmelerine ve onun hayattaki pratiğine dair örnekleri canlı olarak bizzat görebilmelerine fırsat verilmesini istemektedir. Mekke döneminde kendisine yapılan tüm eza ve işkenceler karşısında Hz. Peygamber pes etmiyor tebliğine devam ediyordu. Hatta kendisine hakaret edenlerin evlerine defalarca gidip tebliğini yapıyordu. Bunun yanında inanan insanlar içinde bıkmadan usanmadan dini anlatıyordu. Bu tebliğ için mescit en ideal yerdi. İslam'ın kalbi konumunda olması hasebiyle mescitte ibadetlere dair tebliğlerin daha etkili olması muhtemeldir. Nitekim namaz vakitlerini bilmediğini söyleyen bir yabancı Müslüman'a Hz. Peygamber, iki, gün yanlarında kalıp, kendileriyle birlikte namaz kılmasını söylemiş; birinci gün namazları ilk vaktinde, ikinci gün ise son vaktinde kılması, sonuçta muhatabına, namaz vakitlerinin, gördüğü iki sınır arasındaki zaman dilimi olduğunu söylemiştir.³⁴² Hz. Peygamber bu sahabeyle birebir olarak iletişim kurmanın yanında ibadetin vaktini bizzat öğretmiştir. Sözlü eğitimin zor olduğu noktada uygulamalı eğitim metodunu kullandığını müşahade ediyoruz. Hz. Peygamber burada bilen bir sahabeden konuyu anlatmasını talep edip ilgilenemeyebilirdi. Fakat yanlış bir durum bu sahabenin gittiği yerde filiz verecek ve bu İslam'a mal edileceği için vakitleri bizzat öğretmeyi tercih etmiştir. Bu hususun yanı sıra birde Medine'ye gelen yabancı bir sahabeden söz ediyoruz. Bu sahabeyle ilgilenilmemiş olunsaydı en azından üzgün bir insan portresi

³³⁸ Hamidullah, a.g.e. , s. 96-97.

³³⁹ Buhari, a.g.e. , 23/Cnaiz, 80.

³⁴⁰ Ebu Davut, a.g.e. , 19/ İmamet, 26.

³⁴¹ Tevbe 9/6.

³⁴² Müslim a.g.e. , 5/Mesacid, 176.

karşımıza çıkacağı kesindi. Bir iş yaparken kendimizi karşının yerine koyup öylece iş yapma, başarının artmasına vesile olmaktadır. Şimdi empati kurmanın önemine bir bakalım.

6-Empati Kurarak Karşısındaki Kişileri Etkilemesi

Hız. Peygamber, bir etkileme şekli olarak insanlarla empati kurmuş ve empati kurmalarını tavsiye etmiştir. Bizzat Allah (c.c) elçisini “Ey inananlar! Andolsun, size kendi içinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, inananlara çok şefkatli ve merhametlidir.”³⁴³ şeklinde tanıtmış, kendisine de, “Ben de sizin gibi bir insanım”³⁴⁴ demesini emretmiştir. Hız. Peygamber de bir hadisinde inananların, birbirlerini ve karşılıklı duygularını anlamaya çalışmalarını isteyerek: “Nefsim kudretinde olan Allah’a and olsun ki, bir kul kendisi için istediğini komşusu veya kardeşi için istemedikçe tam iman etmiş olamaz”³⁴⁵ buyurmuştur. Bu sözü ile o, kişinin kendisini bir başkasının yerine koymasını ona göre değerlendirme yapıp insanları anlamaya çalışmasını öğütlemiştir. Bizlerde ibadetlerin anlatımında da en güzel davranış şekillerini benimseyip bize nasıl davranılmasını istiyorsak karşıya öyle hitap etmemiz gerekmektedir. Kırıcılıktan, tekfirden, aşırı gitmekten uzak durup karşımızdakilerin aklına hitap etmemiz gerektiğini unutmamalıyız. Bunun en güzel örneği yine Rasülü Ekremdir. Hız. Peygamber’in huzuruna bir gün bir genç gelmişti ve:

“Ya Rasûlallah, zina etmeme izin ver!” demişti. Hoş olmayan bir istekle karşılaşan sahabenin genel tavrı genci susturmak, ona sinirlenmek ve onu ayıplamak olurken Hız. Peygamber gayet sakin bir şekilde gence: “Bana yaklaş” diyerek yanına oturmasını istedi ve onunla konuşmaya başladı:

-“Bir başkasının senin annenle zina etmesini ister misim?”

-“Hayır, istemem.”

-“Zaten hiç kimse annesiyle böyle bir şey yapılmasını istemez.”

-“Bir başkasının senin kızınla zinâ etmesini ister misin?”

-“Hayır ya Rasûlallah, istemem.”

³⁴³ Tıvbe 9/128.

³⁴⁴ Kehf 18/110.

³⁴⁵ Müslim, a.g.e. , 1/İman, 71.

-“Zaten hiç kimse kızıyla zina yapılmasını istemez.”

Daha sonra Hz. Peygamber, kız kardeşi, halası ve teyzesi gibi yakınlarıyla zina edilmesine gönlünün razı olup olmayacağını sormuş; genç her defasında “Hayır” cevabını vermişti.³⁴⁶ Hz. Peygamber gence yaptığıının günah olduğunu söyleyip gönderme yerine empati kurdurup işin kötülüğünü aklına yatırarak anlatma yolunu seçmiştir. Öyle anlaşıyor ki, her insan için söz konusu olabilecek doğal bir duygunun baskısı altında kalan bir genç, âdeta “ben şehvi duygularıma engel olamıyorum” der gibi, sözünü Peygamber’e iletmış; ondan bir çözüm istemiştir. Gencin bu yaklaşımını, oradaki insanlar hoş karşılamasa da Hz. Peygamber onu dizinin dibine almış, sorularıyla o genci diğer insanların yerine koyarak aklına hitap etmiştir. Empati yöntemini iyi bilen Hz. Peygamber, gencin hatasını kavramasını sağlamış; elini gencin omzuna koyarak, bunlar tabiî duygulardır, böyle şeyler olur dercesine şefkatli bir baba gibi, “Allah’ım! Bunun günahını affet; kalbini temizle ve organlarıyla günah işlemekten koru”³⁴⁷ diyerek ona dua etmiştir. Bu yaklaşımıyla Hz. Peygamber duygularında samimi olan bu genci onure ederek, rencide edilmesini önlemiştir. Bu arada dinin yasak ettiği bir davranışı da hem o gence, hem de orada bulunan tüm topluma öğretmiştir.

Empati karşıyı daha iyi ve rahat anlama yöntemidir. İşine sevdalı davasını duyurmayı ilke edinen her tebliğcinin uygulaması gereken bir yöntemdir. İş kestirip atmadan, statüyü kullanmadan karşıyı severek ona ilgi göstererek bir iş yapmaktır diyebiliriz. Empati kurabilmenin en önemli sırrı insanı ve işi sevmektir.

7-İnsan Sevgisini Ön Plana Çıkarması ve Kibar İfadelerle Hitap Etmesi

İslam’ın temel düsturlarında bir tanesi de insanların birbirlerini sevmeleri, birbirlerine saygı duymaları ve birbirleriyle kibar ifadelerle konuşmalarıdır. Nitekim Kur’an’da davet ve tebliğin usulü hakkında bazı ayetler bulunmaktadır. “Rasulüm! Rabb’inin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”³⁴⁸ Allah’ın bizzat bu iş için görevlendirdiği peygamberler de aynı yumuşak üslubu takip etmişler ve bu metotla kısa zamanda toplumsal değişmeyi sağlayabilmişlerdir. Hiçbir zaman onların bu faaliyetlerinde cebr, şiddet ve tehdit yer almamıştır. Mesela,

³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, a.g.e. , c. V, s. 256-257.

³⁴⁷ Buhari, a.g.e., 64/Magazi, 56.

³⁴⁸ Nahl, 16/125.

küfrü ve zulmü ile meşhur olmuş Firavun’a bile yumuşak ifade kullanılmasını bizzat Cenabı Hak istemiştir.³⁴⁹

Hiz. Muhammed’in birazcık sert davranışlarını bizzat Cenabı Hak uyarıştır.³⁵⁰ Görevinin sadece öğüt vermek olduğunu kendisine açıkça bildirmiştir.³⁵¹ Çünkü tehdit altında oluşan inancın ideal ve sıhhatli bir iman olduğu iddia edilemez. Tabiatıyla cebr ve tehditle kabul ettirilen inkarın bir değeri olmadığı gibi baskı yaparak oluşturulan imanın bir anlamı yoktur.³⁵²

Hiz. Peygamber, ibadetleri benimsetmenin bir yolunun da sevgi ve kibarlık metodunun öne çıkartılması olduğunu iyi biliyordu. Kur’an da bu temayı etkili bir şekilde dile getirmiştir. “... Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...”³⁵³ Bu sevgide Allah Rasulünü öne çıkarmak Allah’ın bir emridir. Bunu Kuran şu şekilde anlatmaktadır. “Ne Medine halkının, ne de onların çevresinde bulunan bedevi Arapların, Allah’ın elçisinden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarının kaygısına düşmeleri, onlara yakışmaz...”³⁵⁴

Hiz. Peygamber de, insanların kendisine ve birbirlerine karşı sevgi ve ilgi duymaları gereğini zaman zaman dile getirmiştir. Örneğin O, Peygamber sevgisinin imandan olduğunu işaret ederek ; “Sizden biriniz beni annesinden, babasından, çoluk-çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz”³⁵⁵ buyurmuştur. Bu sevginin tesis edilmesinden sonra seven ve sevilen açısından iletişim daha rahat olacağından, bir şeyi benimsetilmesindeki başarıda daha yükseğe çekilmiş olur. Bunu Hiz. Peygamber şöyle ifade etmiştir: “Sizden biri, bir başkasını sevdiğinde onu bu sevgisinden haberdar etsin”³⁵⁶ buyuran Hiz. Peygamber, bir gün Muaz b. Cebel’in elinde tutarak: “Ey Muaz, vallahi ben seni severim...” demiştir. Diğer bir sözünde ise: “Canım, kudret elinde olan Allah’a yemin erdim ki, sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde

³⁴⁹ Taha, 20/43-44.

³⁵⁰ Ali-İmran, 3/159; Abese, 80/1-10.

³⁵¹ Ğaşıye, 21/22.

³⁵² Güneş, Abdurrahman, a.g.m., s. 93.

³⁵³ Âl-i İmran, 3/31.

³⁵⁴ Tevbe, 9/120.

³⁵⁵ Buhari, a.g.e. , 2/İman, 8.

³⁵⁶ Ebu Davud, a.g.e. , 35/Edep, 122.

birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız”³⁵⁷ buyurmuştur. Kendisi de küçük büyük herkesi sevgi çemberinde toplamış ve sevgi yumağı oluşturmuştur. Enes, Rasulüllah’ın bu yönünü şöyle anlatmaktadır: Medineli çocuklardan biri gelip Peygamberin elini tutacak olsa Rasulüllah, onun istediği yere kadar elini elinden çıkarmaz, onunla gezerdi.³⁵⁸

Hız. Peygamber, sevgi ve tasada gönöl birliğı yaptığı arkadaşlarıyla yakından ilgilenmiş, onların da birbirlerine aynı şekilde ilgi duyup kenetlenmesini istemiştir. Bu durum İslam tarihinde eşine rastlanılmayan bir sahabe topluluğı bırakmıştır. Onu canlarından çok seven bu topluluk onun her sözünü emir bilip ona göre hareket etmişlerdir.

8-İnsanların Akıl ve Duygularına Hitap Etmesi

Hız. Peygamberin önemli iletişim ilkelerinden biri olan ve bu sayede insanları alışkanlıklarından kolayca uzaklaştırmayı başardığı ilkelerinden biri akla hitap etmesidir. “Bilgi edinmeye yarayan güç” ve “bu güç ile elde edilen bilgi”³⁵⁹ olarak tanımlanan akıl, bir yönüyle de dinen sorumlu olmanın esasını teşkil etmektedir. Kur’an’da “Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz ama onları, bilenlerden başkası düşünüp anlamaz”³⁶⁰ buyurarak bunu ancak düşünenlerin anlayabileceğine dikkat çekmiştir. Allah’ın ayetlerini açıklamasındaki amaçta insanların akletmesi içindir.³⁶¹ Kur’an’ın birçok ayetinde akla ve düşüme gücüne dikkat çekmiştir.

Hız. Muhammed’in davetinin en önemli mihenk taşlarından biride akla hitap etmesidir. Bir seferinde bir sahabe “Ey Allah’ın elçisi! Birimiz şehvi arzusunu giderince bundan sevap alır mı?” diye sormuştu. Hız. Peygamberde cevaben: “Bir insan cinsel eğilimlerini haram yollarla giderse bu davranışından dolayı günah alır mı? (Zımnen günah vardır) O halde helal yollarla giderildiğinde de sevap vardır”³⁶² buyurmuş, hatalardan uzak, olumlu her bir davranış için sevap olacağını ima etmiştir. Anlatımı örneklendirmek ve akla hitap etmek anlatılanın kolay anlamasını sağladığı gibi

³⁵⁷ Müslim, a.g.e. , 1/İman, 93.

³⁵⁸ Muhammed Er Ravi, *Cihanşumul İslam Devleti*, terc. İbrahim Sarmış, Uysal Kitapevi, Konya 1979, s. 211.

³⁵⁹ Hayri Bolay, Süleyman, “Akıl”, İslam Ansiklopedisi, T.D.V.Y. , c. II, s. 238

³⁶⁰ Ankebut 29/43.

³⁶¹ Bakara 2/242.

³⁶² Müslim, a.g.e. , 12/Zekat, 53.

severek uygulamasına da sebep olmaktadır. Hz. Peygambere bir gün “Bir adam; Ramazanda tutamadığı günlerin orucunu nasıl kaza edeceğini sormuş ve ‘Aralıklı olarak tutmam bana yeterli olur mu?’ demişti. Peygamber (s.a.v.): ‘Senin başkasına borcun olsa ve onu bir dirhem iki dirhem gibi taksitlerle ödesen, alacaklı bunu senden Kabul eder mi?’ buyurdu. Bu kimse ‘evet’ dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): ‘Allah hakkından vazgeçmeye ve kabul etmeye daha layıktır’ buyurdu.”³⁶³ Bu olay Peygamberin karşıya hitap ederken bireyin anlayacağı en basit örneklerle nasıl açıkladığını bize anlatmaktadır.

Hz. Peygamber büyüklere böyle hitap ettiği gibi küçüklere de aynı yumuşaklıkla ve akıllarına hitap ederdi. Rafi b. Amr, hurmaları taşıyan yaramaz bir çocuktur. Bir gün tekrar bir bahçeyi taşlarken sahibi yakalar ve Peygamber’in huzuruna Rafi’yi getirir. Hz. Peygamber “Hurma ağaçlarını neden taşıyorsun yavrucuğum?” sorusuna, Rafi mahcup bir şekilde “Aç idim Ya Resulallah ! Yemek için...” cevabını verir. Hz. Peygamber, “Bir daha ağaçları taşıma yavrum. Ama istersen ağaçların altına düşenlerden alıp yiyebilirsin” der ve sonra başını okşayarak “Allah’ım! Bu yavrunun karnını sen doyur” diye dua eder.³⁶⁴ Çocuğun dahi aklına hitap ederek olayın yanlışlığını anlatması yanı sıra çözüm yolunu da göstermesi iletişim ilkesi açısından çok önemlidir. Bugünün küçükleri yarının büyükleri olan çocuklarımıza nasıl sevgi ilgi ve laka göstereceğimizi Hz. Peygamber’den öğrenmeliyiz.³⁶⁵

Hz. Peygamber insanlara hitap ederken samimi bir şekilde ve içten davranıyordu. Bu karşıya olumlu bir izlenim bırakıyor akabinde aklen kabulleneceği örnekleri duyunca tereddütsüz onaylıyorlardı. Yeni dinin topluma benimsetilmesindeki en büyük sıkıntı geçmişten ve alışkanlıklarından farklı olmasıdır. Eğer orijinal olmasa bu sıkıntı olmazdı. Geçmişten farklıda olmazdı. Bu sebeple yeni din ve yeni insan modeli orijinal olmalıydı. Bu özgünlüğe bir bakalım.

³⁶³ Darakutni, a.g.e., II/194; Serahsi, a.g.e., c. III, s. 115.

³⁶⁴ İbn Mace, a.g.e., Ticeret 67.

³⁶⁵ Mehmet Emin, Ay, *Hz. Peygamber (sav) ve Çocuklar*, Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Özel Sayı, Ankara, 2000, s. 160-179.

9-Dinin ve Müslüman'ın Özgün Olması

Sözlü anlatımdan daha çok Hz. Peygamberin kişiliği, yaymaya çalıştığı değerleri bizzat şahsında temsil edişi, her türlü yapmacık ve rolden uzak samimi yaşantısı, gönül alıcı tutum ve davranışları insanları etkilemiştir. Hz. Muhammed, bir Peygamber olarak hep aksiyoner olmuş, insanları iyiye yönlendirmiş, hoş olmayan eğilimleri önlemeye çalışarak, iyi olanların yapılmasını sağlamıştır. Yine o, çevresindeki kişilerin silik şahsiyetli değil, aksiyoner ve bilinçli kişilerden olması için çaba harcamıştır. Bu arada, başka kültürlerin olumsuz etkisini azaltarak, kendi orijinal modelini oluşturmaya gayret etmiştir. Nitekim onun sünnet olarak algılanan örnek davranışlarının yeni ve orijinal bir özellik taşıması gerektiği ifade edilmektedir.³⁶⁶

Bilindiği gibi insanın bir özelliği de taklitçi olmasıdır. Bu husus Kur'an'da da vurgulanmaktadır: “Onlara ‘Allah’ın indirdiğine ve Resule (itaate) gelin!’ dense, Babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter! derler. Babaları hiçbir şey bilmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsa da mı?”³⁶⁷ Ayette inkârcıların kınanan bu taklitçi tutumuna karşılık Allah, inananlara hitap ederek: “Ey inananlar, siz kendinize bakın, siz doğru yolda olduğunuz takdirde sapan kimse size zarar veremez...”³⁶⁸ buyurmuştur. Hz. Peygamber de asıl örnek alınacak olanı, imanın bir parçası ve gereği olarak göstermiştir ki, Kur'an'ın şu ayetini bu bağlamda değerlendirmek gerekir:³⁶⁹ “De ki: ‘Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayan, esirgeyendir.’”³⁷⁰

Orijinal olma, örnek ve model bir toplum oluşturma Hz. Peygamberin özellikle üzerinde durduğu bir nokta olmuştur. Ezan'ın başlangıcında yapılan tartışmalar bizi bu kanaate götürmektedir. Medine de İslam toplumunun oluşma esnasında namaz vakitlerini belirleme ve camide toplanmaya yarayan bir işaret yoktu. Namaz bazen erken kılınıyor, bazen geciktiriliyordu. Hz. Peygamber ashabına vakti anlayacakları bir işaret konusunda danıştı. Bazıları “Bir bayrak dikelim. İnsanlar onu görünce birbirine haber versin.” dediler. Bu Rasulullah'ın hoşuna gitmedi. Bazıları çan çalmayı teklif

³⁶⁶ Görmez, a.g.e. , s. 222.

³⁶⁷ Mâide 5/104.

³⁶⁸ Mâide 5/105.

³⁶⁹ Canan, a.g.e. , s. 37.

³⁷⁰ Âli İmran 3/31.

ettiler. Rasulüllah, Hıristiyanlara ait olduğu için bunu da çirkin gördü. Bazıları boru üflemeği teklif ettiler. Rasulüllah, bunu da Yahudiler yüzünden beğenmedi. Bazıları ise borazan çalmayı teklif ettiler. Rasulüllah, bunu da Mecusiler için olduğundan istemedi. Her hangi bir şey üzerinde uzlaşmadan dağıldılar. Abdullah b. Zeyd b. Abd-i Rabbih el-Ensari gece rüyasında gördüğü bu günkü ezanı peygambere haber vermiş ve aynı rüyanın çeşitli sahabelerce de görülmesi üzerine karara bağlanmışır.³⁷¹ Şayet bu orijinal ezana hükmedilmeseydi bu günün yeri ve ithal oryantalistlerin hangi iddialarla karşımıza çıkacaklarını kimse tahmin edemez. Hz. Peygamber Müslüman’a ait bir şahsiyet modeli oluşturmaya çalışırken bir yandan da İslam’a ait orijinal bir hayat sistemi ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber görünüşte bile olsa, başkalarının model alınmasını hoş bulmamıştır. Örneğin, Mekke’de iken onun saç modeli Mekkeli müşriklerden farklı, Medine’deki saç modeli ise, orada egemen olan Yahudi kültürünün saç modelinden farklı olmuştur. Böylelikle O, Müslümanların Müslüman olmayan unsurlarla birlikte yaşadıkları bir toplumda bir “kimlik bilinci” geliştirmek istemiş, kendi değerlerine güveni olan her toplumda olduğu gibi, yeni oluşturduğu Müslüman toplumun üyelerinin birbirini tanıyacağı kültürel değerleri benimsetme gayreti içinde olmuştur.³⁷² Bunu her alanda uygulamıştır. Bu sevinç sürurdan tutunda yas ve tasaya kadar her alanda orijinaliteye önem vermiştir. “Resulüllah Medine’ye gelince Medinelilerin eğlendikleri iki günü vardı. Hz. Peygamber, bu iki gün nedir diye sordu. Şöyle cevap verildi. Cahiliye döneminde bizler bu iki günde eğlenirdik. Bunun üzerine şöyle cevap verdi: Allah o iki gün yerine size bunlardan daha hayırlısını vermiştir. Biri Kurban bayramı, diğeri Ramazan bayramıdır.”³⁷³ Sözüyle eğlenme zamanlarını da yeni dine göre şekillendirmiştir. Hz. Peygamber yas anlayışını da kökten değiştirmiştir. Saç baş yolmayı, bir daha evlenmemeyi, uzun süre yas tutmayı vs. yasaklamıştır.

Hz. Peygamber, arkadaşlarını şahsiyetli ve onurlu bir yaşama yönlendiren şahsiyetlice tutum ve davranış geliştiren, şeref ve haysiyetini koruyan, yerine göre de sabırlı ve tahammüllü olmasını bilen vefalı bir arkadaş çevresi oluşturmuş, dini

³⁷¹ Ahmet b. Hanbel, a.g.e., IV/43.

³⁷² Mustafa, İslamoğlu, *Üç Muhammed*, Denge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 237-238.

³⁷³ Zuhayli, Vehbe, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, terc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fahmi Ulus, Abdürrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, İstanbul, 1990, c. II, s. 452.

pratikleri bu insanlarla birlikte tüm topluma öğretmiştir. Hz. Peygamber, dinin özgün olmasına önem verdiği kadar insanlar arasında iyi bir uyumun olmasına da özen göstermekteydi. Bu uyumun oluşmasında ana etken sevilen ortak noktaları belirleyip çoğaltmaktan geçmektedir. Ayrılıklar ve zıtlıklar ne kadar çok olursa düşmanlık ve kin o nispette artar. Bu sebeple ortak alan bulma çabası her zaman aranmıştır. Bu noktaya göz atalım.

10-Ortak Değerleri Ön Plana Çıkarması

Hz. Peygamber, iyi bir iletişim kurabilmek için, bir ilke olarak insanlarla ortak noktalarda buluşma çabası içinde olmuştur. O, daha önce gelmiş peygamberler silsilesinin devamı olarak kendisini farklı bir konumda görmemiş ve peygamberler arasında bir ayırım yapmamıştır.³⁷⁴ Hatta o, öncekilere iman etmekle kalmamış, birini diğerinden üstün tutmayı da reddetmiştir.³⁷⁵ Bir Kur'an ifadesi olarak “Ehl-i kitap” üzerinde ısrarla duran Hz. Peygamber, Yahudi ve Hristiyanları, Allah’ın birliği formülüyle İslam adı altında birleştirmeyi ümit etmiştir.³⁷⁶

Bu konu ile ilgili olarak Kur'an'da: “De ki: Ey Kitap ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah’a tapalım, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birimiz, diğerini Allah’tan başka tanrı edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse: Şahit olun, biz Müslümanlarız deyin.”³⁷⁷ “İçlerinden zulmedenleri hariç, Kitap ehliyle ancak en güzel tarzda mücadele edin ve Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir ve biz O’na teslim olanlarız deyin”³⁷⁸ buyrulmuş ve böyle temel bir ortak referans çerçevesinde buluşulması istenmiştir. Hz. Peygamber, ehl-i kitapla iletişimini, söz konusu öneriler doğrultusunda ortak değer ve inanç temeli üzerine kurulu diyaloglarla gerçekleştirmiştir. Bu diyaloglar onun bu insanlara ibadetleri anlatmasında yardımcı olmaktaydı. Ehl-i Kitaba mensup insanlar hiç çekinmeden sorularını getirip sormaktaydılar. O tüm içtenliği ile onlara yaklaşmakta ve ortak noktaları her ortamda zikretmekteydi. İslamla şereflenen Ehl-i Kitap mensuplarının da rencide olup üzülmeye müsaade etmezdi. Mesela bir gün Safiyye Validemizin üzüldüğünü görmüştü. Hanımlarından Hafsa’nın kendisine Yahudi kızı dediği için üzüлp ağladığı bir esnada

³⁷⁴ Bakara 2/285.

³⁷⁵ Müslim, 43/Fedail, 159.

³⁷⁶ Canan. a.g.e. , s. 148-149.

³⁷⁷ Âl-i İmran 3/64.

³⁷⁸ Ânkebut 29/46.

Safiye: O, bu durumu Allah Resûlü'ne aktarmış ve üzüntüsünü dile getirmişti. Efendimiz de (s.a.s.) onu şöyle teselli etmişti: “Bir daha sana böyle bir şey diyecek olurlarsa, sen de onlara şu cevabı ver: ‘Benim babam Hz. Harun, amcam Hz. Musa, kocam da gördüğünüz gibi Hz. Muhammed Mustafa’dır. Siz bana karşı neyinle övünüyorsunuz?’” de diye buyurdular.³⁷⁹

Ortak noktaları belirlemede sadece kitap ehli ile yetinmemiş bunu imkân bulduğu tüm ortamlarda yapmaya çalışmıştır. Nitekim Hz. Peygamber hicretin VI.senesinde çıkmış olduğu umre yolculuğuna engel olmaya çalışan Mekkelilerle antlaşma yapmaya çalışmıştır. Bu antlaşmanın daha hızlı ve mümkün olması için Mekke de akrabaları bulunan Hz. Osman elçi olarak seçilmiştir.³⁸⁰ Hz. Osman’ın elçi olarak seçilmesindeki amaç Mekke’liler ile ortak bir isimde anlaşma gayesidir. Böylelikle uzlaşma imkânı oluşacak ve kan dökülmeyecekti. Bu Hz. Peygamberin barış yanlısı oluşuna ve her imkânda ortak noktaları göz önüne sererek ortak noktada buluşma amacıyla olduğunun en bariz örneğidir.

Bu ortak noktaları zikretme ile İslam’a giren kitap ehli olanların kınanmasını önlemek hem de henüz aralarında bulunan Yahudi ve Hristiyanları bir arada yaşama tecrübesini daimi kılma gayesi güdüyordu. Medine vesikası da bunun delilidir.³⁸¹

11-Diyalog Ortamına Süreklilik Kazandırma Çalışması

Hz. Peygamber, etkili bir iletişim için insanlarla sürekli diyalog ortamı oluşturmaya gayret etmiştir. Ağır şartlarına rağmen, Hudeybiye sözleşmesini kabul ederek barış ortamı sağlama girişimi, onun bu yönü hakkındaki kanaatimizi güçlendirmektedir.

Nitekim Kur’an’da da “...Onlar size dürüst davrandıkça, sizde onlara dürüst davranın...”³⁸² ayetiyle Hudeybiye antlaşması ile oluşan barış atmosferinin ve diyalogun korunması önerilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ömer’in antlaşma aleyhine yaptığı itirazlara aldırmamış, kendisine sığınan Ebu Cendel’i müslüman olmasına

³⁷⁹ Tirmizî, Menâkıb 63; İbn Sad, a.g.e., VIII/127.

³⁸⁰ Ali Rıza, Temel, *Harp mi Sulh mu?*, İstanbul, 1988, s. 30.

³⁸¹ İsmail Hakkı, Atçeken, *Asr-ı Saadet’te Yahudilerle İlişkilere Genel Bir Bakış*, Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Özel Sayı, Ankara, 2000, s. 433-453.

³⁸² Tevbe 9/7.

rağmen antlaşmaya konulan bir madde gereği, Mekke'liler adına orada bulunan babası Süheyl'e istemeyerek de olsa teslim ederek antlaşma ve diyaloga olan taraftarlığını göstermiştir.³⁸³

Sonuçta Hudeybiye barış antlaşması, Mekke'liler ve onlarla birlikte hareket eden kabilelerle 10 yıl savaş dahil herhangi bir problemin yaşanmayacağı anlamına gelmekteydi. Hz. Peygamber bu dönemde amacına ve misyonuna uygun bir şekilde iletişim çalışmalarında bulunabilecek durumdaki arkadaşlarından bir kısmını çeşitli yerlere göndermiştir. Yine Medine dışından gelen insanlarla daha rahat ve gairesiz bir ortamda görüşme imkanı bulmuş, süregelen diyalog ortamı sayesinde oluşan olumlu havanın etkisiyle insanlar grup grup İslam'a girmişlerdir.³⁸⁴ Bu süreç Kur'an'da "Ve insanların dalga dalga Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman"³⁸⁵ ayetiyle anlatılmıştır.

Yine Kur'an'da tartışma ve kavgadan uzak, diyaloga açık davranışlar övülerek "...Barış daima iyidir..."³⁸⁶ buyrulmuş, düşman toplumlardan gelecek barış teklifi için de "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a dayan, çünkü O, işitendir, bilendir"³⁸⁷ ayetiyle barış ve diyalog önerilmiştir. Bu yolla insani ilişkileri ilerletip kalplerinin İslam'a ısınmasına çalışılıp ondan sonra hükümler vazedilmelidir.

12-Mesajını Yayımak İçin Çevresindeki İnsanlara Sorumluluk Vermesi

Hz. Peygamberin iletişim ilkelerinden biri de, çevresindeki insanları ortak bir sorumluluk altına davet etmesidir. Bu tutumuna ilişkin bir örneği Veda Hutbesinde görmekteyiz. Bu hutbesinde Hz. Peygamber "Sizden burada bulunanlar sözlerimi burada bulunmayanlara ulaştırın. Belki burada bulunan, kendinden daha anlayışlı ve sözlerimi daha iyi muhafaza edecek birine ulaştırır"³⁸⁸ diye hitap etmiştir. Hz. Peygamber bir defasında da: "Benim sözümü duyan, ezberleyen ve işittiği gibi kendinden sonrakilere ulaştırmanı Allah nurlara gark etsin. Kendinden daha anlayışlı olanlara ilim taşıyan nice insanlar vardır. Niceleri de âlim olmadıkları halde ilim

³⁸³ Hamidullah, a.g.e. , c. I, s. 279,282.

³⁸⁴ Ali, Mevlana Muhammed, *Peygamberin Hayatı*, terc. Ali Genceli, Nur Yayınları, Ankara, ty , s. 245-251.

³⁸⁵ Nasr 110/2.

³⁸⁶ Nisa 4/128.

³⁸⁷ Enfal 8/61.

³⁸⁸ Buhari, 3/İlim, 9.

taşırlar”³⁸⁹ buyurarak, mesajının başkalarına iletilmesini temenni ettiği duasıyla insanları etkileyebilmiştir.

Hız. Peygamber mesajının yayılmasında olduğu gibi, o mesajın dejenere olmadan korunması için çevresindeki insanlara sorumluluk vermiştir. Çünkü bir şeyi sahiplenme, özümseme ancak kendinden bir şeyler katmakla olur. Kişi çaba harcamadan kazandığı hiçbir şeyin kadir ve kıymetini gereği gibi bilemez. Mesajın yayılırken bozulmamasını, mesajına yalan haber karıştırılmasını hoş, bulmayarak şöyle buyurmuştur: “Benim adıma söylenmiş bir yalan, bir başkasının adına söylenen yalan gibi değildir. Bile bile benim adıma yalan uyduran kişi cehennemdeki yerine hazırlansın.”³⁹⁰ Bir diğer sözünde de, mesajını içeren bilgileri gizleyenler için: “Kendisinden sorulan bir bilgiyi, gizleyen ve onu insanlara ulaştırmayan kişiye kıyamet günü ateşten gem vurulur,”³⁹¹ buyurmuştur. Bunlar adeta beddua gibi bir temenniye yansıtmakta ve inananları İslam’ı tebliğ ve iletişim amacına yönelik ortak bir sorumluluğa çağırmaktadır.

Bazen yapılan nasihatleri dinlemiş ve mesajının yayılmasında onlardan istifadeyi maksimum düzeyde tutmuştur. Hudeybiye müsalahasının yapıldığı yıl Müslümanlar umre için niyetlenmişler, ihrama girerek kurban kesmek için hazırlık yapmışlardı. Bütün bu hazırlıklara rağmen müşrikler Müslümanları Mekke’ye sokmamışlar ve Hız. Peygamber ile bir anlaşma yapmışlardı. Anlaşma Müslümanların aleyhine bir takım maddeler ihtiva etmesi yanı sıra bu yıl umreye izin vermiyordu. Anlaşma imzalanıp bitmesine rağmen Müslümanlar bunu içlerine sindiremiyorlardı. Hız. Peygamber: “Kalkın, kurbanlarınızı kesin, traş olun ve ihramdan çıkın” demesine ve üç defa tekrar etmesine rağmen bunu kimse yapmıyordu. Bu duruma Resulullah çok üzüldüğü sırada yanına hanımlarından Ümmü Seleme geldi. “Ya Resulellah, dışarı çık, kimse ile konuşmadan kurbanını kes, sonra birini çağırarak traş ol ve ihramdan çık” dedi. Hız. Peygamber de onun bu dediğini yaptı. Bunu gören ashap birer birer böyle yaparak ihramdan çıktılar.³⁹² Hız. Peygamber yaptığı işlerde istişare yapmayı sever ve doğru bulduğu görüşleri kabul ederdi. Onu uygulardı. Ümmü Seleme’nin tavafuk ettiği bu

³⁸⁹ Ebu Davut, 24/İlim, 10.

³⁹⁰ Buhari, 23/Cenâiz, 34.

³⁹¹ Ebu Davut, 24/İlim, 9.

³⁹² Buhari, Şürüt, 15. Varol, M. Bahaüddin, Hız. Muhammed (SAV)’in Ailesi ve Yakın Akrabaları İle İlişkileri, Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hız. Muhammed (SAV) Özel Sayı, Ankara, 2000, s. 149-160.

görüşünü uyguladı ve mesajını yaymada önemli olan doğruların söylenmesi ve yapılması olduğunu tüm ümmete göstermiş oluyordu. Bu doğru kimden ve nasıl çıkarsa çıksın önemli olan onun içeriğidir. Mesajın iletilmesi her zaman somut olmamış bazen sembolik anlatımlarla da bu mesaj duyurulmaya çalışılmıştır.

13- Sembolik Anlatımlarla Mesajına Dikkat Çekmesi

Hız. Peygamber iletişimde çeşitli sembollerden de faydalanmıştır. Dinlerde kişilerin çevrelerini tanımlamalarına ve hislerini ifade etmelerine yardımcı olan bir inanç, sembol ve değerler yapısı vardır. Din, kullandığı çeşitli sembolik ifade biçimleriyle inananlarını motive eder ve toplum hayatında sembollerle belirginleştirir.

Hız. Peygamber de çevresindekilere zaman zaman sembolik anlatımda bulunmuştur. Örneğin o, renkleri motive edici birer sembol olarak kullanmış ve bir duasında: “Allah’ım beni hatalardan beyaz elbisenin kirden temizlendiği gibi temizle”³⁹³ buyurmuştur. Beyaz rengin saflığı, doğallığı ve temizliği sembolize ettiğini söyleyebiliriz. Beyaza karşıt olarak, felaket ve kötülüğü, saklanması gereken gizli hisleri sembolize eden kara renk ise, Kur’an’ın bir ayetinde: “Onlardan birine kız (çocuğu olduğu) müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. (Şimdi ne yapsın) onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bak ne kötü hüküm veriyorlar!”³⁹⁴ şeklinde vurgulanmıştır. Bu ayet, ruhsal kirliliğin, kötü ve gizli düşüncenin kapkara bir şekilde yüze yansımaları sembolize etmektedir. Kur’an’da başka bir ayette, beyaz ve siyahın gündüzün aydınlığını ve gecenin karanlığını³⁹⁵ sembolize ettiği görülmektedir.

Sembolik anlatının bir tarzı da teşbih sanatıdır. Teşbih, örneğin akılda kalmasına ve daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Cenabı Hak münafıkların özelliklerini Kur’an’ın giriş ayetlerinde anlattıktan sonra durumlarını ve kişiliklerini Müslümanlar daha iyi anlamaları için örneklerle şöyle tasvir etmektedir. “Onların durumu, gökten yoğun karanlık içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm, korkusuyla, yıldırım seslerinden

³⁹³ Buhari, 10/Ezan, 89.

³⁹⁴ Nahl 16/58-59.

³⁹⁵ Bakara 2/187.

parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kafirleri çepeçevre kuşatmıştır.”³⁹⁶ Kafirin hangi hal içinde olduğunu bu ayetten daha güzel tasvir edip sembolleştirecek başka bir söz bulunabilir mi? Kesinlikle hayır. Yine İman nur ise imansızlık aşağılık bir durumdur. İman edenler bunun farkında olup yılanlardan korkar gibi imansızlıktan kaçmaları için Allah imansızlığı şöyle tasvir etmiştir. “Ey İman edenler! Allah’a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir...”³⁹⁷

Bu ve benzeri anlatımlar muhatabın zihninde yer etmekte ve muhatap o alayı daha iyi idrak etmektedir. Bu anlatımlar karşısında gocunanlar bu örnekle Allah neyi murat etmiş ki derler. İman edenler ise böyle örneklerle imanlarını kat kat ziyadeleştirirler.³⁹⁸ Hz. Peygamber bu metodu kullanmasının yanında, gelecek tepkilere karşı da her zaman hazırlıklı olmuştur. Bu tepkileri aklını kullanarak defetmiştir.

14-Olumsuz Tepkilere Karşı Sabır ve Tahammül Göstermesi

Hz. Muhammed iletişim sürecinde ve ibadetleri benimsetme stratejisinde karşılaştığı yalan, iftira, alay, tuzak, tehdit ve su-i kast gibi olumsuz tepki ve engellemelere karşı sabırlı ve tahammüllü olmasını bilmıştır. Zira Allah, Elçisinden şahsına yönelik kötülüklere aynıyla karşılık vermemesini; bilakis önceki peygamberlerin yaptığı gibi sabırlı olmasını isteyerek, “O halde sen de, peygamberlerden azim (ve irade) sahiplerinin sabrettiği gibi sabret. Onlar için acele etme; onlar, tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki gündüzün sadece bir saati kadar (dünyada) kalmış gibi olurlar. (Bu), bir tebliğdir. Yoldan çıkmış topluluktan başkası helak edilir mi?”³⁹⁹ buyurmuştur. Yine “Sabret, sabrın ancak Allah’ın (yardımı) iledir, onlara da üzülme, kurdukları tuzaklardan da sıkıntıya düşme”⁴⁰⁰ “Onların dediklerine sabret ve güzelce onlardan ayrıl. Beni ve o nimet sahibi yalanlayıcıları baş başa bırak ve onlara biraz mühlet ver”⁴⁰¹ ayetleri de Hz. Peygambere sabrı tavsiye etmektedir.

³⁹⁶ Bakara, 2/19.

³⁹⁷ Tevbe, 9/28.

³⁹⁸ Bakara, 2/26.

³⁹⁹ Ahkaf 46/35.

⁴⁰⁰ Nahl 16/127.

⁴⁰¹ Müzzemmil 73/10-11.

H. Muhammed, Cahiliye dönemi insanının fakirlik, zenginlik, makam, mevkii, kabile, ırk, bilgisizlik vb. unsurların etkisinde kalanların yaptığı olumsuz tutum ve davranışlar karşısında sabırlı olmasını ve onlara boyun eğmemesi gerektiğini bilmiştir. Bu olaylardan en göze batanı ifk hadisesidir. H. Peygamberin ailesine karşı yapılan bu çirkin iftiradan dolayı çok eziyet çekmiş ve onlara bir hutbe ile seslenerek olayı vahametini vurgulamıştır. Kendisine ve ailesine eziyet edenleri uyarmakla birlikte af etmesini de bilmiştir. H. Ebubekir'in Mıstah'a bir daha nafaka vermeyeceğini söylemesi üzerine H. Peygamber onu bu sözünden vazgeçirmiş ve af etmeye davet etmiştir.⁴⁰²

Görüldüğü gibi, büyük ahlak sahibi olan⁴⁰³ H. Muhammed, şahsına karşı yapılan kabalıklara tahammül etmiş ve insanların hatalarını hoş görmüştür. Eşi Aişe H. Peygambere, Uhut savaşının yapıldığı günden daha zor bir gün yaşayıp yaşamadığını sormuş, o da şu şekilde cevap vermiştir: “Evet, senin kavminden çok kötülük gördüm. Bu kötülüklerin en fenası, onların bana (Taif de bir mevkii olan) Akabe günü yaptığıdır. Taifli İbn Abdülyalil'e sığınmak istemiştin de beni kabul etmemişti. Ben de geri dönüp, derin kederler içinde yürümekteydim. Karnüsseâlib (denilen yere) varıncaya kadar kendime geledim. Orada başımı kaldırıp baktığımda, bir bulutun beni gölgelediğini gördüm. Dikkatlice bakınca bulutun içinde Cebrail'i fark ettim. Cebrail bana seslenerek: “Allah, kavminin sana ne söylediğini ve seni himaye etmeyi nasıl reddettiğini duymuştur. Onlara dilediğini yapması içinde sana dağlar Meleği'ni göndermiştir,” dedi. Bunun üzerine Dağlar Meleği bana seslenerek selam verdi. Sonra da:

-“Ey Muhammed! Kavminin sana ne dediğini Allah işitti. Ben dağlar Meleğiyim. Ne yapmamı istiyorsun? Eğer dilerse şu iki dağı onların başına geçireyim,” dedi. O zaman:

-“Hayır, ben onların soylarından sadece Allah'a ibadet edecek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını Allah'tan dilerim, dedim.⁴⁰⁴ Burada anlatıldığına göre H. Peygamber, cahillerin ve kendini bilmezlerin kabalıklarına ve hakaretlerine

⁴⁰² İbn-i Hişam, a.g.e., s. 408-420.

⁴⁰³ Kalem 68/4.

⁴⁰⁴ Buhari, 59/Bed'ü-Halk, 7.

aynıyla cevap vermek yerine, sabrederek onları bağışlamanın ve kusurlarını görmezden gelmenin daha asil bir davranış olduğunu ortaya koymuştur.

15- Sinirlenmemesi, İyiliği Tercih Etmesi, İntikam Alma Yoluna Gitmemesi

Hız. Muhammed bütün hayatı boyunca, genel olarak, kötülüklere kötülükle değil, iyilikle karşılık vermeyi tercih etmiş; bu hususu iletişiminin vazgeçilmez bir ilkesi haline getirmiştir. Hiç şüphesiz, ortaya atılan tezin doğruluğu kadar onu savunmada takınılacak tutumun da doğru üslup ve yöntemle olması gerekmektedir: “(İnsanları) Allah’a çağırın, iyi iş yapan! ve Ben Müslümanlardanım diyenden daha güzel sözlü kim olabilir? İyilikle kötülük bir olmaz, (sen kötülüğü) en güzel olan şeyle sav. O zaman (bakarsın ki) seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir”;⁴⁰⁵ “Affı (kolaylık yolunu) tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme”⁴⁰⁶ ayetleri Hız. Muhammed’e, iyilik ve kötülüğün bir tutulamayacağını kötülüğe iyilikle karşılık verilmesinin daha yararlı olacağı mesajını iletmiştir.

O, iletişiminin temellerini sevgiye ve sinirlenmeme üzerine oturtmuştu. Öğretmende bulunması gereken meziyetlerin maksimumu onun şahsiyetinde abideleşmişti. Muaviye b. Hakemin⁴⁰⁷ onun nasıl bir öğretici olduğunu şöyle anlatmaktadır: “Bir gün Resulullah’ın arkasında namaz kılıyordum. Cemaatten bazıları aksırdı. Ben de “yerhamukellah” “Allah sana merhamet etsin” dedim. Cemaat beni bakışlarıyla ayıpladı. Ben de anaları oğulsuz kalasicalar! Niçin bana böyle öfkeli bakıyorsunuz? dedim. Ellerini dizlerinin üzerine vurmaya başladılar. Bunun üzerine anladım ki beni susturmaya çalışıyorlar. Peygamber (s.a.v) namazı bitirince, vallahi ondan daha iyi bir öğreten ve öğretmen görmedim. Beni azarlamadı, bana bağırıp çıkışmadı. Fakat şöyle buyurdu: “Bizim bu namazımız içinde, insanlara ait sözlerden bir şey söylemek uygun olmaz. Namaz sadece tesbih, tehlil ve Kur’an okumaktır.”⁴⁰⁸

Hız. Muhammed’e karşı çıkan çevreler, onun iletişimini engellemek için her türlü yöntemi kullanmışlar; işi, hile, tuzak, alay, tahkir, iftira ve yalandan cana kast etmeye

⁴⁰⁵ Fussilet 41/33-34.

⁴⁰⁶ Araf 7/199.

⁴⁰⁷ Ahmet İbni Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Kenani Askalani, *el-İsabe fi Temyizü’s Sahabe*, Mısır, c.VI, s.111.

⁴⁰⁸ Serahsi, a.g.e., c. I, s. 308.

kadar vardırılmışlardı. Kullandıkları yöntemlere karşılık verebilmenin tek yolu, yine aynı yöntemleri kullanmaktan geçmekteydi. Fakat Hz. Peygamber, onların olumsuz tutum ve davranışlarına hiçbir zaman aynı şekilde karşılık vermemiştir.

Hz. Aişe'nin değerlendirmesine göre Hz. Muhammed, Allah yolunda savaşma hali dışında, ne bir kadına ne de bir hizmetçiye, kısacası hiçbir kimseye eliyle vurmamış, kendisine fenalık yapan kimselerden intikam almaya kalkmamıştır. Yalnız Allah'ın yasak ettiği şeyler çiğnenince, o yasağı çiğneyenden Allah adına intikam almıştır.⁴⁰⁹

Hz. Muhammed'in iyiliği tercih etmesi ve intikam alma yoluna gitmemesi ile ilgili olarak şu örnek dikkat çekmektedir. Hanife oğullarından Süname b. Esal, Mekke'de Hz. Muhammed'le karşılaştığında, Peygamberin kendisini İslam'a davet etmesi üzerine, "Bir daha bu teklifini yaparsan seni öldürürüm" diyen ve bir başka sefer, Hz. Peygamberin kendisine gönderdiği elçiyi öldürmek isteyecek kadar düşmanlıkta ileri giden bir kişiydi. Bir İslam askeri birliği onu yakalayarak Medine'ye getirmişti. Fakat askerler yakaladıkları bu kişiyi tanıyamamışlardı.

Hz. Peygamber onu görür görmez tanımış ve mescitte bir direğe bağlanmasını ve kendisine saygılı davranılmasını istemiştir. Namaz için mescide giriş ve çıkışlarda bizzat Hz. Peygamber kendisiyle ilgilenmiş ve ona iman teklif etmiştir. Onun bu isteğine cevaben Süname'nin hep, "Şayet beni öldürecek olursan, zaten kanı dökülecek katil bir kimseyi öldürmüş olacaksın; şayet kan diyeti istersen istediğini veririm" sözleri karşısında Hz. Peygamber, ona hiç karşılık vermeksizin oradan uzaklaşıp gitmekteydi. Süname, bu arada camide olup bitenleri ve İslam'ın nasıl bir din olduğunu bizzat görmekteydi. Üç gün sonra o, yine bildik cevabını tekrar edince Hz. Peygamber, onun hiçbir fidye alınmaksızın serbest bırakılmasını istedi. Süname, bu tavırdan oldukça etkilenmiş olmalı ki, serbest kalınca camiden çıktı, şehir dışında bir yerde güzelce temizlendikten sonra tekrar Hz. Peygambere gelerek, ona Müslüman olduğunu bildirdi ve şöyle dedi: "Şu ana kadar sen bana dünyanın en iğrenç adamı gibi duruyordun; işte artık şimdi seni herkesten çok takdir ediyorum."⁴¹⁰ Diyerek kendisinden intikam alınmaması onu İslam'a yaklaştırmış akli selim ile tefekkür edince İslam'ı kabul etmiştir.

⁴⁰⁹ Müslim, 43/Fedail, 79.

⁴¹⁰ İbn-i Hişam, a.g.e., s. 388-390.

Hız. Muhammed, tehdit ve düşmanlıklara karşı “...Allah bu husustaki emrini bildirinceye kadar affedin, hoş görün...”⁴¹¹ ayetinde de belirtildiği gibi, affetme ve hoşgörü ile karşılık vermiştir. Savaş ortamlarında bile haksız yere taarruz yapılmaması, fiilen savaş içinde olmayanlar, kadınlar, çocuklar, rahipler ve savaşacak durumda olmayanların öldürülmemesi, (müsle) yapılmaması yani ölümlerin burnu, kulağı vb. organlarının kesilmemesi gibi birçok kurala uyulmasını istemiştir. Ayrıca yiyecek ihtiyacı gibi bir maksat dışında hayvan kesilmesini, ağaçlara zarar verilmesini, imar edilmiş yerlerin tahrip edilmesini de yasaklamıştır.⁴¹² Bu metotların inceliklerini kavrayamayanlar için veya durumun vehametinden dolayı bazen uyarı ve müdahale yolları da kullanılmıştır.

16- Uyarı, Azarlama ve Müdahale Etme Yoluna Gitmesi

Müdahale etme yoluna gitmesi Hız. Peygamber, iletişimine engel olanlara ve kendisine karşı gelenlere, tavsiye ve uyarıda bulunma, azarlama, kızma, müdahale etme vb. gibi farklı tepkilerde bulunmuştur. Onun bu tür tavır ve tepkilerinin tesirli olmasında hiç şüphesiz bir kısım ayetler de etkili olmuştur. Örneğin: “Hayır, Rabbin hakkı için onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan. (verdiğin hükme gönül hoşluğuyla razı olup) tam anlamıyla teslim olmadıkça inanmış olmazlar;”⁴¹³ “...(Allah Resulü)’nün emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belanın çarpmasından yahut onlara acı bir azabın uğramasından sakınsınlar”⁴¹⁴ şeklindeki ayetler, Peygamberin verdiği kararlara uymamanın ve emrine aykırı davranmanın ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağını ifade etmektedir.

Hız. Peygamber, bazen sosyo-psikolojik bir baskı uygulama yoluna gitmiştir. Rivayetlere göre, Ka’b b. Malik, askeri bir sefere katılması gerekirken her nasılsa ihmal etmiş, katılamamıştı. Onun bu tavrı Hız. Peygamber tarafından hoş karşılanmamış ve kendisiyle elli gün konuşulmamıştı. Bu durumda, ondan başka iki kişi daha vardı. Yüzlerine dahi bakılmadığı, kendileriyle iletişimin tamamen kesildiği böyle bir tavır, aslında savaşa katılan Müslümanlarla birlikte hareket etmedikleri için bir

⁴¹¹ Bakara, 2/109.

⁴¹² Müslim, 32/Cihad, 3.

⁴¹³ Nisa 4/65.

⁴¹⁴ Nur 24/63.

cezalandırmaydı. Hz. Peygamber'in kırılgan ve kızgın bir şekilde "Allah'ın hükmü gelinceye kadar kalk, git" dediği Ka'b b. Malik, bu elli günlük sürede, yeryüzünün kendisine dar geldiğini söylemiştir. Bu süre sonunda samimi tövbeleri üzerine Allah, affedildiklerini bildiren şu ayeti indirmiştir:⁴¹⁵ "Ve (savaştan) geri bırakılan o üç kişinin (tövbelerini kabul buyurdu). Bütün genişliğiyle beraber arz başlarına dar gelmiş ve canları kendilerini sıktıkça sıkılmış ve Allah'tan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Allah onların tövbesini kabul buyurdu ki tövbe etsinler. Çünkü Allah, tövbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir."⁴¹⁶

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, her zaman hak ve özgürlükleri savunmuş; din ve vicdan gibi temel hak ve hürriyetlere karşı çıkılmasını ve dini inancın istenildiği gibi yaşanmasına engel olmayı cihat sebebi saymıştır. Bu olayda ise, misyonuna ve iletişim amacına yönelik engellemeden dolayı giriştiği mücadelede, kendisiyle birlikte hareket etmeyen arkadaşlarına Hz. Peygamberin vahiy gereği tavır alması; onlarla elli gün konuşmayarak aflarını geciktirmesi ve sosyal bir boykotla onları cezalandırması söz konusu olmuştur.

Bir gün Hz. Hafsa'nın Hz. Safiye'ye Yahudi kızı demesi üzerine Hz. Peygamber: "Allah'tan kork ey Hafsa" diyerek hareketinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu olaya sert bir şekilde müdahale etmesi ileride vuku bulması muhtemel asabiyetçiliğin önüne geçme çabası olarak yorumlayabiliriz. Bu olayın ailevi yönünün olması yanı sıra bir de toplumsal, dinsel ve ırksal bir cephesinin olduğu aşikârdır. Böyle bir sert uyarı ileride vuku bulacak olumsuzlukların önüne set çekmiştir.

17-Rol ve Statü İlişkilerini İyi Ayarlaması

Kişinin kendisini bilmesi, yeteneklerini, zaaflarını, çeşitli duygularını tanıması güzel bir şeydir. Böyle bir insan, toplum içindeki yerini, kişisel konumunu iyi bilir ve statüsüne göre roller geliştirerek etkili iletişimde bulunabilir.

Hz. Muhammed insanlık alemi içinde, farklı statü ve rollere sahip olan tüm insanların peygamberi olmuştur. O, insanlara kendi içlerinden gönderilen⁴¹⁷ insan

⁴¹⁵ Buhari, 64/Meğazi, 79.

⁴¹⁶ Tevbe 9/118.

⁴¹⁷ Tevbe 9/128.

(beşer) bir peygamber⁴¹⁸ olup, en belirgin özelliği de “kulluğu” ve “peygamberliği” dir. Bunun dışında; aile reisliği, devlet başkanlığı, komutanlığı, tüccarlığı vardır. Ailesine vefalı bir eş, çocuklarına şefkatli bir baba ve torunlarına dede iken; devlet idaresinde adil bir başkan ve savaş alanlarında cesur ve oldukça dirayetli bir komutandır. Böylece o, her yönden “güzel bir örnek”⁴¹⁹ ve toplumun her kesiminin kendisinden bir şeyler bulabileceği bir peygamberdir.

Hz. Muhammed bir başka açıdan da, hem normal insanlar gibi doğan, yiyip içen, konuşan, yaşayan ve ölen bir beşer, hem de getirdiği mesajı anlatma, açıklama, öğretme gibi iletişim misyonu olan bir peygamberdir. Hem ilahi vahiy alan bir elçi, hem de kendi görüşü ile hareket eden bir beşerdir. Hem içinde yaşadığı toplumdan bağımsız hareket edebilen bir birey, hem de içinde bulunduğu toplumun şartlarına, örf ve adetlerine riayet eden bir ferttir. Bütün bu özellikleri şahsında bulunduran bir kişinin davranışlarını incelemek elbette kolay değildir.⁴²⁰

Bununla birlikte Hz. Muhammed’in, benimsetme sürecindeki bir sözü veya yaptığı bir işi, hangi rol ve statü ile söylediği veya yaptığı hususunun bilinmesi benimsetme stratejisi yönünden oldukça önemlidir. Bu sebeple, onu “örnek almak” ile ona “benzemek” zaman zaman tartışılan konulardan olmuştur. Bir değerlendirmesinde Gazali, Peygambere benzemenin, ona (hürmet ve) tazim etmek olmadığını belirtmiş şöyle örneklendirmiştir. Bir krala gösterilen saygının, onun emir ve yasaklarına boyun eğmek olduğunu; yoksa kral bağdaş kurarak oturduğu için bağdaş kurmanın; o, sedire oturduğu için sedirde oturmanın kral için saygı ifadesi sayılmayacağını belirtmiştir.⁴²¹ Gazali’nin burada eleştirdiği benzeme, ahlak ve fazilet bakımından Peygamber gibi olmaya çalışmak değil; şekil ve görünüş bakımından ona benzemeye çalışmaktır. Onun yediklerini, yediği gibi yemek (zoraki benzeme olan) teşebbüh ve taklittir. Ancak, helal bir şeyi onun belirlediği edep kuralları çerçevesinde, israfa kaçmadan ve tıka basa doymadan yemek, ona tabi olmaktır. Onun kendi örf ve coğrafyasına uygun olarak

⁴¹⁸ İsra 17/93.

⁴¹⁹ Ahzap 33/21.

⁴²⁰ Görmez, a.g.e. , s.281.

⁴²¹ Ebu Hamid Muhammed b. Gazali, *Mustasfa*, Mısır, 1334, c. II, s. 218.

giydiklerini giymek, ona teşebbüh ve taklittir. Fakat gösteriş ve israfa kaçmadan, edep yerlerini örtecek şekilde giyinmek, ona tabi olmak ve onu örnek almaktır.⁴²²

Hız. Peygamber, hem devlet başkanı sıfatıyla, hem de hakim sıfatıyla Allah'ın indirdiklerini ve emirlerini referans almakta, bunlara göre tavır ve davranış belirlemekte ve kararlarında adaleti gözetmekteydi. Bu tür rolleri çeşitli görevleri yaparken onun, peygamberlik misyonu ile hayatın her alanında örnek tutum ve davranışlar gösterme fonksiyonu bulunmaktaydı. Hiç kimse onu, siyasetçi, diplomat veya hukukçu statüsü ile yaptıklarından dolayı, salt bir hakim, bir komutan veya bir idareci olarak algılamamaktaydı. Çünkü o, hayatı ve karakteri dini bir ruhla yoğrulmuş bir peygamberdi; dini ve sosyal alanda bir ıslahatçıydı.⁴²³ Temsil ettiğı rol ne olursa olsun, onu, Allah'tan vahiy almakta olan bir "Peygamber statüsünden" soyutlamak imkansızdı.

Hız. Muhammed, peygamberlik misyonu yanında, diğler insanlar gibi bir eş ve aile reisidir. Çocuklarının babası, torunlarının dedesi, devlet başkanı ve ordu komutanıdır. Birçok komşu ve akrabası bulunan bir insandır. Bütün bunlara rağmen onda, üstlendiğı rollerin niteliğinden veya bu rolleri yerine ve zamanına göre kullanım biçiminden dolayı "rol uyumsuzluğu" söz konusu olmamıştır. Bu çeşitli tabii toplumsal rolleriyle de o, en iyi davranışlar sergileyerek örnek olmuştur.

⁴²² Görmez, a.g.e. , s. 283.

⁴²³ Fazlurrahman, *İslam*, terc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara, 1993, s. 71-72.

SONUÇ

Hız. Muhammed (s.a.s), tarihin belirli bir diliminde, sınırlı bir coğrafyada ve küçük bir toplum içinde yaşamıştır. Bu süreçte, Peygamberlik misyonu gereği olan iletişimin ve benimsetme stratejisinin en temel ve en genel öğeleri olarak ilahi mesajı topluma iletmiştir. Hız. Peygamber, alıcı ve hedef durumundaki muhataplarının geribildirimlerini dikkate almıştır. Hayatı yoğun bir iletişim süreci içinde geçen Hız. Muhammed (s.a.v.), Allah'ın kendisine gönderdiği mesajlar doğrultusunda tutum ve davranışlar belirlemiştir. Etkili iletişim ilkeleri uygulayarak, kendilerine örnek olduğu arkadaşlarına dinin pratiklerini göstermiş ve öğretmiştir.

İnsan, kendini ve iletişimine hedef olanları tanıması ve bireysel farklılıkları göz önüne alması, iletişimde son derece önemlidir. Hız. Muhammed de, gerçekleştirdiği iletişim ilkelerini yaşadığı topluma başarılı bir şekilde uygulamıştır. Amacı bireysel özelliklere dikkat ederek bu süreçte insanların zihin, algı, bilgi, yaş, beden, irsiyet ve çevre (vb.) yönlerini sürekli göz önünde bulundurmıştır.

Hız. Peygamber'in ibâdet anlayışında aşırılığa-zorluğa yer olmayıp, insan fıtratını göz önünde tutarak kolaylık anlayışı hâkimdir. Çünkü insan psikolojisi genel olarak zor olandan uzaklaşmakta, kolay olana meyletmektedir. Yanlış telakkilerin hâkim olduğu günümüz ortamında i'tidâl ve kolaylık çizgisinden bazı sapmaların ve kaymaların olduğu müşâhede edilmektedir. Tekrar o kolaylık çizgisini yakalamanın yolu ***“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin”*** hadisinin ruhuna geri dönmekten geçmektedir.

Hız. Muhammed (s.a.v.), statü ve rolünü iyi kullanmasını bilmiştir. Çeşitli durumlarda O, örneğin namaz kıldıran bir imam, verdiği karara uyulan bir hâkim, savaşta komutları dinlenen bir komutan ve insanları bilgilendiren bir öğretmendir. Peygamber olduğu halde onun, değişik statü ve rolleri temsil eden bir birey olarak kabul edilmesi, otoritesini ve başarısını yansıtmaktadır. O, bu görevleri yerine getirirken, her zaman ideal bir eş, baba, dede ve arkadaş rollerini ihmal etmemiş, yüksek ahlaki vasıflarından hiçbir şey kaybetmemiştir.

Hız. Muhammed'in gerçekleştirmiş olduğu iletişim, Kur'an esaslarına dayanmaktadır. O, Allah'a ait bir söz olan Kur'an'ı yaşayan (Yaşayan Kur'an) olarak

Kur'an-ın insana dönüşmüş bir şeklidir. Bu yönüyle o, ilahi mesaja uygun, en güzel örnek davranışları sergilemiştir. Hz. Peygamber çevresindekilere sık sık ben de sizin gibi bir insanım diyerek, onların da kendisini örnek almalarını tavsiye etmiştir.

Dinin, doğru anlaşılması noktasında ileri derecede bir cehâlet ve bilgisizliğin eğemen olduğu toplumunda/toplumumuzda, bu cehâletin aşılması, ancak sağlam ve doğru bir din anlayışının ikame edilmesi ile mümkündür. Aksi takdirde ibâdetlerin âdet, âdetlerin de ibâdet haline dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır.

Netice olarak Hz. Muhammed'in getirdiği dini emirleri, insanlara ulaştırma ve benimsetme stratejisi tarihin hiçbir devrinde görülmemiş tarzda başarıya ulaşmıştır. Bizler bu yöntemleri önce anlayıp daha sonra yerine getirip ve yaşadığımız topluma uygulamalıyız.

KAYNAKÇA

- AKSEKİ, A. Hamdi, **İslam**, Nur Yayınları, Ankara 1980.
- ALGÜL, Hüseyin, **İslam Tarihi**, İstanbul 1986.
- ALÛ BESSAM, Abdullah b. Abdurrahman b. Salih, **Teyisir'u-Allam**, Beyrut, Daru Sader, 2000.
- ALİ, Mevlana Muhammed, **Peygamberin Hayatı**, terc: Ali Genceli, Nur Yayınları, Ankara, ty .
- ALTUNKAYA, Mehmet, **İslam'da İtikat ve İbadet**, Türdav Ofset, 3. Baskı, İstanbul 1980.
- ARKOUN, Muhammed, **Kur'an Okumaları**, terc, Ünal Ahmet Zeki, İstanbul 1995.
- ARMANER, Neda, **Din Psikolojisine Giriş**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.
- ASKALANİ, Ahmet İbni Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Kenani, **el-İsabe fi Temyizü's Sahabe**, Mısır, ty.
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, **Asr-ı Saadet'te Yahudilerle İlişkilere Genel Bir Bakış**, Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s) Özel Sayı, Ankara, 2000.
- ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, I-XI, İstanbul, 1988,
- BAYMUR, Feriha, **Genel Psikoloji**, İnkılap Basımevi, 9. Baskı, İstanbul 1990.
- BAYRAKTAR, Mehmet, **İslam'da İbadet Fenomolojisi**, Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1987.
- BERKİ, Ali Hikmet-Keskioğlu Osman, **Hz. Muhammed ve Hayatı**, Ankara 1993.
- BOLAY, Süleyman Hayri, **"Akıl", İslam Ansiklopedisi**, T.D.V.İ.A. İstanbul 1993.

- BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- BÛTÎ, Mustafa Ramazan, **Fıkhu's Sire**, terc. Ali Nar-Orhan Aktepe, İstanbul 1984.
- ÇAĞRICI, Mustafa, **"A.R.B." Maddesi**, İslam Ansiklopedisi, T.D.V.Y. İstanbul 1993.
- CÜCELOĞLU, Doğan, **Yeniden İnsan İnsana**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- CÜRCÂNÎ, Şerif, **Kitâbu't-Ta'rîfât**, Daru'l Kütübi'l-İlmiye, Lübnan 1995.
- ÇAĞATAY, Neşet, **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara 1957.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1960.
- DEMİR, Mehmet Akif, **Hadislere Göre Cuma ve Toplumsal Boyutu**, Samsun 2002.
- DERVEZE, İzzet, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, (Çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul, 1955.
- DÖKMEN, Üstün, **İletişim Çalışmaları ve Empati**, Sistem Yayınları, İstanbul 1999.
- DURKHEİM, Emile, **Dini Hayatın İptidai Şekilleri**, (Çev. Hüseyin Cahit, Yalçın), İstanbul, 1923,
- EBU DAVUT, Süleyman bin Eş'as, **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- ELİADE, Mircea, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, (terc. Mehmet Aydın), Din Bilimler Yayınları, Konya, 1995.
- ELMALILI, Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım, İstanbul, I-X, 1992.
- EMİN, Ahmet, **Fecrü'l-İslam (İslam'ın Doğuşu)** (Çev: Ahmet Serdaroğlu), Ankara, 1976.
- EREN, Hasan, **Türkçe Sözlük**, Türk Dili Yayınları, Ankara 1988.

EZRAKÎ, Ebul Velid Muhammed, **Ahbarul Mekke**, (Çev.Y. Vehbi Yavuz), Feyz Yayınları, İstanbul 1974.

FAYDA, Mustafa, **“Cahilliye”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 1993

FAZLURRAHMAN, **İslam**, (terc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Selçuk Yayınları, Ankara, 1993.

FIRAT, Yavuz, **Kur'an'ı Kerim'e Göre Vahiy Sürecinde Oluşan İslam Toplumu**, Kayseri 1997.

FÎRUZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kub, **el-Kamusu'l-Muhît**, Darul Fikr, Beyrut 1999.

_____ **Tenviru'l-Mekabis min Tefsir-i ibn Abbas**, I-IV, İstanbul 1317.

GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed, **Mustasfa**, Mısır, 1334.

_____ **Amellerde İlahi Terazî**, Batur Matbaası, İstanbul 1971.

GÖKBAKAN, M. Edip, **Hız. Muhammed ve Getirdiği Çağlar Üstü Mesaj**, Elazığ ty.

GÖRMEZ, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

GÜNALTAY, Şemsettin, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara, 1997.

GÜNAY, Tümer, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

GÜNAY, Tümer, **Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini**, Ankara, 1975.

GÜNEŞ, Abdurrahman, **Toplumsal Bir Zorunluluk: Bir Arada Yaşamak** Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 2005.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, (terc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, I-II.

HASAN, İbrahim Hasan, **İslam Tarihi**, I-VI, terc. Yiğit, İsmail, İstanbul 1985, I, 65.

HEYET, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, I-XV.

HEYET, **İlmihal**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, İstanbul 1999, I-II.

HEYET, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, D.İ.B., Ankara, 2006, I-V.

HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihi**, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995.

HURÇ, Ramazan, **İslam'da Tarih Yazıcılığı ve İslam Öncesi Araplar**, Elazığ, 1998.

İBN ESİR, **el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi İslam Tarihi**, terc. M. Beşir Eryansoy, Bahar Yayınları.

_____ **el-Kamil fi't-Tarih**, Beyrut. Daru's Sadr, 1979, I-XIII.

İBN HANBEL, Ahmet b. Muhammed, **Müsned**, Darul Hadis, Kahire, 1992, I-XX.

İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdülmelik, **Siratü-İbni Hişam**, I-IV, Kahire 1937.

_____ **Siret-i İbn-i Hişam İslam Tarihi**, terc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 2001.

İBN İSHAK, Muhammed, **Siyer**, Terc: Muhammed Hamidullah, Akabe Yayınları, İstanbul, 1991.

İBN KALBİ, **Kitabu'l Esnâm**, (Çev. Beyza Düşüngen), Ankara, 1969.

İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhammed Bin Yezit **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ, İsmail ed-Dımeşki, **Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim**, I-IV, İstanbul 1987.

İBN MANZÛR, **Lisanü'l -Arab**, Kahire ty., Daru'l Mearif, I-VI.

İBN SA'D, **et-Tabakatu'l-Kübra**, I-VIII, Kahira 2000.

İBRAHİM Mustafa-Ahmed Hasan Zeyyat-Hamid Abdulkadir-Muhammed Ali Neccar, **Mucemul Vasît**, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul ty, I-II.

İSFAHÂNÎ, Ebü'l Kasım Rağıb, **Mutluluğun Kazanılması**, terc. Lütfi Doğan, Bahar Yayınları, İstanbul 1983.

İSLAMOĞLU, Mustafa, **Üç Muhammed**, Denge Yayınları, İstanbul, 2000.

İZUTSU, Toshihiko, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, (terc. Süleyman Ateş), İstanbul ty.

KANAR, Yüksel, **İbadet**, Zafer Matbaası, İstanbul 1984.

KANDEHLEVÎ, Muhammed Yusuf, **Hayatu's-Sahabe**, Darul-Kalem, 1983.

KARAHASANOĞLU, M. Ali, **Yaratılış Gayemiz ve Vazifelerimiz**, Bayram Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1990.

KARAGÖZ, İsmail, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2005.

KARAMAN, Hayrettin-ÇAĞRICI, Mustafa-DÖNMEZ İbrahim Kafi-GÜMÜŞ, Sadrettin, **Kur'an Yolu**, Ankara 2003, D.İ.B. Dini Yayınlar Dairesi, I-V.

KARDÂVÎ, Yusuf, **İbadet**, (terc. Hüsamettin Cemal), Pınar Matbaacılık, Trabzon 1986.

_____ **Sünneti Anlamada Yöntem**, ter. Bünyamin Erul, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1993.

KAVCÎ HANEFÎ, Muhyiddin b. Muslihiddin Mustafa, **Haşiyetü Muhyiddin ŞeyhZade A'la Tefsiri Kadı Beyzavi**, I. Baskı, Dâru'l Kutubi'l-İlmiye, I-VIII. Beyrut Lübnan 1999.

KAZICI, Ziya, **Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

KÖKNEL, Özcan, **İnsanı Anlamak**, Altın Kitaplar, İstanbul 1997.

KUZGUN, Şaban, **Hanif Maddesi**, İslam Ansiklopedisi, T.D.V.Y.

KUZGUN, Şaban, **İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik**, Ankara, 1985.

MACÎT, Yusuf, **İletişim Psikolojisi Açısından Hz. Muhammed**, Samsun 2002.

- MALİK B. ENES, **Muvatta**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- MARTİN LİNGS, **H. Muhammed'in Hayatı**, (terc. Nazif Şişman), , İstanbul 1996.
- MESUDİ, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, **Murucu'z-Zeheb**, Mısır, 1367/1947.
- MUHAMMED B. İSHAK, **Siratu ibn İshak**, tahkik; Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.
- MUHAMMED Ravî, **Cihanşumul İslam Devleti**, (terc. İbrahim Sarmış), Uysal Kitapevi, Konya 1979.
- MUNEVÎ, Abdurrauf, **Feyzu'l- Kadir**, , Beyrut, Dâru'l Marife, ty, I-VI.
- MUTLU, İsmail- DÜGEN, Şaban, **Sahabeler Ansiklopedisi**, I-II, İstanbul, 1993.
- MÜSLİM b. HACCAC, Ebu'l-Hüseyin, **es-Sahih**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- NEDVÎ, Ebu'l Hasan Ali Haseni, **Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun**, (terc: İsmet Ersöz), İslami Neşriyat, Konya, 1969.
- NEDVÎ, Ebu'l-Hasan, **Rahmet Peygamberi**, İz Yayıncılık, İstanbul. T20y.
- NURSÎ, Said, **Sözler**, İstanbul, 1979.
- OLGUN, Tahir, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Işık Basımevi, İstanbul, 1946.
- ÖNKAL, Ahmet, **Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu**, Konya, Esra Yayınları, 9. Baskı, 1994.
- ÖZER, Ozankaya, **Toplumbilime Giriş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.
- ÖZTABAĞ, Lütfi, **Psikolojide İlk Adım**, İnkılap-Aka Basımevi, İstanbul, 1983.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Asr-ı Saadetin Büyük Kadınları**, Yeni Boyut, İstanbul, 1990.
- ÖZÜDOĞRU, Şükrü-BAĞCI, Hasan, **Dini Bilgiler Rehberi**, Kuzucular Ofset, Konya, 1987.

- PAZARLI, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul, 1982.
- PHİLİP, K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, I-IV, terc. Tuğ, Salih, İstanbul, 1980.
- RAZÎ, Fahrettin Muhammed b. Ömer, **Tefsiru'l Kebîr**, I-XI, Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.
- RAZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr Abdulkadir, **Muhtârü's-Sihâh**, Lübnan 1999.
- SÂBÛNÎ, Nureddin, **Maturidiye Akaidi**, (terc. Bekir Topaloğlu), İstanbul 1978.
- SAMÎ, Şemsettin, **Kâmûs-i Türkî**, Derseadet 1317.
- SARICIK, Murat, "**Zann-ı Cahiliyye, Hükm-i Cahiliyye**", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sayı I, Isparta, 1994.
- _____ **İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye**, Isparta, 1998.
- SARIÇAM, İbrahim, **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, 2004
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Dinler Tarihi**, Isparta, 1999.
- SAKALLI, Talat, **Hadislerle İslamda Hoşgörü ve Kolaylık**, İzmir, 1966.
- SERAHSÎ, Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, **Mebsut**, Editör, Akşit, Mustafa Cevat, Gümüşev Yayınları, I-XXX, İstanbul 2008.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "**İbadet**", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, I-XXX. İstanbul, 1999.
- SURUÇ, Salih, **Peygamberimizin Hayatı**, İstanbul 1982, I-II.
- SMART, Ninian, **Tarih Öncesine Ait İlkel Dinler**, (Çev. Günay Tümer), A.Ü.İ.F.D. c. XXV, Ankara, 1981.
- ŞAHİNARSLAN, Enver, "**İnsandaki Din Duygusunun Menşei**", Davet Dergisi, Yıl: 2, sayı: 23, İstanbul 1984.

- ŞEKER, Mehmet, **İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, Ankara, 1991.
- TABARİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Camiu'l-Beyan an Te'vil'il-Kuran**, I-XXX, Mısır, 1373.
- TAFTAZANİ, **Serhu'l-Akaid**, (terc, Süleyman Uludağ), İstanbul 1980.
- TANYU, Hikmet, **Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler**, İstanbul, 1979.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed bin İsa, **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- TÜMER, Günay-KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1997.
- ÜNALAN, Sıddık, **Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2001.
- ÜNALAN, Sıddık, **Hz. Muhammed Döneminde İslam-Hristiyan Diyalogu** Kayseri 1994 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- VAROL, M. Bahaüddin, **Hz. Muhammed (SAV)'in Ailesi ve Yakın Akrabaları İle İlişkileri**, Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Özel Sayı, Ankara, 2000.
- WACH, Joachim, **Din Sosyolojisi**, terc. Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1990.
- YAVUZ, Kerim, **“Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”**, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987.
- _____ **Çocuklukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1987, s. 34.
- YAVUZ, Kerim, **Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987, s. 35.

- YAZICI, Seyfettin, **Temel Dini Bilgiler**, Gaye Matbaacılık, Ankara 1991.
- YILMAZ, M. Zeki, “**İbadet**” Diyanet Gazetesi, sayı: 336, Gaye Matbaacılık, Ankara, 1987.
- YÜMNİ, Sezen, **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.
- ZEHEBİ, Muhammed Ahmed, **Tarihul İslam**, Beyrut 1987.
- ZEYNÜ’D-DİN Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latifi’z-Zebidi, **Sahih-i Buhari Tecrid- i Sarih Tercümesi ve Şerhi**, Terc. Miras, Kamil, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1993.
- ZILLIOĞLU, Merih, **İletişim Nedir?**, Cem Yayınları, İstanbul, 1993.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, **Tefsiru’l Münir**, I-XIV, Bilimevi, terc. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutluay, Ebubekir Sifil, Nurettin Yıldız, İstanbul 2003.
- _____ İslam Fıkhi Ansiklopedisi, Risale Yayınları, terc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdürrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, İstanbul, 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Turğut TUNÇ 09.08.1977 yılında Elazığ'ın Gümüşkavak mahallesinde dünyaya geldi. İlköğretimini Gümüşkavak ilköğretim okulunda, ortaokul ve liseyi ise Elazığ imam-Hatip lisesinde okudu. İmam-Hatip lisesini 1994 yılında bitirdi. 1997 yılında İmam- Hatiplik sınavını kazanarak Maden müftülüğüne imam-hatip olarak atandı. 1998 yılında Fırat üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2002 yılında aynı üniversiteden mezun oldu. Aynı yıl Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi Tezsiz yüksek lisans ve Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tezli yüksek lisansı kazandı. 2003 yılında Trabzon Akçaabat Eğitim Merkezinin açmış olduğu Müftülük ve Vaizlik sınavını kazandı. Otuz aylık yükselme eğitiminden sonra Malatya ili Kale ilçesine vaiz olarak tayin edildi. Halen aynı göreve devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.